

UDK 808.1 + 881.09(05)

ISSN 0350-6894

ISBN 86-377-0169-8

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL 1987
4

IZDAJA - ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

SRL	LETNIK 35	ŠT. 4	STR. 329-432	LJUBLJANA	OKT.-DEC. 1987
-----	-----------	-------	--------------	-----------	----------------

VSEBINA

<i>Akad. prof. dr. Janku Jurančiču ob petinosemdesetletnici</i>	329
JANEZ ROTAR, <i>Petinosemdesetletnica profesorja Janka Jurančiča</i>	331
RAZPRAVE	
JOŽE TOPORIŠIČ, <i>Kopitar in Dobrovski o Vuku Karadžiću</i>	335
ALOJZ JEMBRIH, <i>Vramčeva djela u slavenskoj stručnoj literaturi (Uz 400. obljetnicu Vramčeve smrti 1587—1987)</i>	351
VELEMIR GJURIN, <i>Dvajset dozdevnic iz prvih dveh slovensko-hrvaških slovarjev</i>	363
IVAN PEDERIN, <i>Djelo Friedricha von Gagern kao ideološki predložak nacizma</i> . .	381
VITA ŽERJAL, <i>Nenavadna zaznava resničnosti</i>	403
OCENE — ZAPISKI — POROČILA — GRADIVO	
MARJANA LAVRIČ, <i>Tavčarjevo literarno obzorje</i>	415
VIDA RUS, <i>Ob izidu dveh obsežnih leksikografskih del</i>	425

JANKO JURANČIČ, <i>Bibliografija akad. Janka Jurančiča (ob njegovi petinosemdesetletnici)</i>	427
---	-----

CONTENTS

<i>To Academician Professor Janko Jurančič, a Serbo-Croatist and Slovenist, the Doyen of Slovene Slavists-Linguists, on the Occasion of His Eighty-Fifth Birthday</i>	329
JANEZ ROTAR, <i>On the occasion of the eighty-fifth birthday of Professor Janko Jurančič</i>	331
STUDIES	
JOŽE TOPORIŠIČ, <i>Kopitar and Dobrovský about Vuk Karadžić</i>	335
ALOJZ JEMBRIH, <i>A. Vramec's works in Slavistic literature (On the occasion of the 400th anniversary of Vramec's death, 1587—1987)</i>	351
VELEMIR GJURIN, <i>Twenty ghost words from the first two Slovene-Croatian dictionaries</i>	363
IVAN PEDERIN, <i>The works of Friedrich von Gagern as an ideological prelude to Nazism</i>	381
VITA ŽERJAL, <i>An unusual perception of reality: The poetry of Alojz Ihan</i>	403
REVIEWS — NOTES — REPORTS — MATERIALS	
MARJANA LAVRIČ, <i>Ivan Tavčar's literary horizon</i>	415
VIDA RUS, <i>The Macedonian-Rumanian and Rumanian-Macedonian dictionaries by Mile Tomić</i>	425

JANKO JURANČIČ, <i>The bibliography of Professor Janko Jurančič</i>	427
---	-----

Uredniški odbor — Editorial Board: France Bernik, Tomo Korošec, Jože Koruza, Janko Kos, Boris Paternu (glavni urednik za literarne vede — Editor in Chief for Literary Sciences), Alenka Sivic-Dular, Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje — Editor in Chief for Linguistics), Franc Zadravec.

Casopisni svet — Council of the Journal: Martin Ahlin, Drago Druškovič, Janez Dular, Andrej Inkret, Karmen Kenda, Boris Paternu, Jože Puhar, Jože Sifrer (predsednik — Chairman), Alenka Sivic-Dular, Jože Toporišič, Franc Zadravec.

Odgovorni urednik — Editor: Franc Zadravec, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana.

Tehnična urednika — Managing Editors: Velemir Gjurin, Miran Hladnik.

Naročila sprejema in časopis odpošilja — Subscription and Distribution: Založba Obzorja, 62000 Maribor, Partizanska 5. Za založbo mag. Marjan Znidarič.

Natisnila — Printed by: Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana. — 1100 izvodov — 1100 copies.

ISBN 86-377-0169-8 — ISSN 0350-6894

STAROSTI
NAŠIH SLAVISTOV JEZIKOSLOVCEV,
SRBOHRVATISTU IN SLOVENISTU
AKAD. PROF. DR. JANKU JURANČIČU
OB PETINOSEMDESETLETNICI

PETINOSEMDESETLETNICA PROFESORJA JANKA JURANČIČA

Petnosemdeseti rojstni dan praznuje akademik Janko Jurančič 18. decembra 1987. Iz slovenjegoriškega kraja Andrenci so ga starši poslali na Klasično gimnazijo v Maribor, maturiral pa je na Ptuj. Nato je študiral slavistiko, nemški jezik in književnost in narodno zgodovino v Ljubljani in Beogradu, diplomiral pa je leta 1930 v Ljubljani. Študijska leta so mu potekala ob prvem vzponu naše slavistične in jezikoslovne znanosti in imel je srečo, da je poslušal R. Nahtigala, F. Ramovša, K. Oštirja, I. Prijatelja, F. Kidriča, J. Kelemino pa N. Radojčića, A. Belića, S. Kuljbakina, Pavla in Bogdana Popovića, če naštejemo le tiste, ki so vsak zase pojem v nacionalnih znanostih in v širšem svetu. Ob teh učiteljih in z izbiro študijskih smeri je bil Janko Jurančič deležen klasične filološke in narodne izobrazbe.

Kot mlad slavist je Janko Jurančič pokazal izrazito nagnjenje za znanstveno delo in je tudi prijateljeval s takimi posamezniki. Najbliže sta si bila z Antonom Slodnjakom (sodeloval je pri znamenitem Pregledu slovenskega slovstva, ki ga je Slodnjak napisal v svojem triintridesetem letu). Janko Jurančič je tedaj že poučeval na ljubljanski Tehniški srednji šoli, kjer je ostal dobri dve desetletji, zadnjih pet let kot ravnatelj. Ustvarjalno privrženost stroki je mogel celovito uveljavljati po prehodu na Višjo pedagoško šolo v Ljubljani 1947, kjer je predaval srbohrvaški jezik in književnost, ista predmeta pa je od 1953 predaval tudi na Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je ostal do upokojitve 1977, zadnje obdobje kot redni profesor. Doktoriral je 1958 na Filozofski fakulteti v Zagrebu z disertacijo Kajkavsko narječje kao književni jezik u djelima Tita Brezovačkog.

Profesor Jurančič je vzgajal vrsto rodov učiteljev in profesorjev srbohrvaščine, slavističnemu oddelku pa je bil 2 leti tudi predstojnik. Pri slušateljih ostaja cenjen in spoštovan zaradi privrženosti delu in redu. Od l. 1965 je bil načelnik Leksikološke sekcije Inštituta za slovenski jezik SAZU. Vrsto let je bil član Glavnega uredniškega odbora Slovarja slovenskega knjižnega jezika, njegov predsednik pa pri delu za II., III. in tudi za IV. knjigo. Od 1964 do 1984 je bil namestnik upravnika Inštituta za slovenski jezik, na koncu tudi njegov upravnik. Spomladi 1976 je postal dopisni, 1981 pa redni član SAZU; leta 1985 ga je Srpska akademija nauka i umetnosti sprejela za zunanjega člana, Matica srpska v Novem Sadu pa za stalnega člana korespondenta.

Janko Jurančič je vsa leta dejavno navzoč pri jugoslovanskih in mednarodnih slavističnih in balkanoloških shodih, zborovanjih in kongresih, tesno je povezan z Mednarodnim znanstvenim srečanju slavistov v Vukovih dneh. Spriču svojega ugleda je bil določen za predsednika slovenskega republiškega odbora za počastitev Karadžičevega jubileja. Srbska kultura se je prof. Jurančiču oddolžila za njegovo srbohrvaštvo delo z Vukovim priznanjem, ki ga je dobil kot edini Slovenec doslej.

Njegova dela, častna priznanja in častni položaji so nasledek zavzetega dela. Med njegovimi knjigami so najprej pomembne tiste za pouk srbohrvaščine v osnovni šoli in spoznavanje književnosti v srednjem šolstvu, kjer se oblikujejo prihodnji slušatelji slavistike, novi delavci in strokovnjaki naše vede. Poleg šolskih knjig, učbenikov in priročnikov so zlasti pomembne komentirane izdaje slovenskih del, opremljene s spremnimi študijami, literarno-

didaktičnim in jezikovnim gradivom. Zajel je več pomembnih obdobij in ustvarjalcev od častitljivih srednjeveških žitij srbskih cerkvenih in posvjetnih velikašev prek pesnikov romantike do novejšega in najnovejšega časa, do Nazorja in Krleže. Tenkočutni jezikovni komentarji in pojasnila kajkavščine v Baladah Petrice Kerempuha so med temeljnimi viri besednopomenske razlage tudi v sodobni hrvaški vedi. Svoje moči je Janko Jurančič posvečal tudi slovenščini, ko je stregel potrebi in želji drugih, da bi se je učili in naučili. Tako je njegov Slovenački jezik doživel dve izdaji. Višji, znanstveni, stopnji poznavanja razmerij med jeziki pa služi njegova knjiga Južnoslovanski jeziki iz l. 1957.

Prizadevanja na vseh treh stopnjah izobraževanja so Janka Jurančiča pripeljala k avtorstvu slovarja srbohrvaškega in slovenskega jezika. Vse večje potrebe kulturnega, gospodarskega in tudi družbenega življenja so to nalogo podčrtavale še posebej. Slovaropisje je sploh Jurančičevo poglobitno znanstveno delo v širokem razponu njegovega slavističnega jezikoslovnega dela. Že s prvim obsežnim delom, Srbohrvaško-slovenskim slovarjem, 1955, s celovito in jasno zasnovo, z bogastvom besedišča in z njegovo akcentuacijsko in pomeno razsežnostjo je bilo jasno, da so dotedanji naperi v tej smeri po letu 1920 zgolj poskusi. S tem slovarjem je prof. Jurančič pokazal, da živo jezikovno razmerje med tako sorodnima jezikoma, kot sta srbohrvaški in slovenski, nalaga enako ali še zahtevnejše delo kot sestavljanje slovarja katerega koli drugega jezika. Z obogateno drugo (1972) in še zlasti tretjo izdajo (1986) je ta resnica še očitnejša. Eno najtežjih vprašanj slovaropisnega dela pri srbohrvaščini in slovenščini je gotovo naglasevanje srbohrvaškega besedišča. Leksikograf se v velikem delu ne more povsem opreti na vire, ampak se mora tudi po lastni vednosti dokopati do številnih rešitev, opirajoč še tudi na živo govorico. Ravno po naglasni strani so Jurančičevi slovarji srbohrvaškega jezika na glasu tako med jugoslovanskimi srbohrvatisti kot med tujimi, ki so toliko bolj potrebni trdnih opor glede teh zahtevnih vprašanj. Podobno zahtevno je slovaropiščevo delo v pomenoslovnem pogledu. Vedno znova se pri delu s sorodnima jezikoma izkaže, da razvoj besedja v obeh jezikih ni šel vzporedno, odvisno pač od zgodovinskih in civilizacijskih-kulturnih okoliščin. Zaradi tega razlaga izločnic zelo pogosto ni mogoča z neposredno ustreznico, saj različna frazeologija, različna ekspresivnost izrazov, pa tudi razlike v vezavi, v glagolskem vidu in drugo slovaropiscu otežujejo in nalagajo sprotno slovaroslovno in jezikoslovno preučevanje, nakar so šele mogoče končne rešitve. Pionirskega pomena je tudi nasprotni, Slovensko-srbohrvaški slovar, ki ga je profesor Jurančič izdal v velikem formatu l. 1981 in je v primeri z dotlejšnjimi zelo spopolnjen slovar teh jezikov. Ob teh slovarjih je nastalo nekaj slovarjev srbohrvaškega in slovenskega jezika za široko rabo, v nekaj primerih razširjenih na sosedno italijanščino. Vsa dolga leta slovaropisnega dela je Janko Jurančič v vrsti študij in razprav znanstveno obravnaval posamezna vprašanja zgodovinskega slovaropisja, sorodnosti, interferenc in različnosti slovenskega in srbohrvaškega besedišča. Te obravnave so nastajale tudi ob dolgoletnem delu za Slovar slovenskega knjižnega jezika. Kakor sleherno kolektivno delo takšnih razsežnosti in takšnega pomena je ta slovar sad uspešnega vodenja skupine strokovnjakov, specializiranih za zahtevno delo in temu delu tudi povsem prioriziranih.

Ko ob petinosemdesetletnici profesor Janko Jurančič gleda na svojo dosedanja žetev, je z njo resnično lahko zadovoljen tako zaradi njene smiselnosti in osredinjenosti kakor zaradi njenega znanstvenega, kulturnega, narodnega in ob vsem tem tudi npravnega učinkovanja in pomena. Pri takem pogledu seveda ne more pozabiti ali prezreti dolgih ur ob pisalni mizi in za pisalnim strojem, s katerim je natipkal sto- in stotisoče listov in lističev slovarskega gradiva, gesel, razlag, popravkov (in sicer tudi takih, ki jih je moral zapreči). Ne more prezreti časa, ki ga je namenil korekturnemu branju in reviziji odtisnjenih pol in strani, naj je šlo za njegove srbohrvaške slovarje, naj je šlo za Slovar slovenskega knjižnega jezika. Da znanstveni in delovni dosežek odtehta napore dni in noči, mesecev in let, bo potrdil tudi naslednji projekt, ki je pred profesorjem Jankom Jurančičem — nova in obogatena izdaja velikega slovensko-srbohrvaškega slovarja.

Janez Rotar
Filozofska fakulteta, Ljubljana

KOPITAR IN DOBROVSKI O VUKU KARADŽIĆU*

Znano mentorsko in prijateljsko razmerje med Jernejem Kopitarjem in Vukom Stefanovićem Karadžićem nam iz objavljene korespondence med Kopitarjem, Dobrovskim in Vukom (kot glavnimi dopisovalci) dokumentirano stopa pred oči v vsej svoji živi mnogovrstnosti. Brez Kopitarja ne bi bilo Vuka, tj. začetnika novodobnega srbskega knjižnega jezika, zbiralca narodnih pesmi, pripovedk in ugank, pisca srbske slovnice in slovarja, prevajalca svetega pisma, zmagovitega bojevnika za pravo in ljudsko v srbskem knjižnem jeziku in pri Srbih sploh. Z naslonitvijo osnov novega srbskega knjižnega jezika na živi ljudski govor svojega časa in kraja so bili položeni tudi temelji kasnejšega praktično skupnega knjižnega jezika vseh južnih Slovanov razen Slovencev, Bolgarov in Makedoncev. Z jezikovno reformo je bila dosežena tudi srbska osamosvojitve nasproti ruskemu (cerkvenemu) jeziku.

The well-known mentorship and friendship between Jernej Kopitar and Vuk Stefanović Karadžić arises documentarily from the letters between Kopitar, Dobrovský and Vuk (as the main correspondents). But for Kopitar, there would have been no Vuk the originator of the modern Serbian literary language, the collector of folk songs, tales and riddles, the author of the Serbian grammar and dictionary, the translator of the Holy Scripture, the victorious champion for what is authentic and genuine in the Serbian literary language and generally in the Serbian nation. By anchoring the new Serbian literary language in the living speech of his own time and home region, he lay the foundation for the subsequent practically common literary language of all South Slavs except Slovenes, Bulgarians, and Macedonians. His linguistic reforms also secured the Serbian emancipation from Russian (Church Slavic).

O Kopitarju in Vuku je doslej gotovo napisanega več, kakor je meni znano. Zdi se pa, da to razmerje že dalj časa ni več prikazovano in potrjevano na podlagi izvirnih dokumentov, tj. zlasti pisem, ki so si jih izmenjavali možje iz našega naslova in iz katerih se vsakdo lahko tudi sam prepriča, kako je res bilo. Tako se razmerje Kopitar — Vuk nekako spreminja v bajko, namesto da bi bilo prikazovano kot čisto zgodovinsko dejstvo nadvse izjemnega pomena za področje srbohrvaškega knjižnega jezika in s tem velikega, pretežnega, dela Jugoslavije. Namen tega mojega sestavka je, da to mentorsko razmerje med Kopitarjem in Vukom (deloma še Dobrovskim) prikaže na podlagi mest iz korespondence, ki jo je objavil Vatroslav Jagić v t. i. Istočnikih;¹ to deloma spolnjudem z navedki iz prve knjige Vukove prepiske,² opiram pa se tudi na obširno monografijo N. Petrovskega Pervye gody dejatel'nosti V. Kopitarja.³ Tu je treba omeniti še Vukovo prikazovanje svojega razmerja do Kopitarja

* Integralna, slovenska, verzija za govorni referat v srbohrvaščini na Vukovih dnevih ob 200-letnici njegovega rojstva, 15. 9. 1987 v Beogradu. Brez podčrtanih opomb tiskano v Književnih listih, Delo 29. X. 1987, str. 3—6.

¹ Istočniki dlja istorii slavjanskoj filologii. Tom I, Sanktpeterburg, 1885. Pis'ma Dobrovskago i Kopitara v povremennom porjadkě, CVII + 751 + 9 str.; Tom II, Sanktpeterburg, 1897, Novyja pis'ma Dobrovskago i Kopitara i drugih jugozapadnyh slavian, CII + 927 str. (Citirano Istoč. I oz. Istoč. II.)

² Beograd, 1907, XXX + 777 str. (Cit. Prepiska I.)

³ Kazan', 1906, XXIII + 757 str. (Cit. P.)

I. I. Sreznjevskemu,⁴ na koncu pa še P. Ivića spremno besedo k Vukovemu slovarju,⁵ izdanemu ob 100-letnici njegove smrti.⁶

Naše razpravljanje se osredinja na Vukov slovar 1818, ki je prinesel tudi izboljšano varianto njegove Pismenice iz l. 1814⁷ pod naslovom Srpska gramatika, le deloma pa se bomo ozirali tudi na Vukovo Pjesnarico.

Vuk je, kot znano, prišel v stik s Kopitarjem, ko se je 1813 umaknil iz Srbije (kakor bomo tu imenovali področje južno od Save in Donave s srbskim prebivalstvom) in je njegov jezik zbudil Kopitarjevo pozornost (Kopitar je bil tedaj na Dunaju cenzor za jezike jugovzhodne Evrope): »Za to, da sem postal književnik, se moram zahvaliti edinole Kopitarju. /.../ Kopitar je nagovarjal izdajatelja /Novih Serbskih/, Frušića in Davidovića, naj spišeta čisto srbsko slovnico, češ da jezik, v katerem pišeta, ne more biti povsem srbski. Tadva Kopitarjevega predloga sicer nista zavrnila vendar drugega jezika razen tistega, ki sta ga pisala, nista znala. /.../ V tem času sem spisal krajši članek o padcu Srbije, in sicer v obliki pisma Črnemu Juriju; ta sestavek sem izročil v cenzuro. Ko ga je dobil Kopitar v roke, je nenavadni jezik vzbudil njegovo zanimanje. Kopitar me je želel videti in tako sva postala prijatelja.« (S, 60.)

Prvi glas v korespondenci⁸ imamo od 1. 6./20. 5. 1814: Vuk iz Budima odgovarja na Kopitarjevo pismo (ogovor: Mili i predragi moj prijatelju) in mu sporoča: »Jaz pišem Pismenico in vam ne morem za sedaj napisati nobene ocene, dokler ne bo Pismenica končana.« (Istoč. II, 2.) To obdobje je potrjeno tudi pri Sreznjevskemu: »Tedaj sem tudi slišal Kopitarja govoriti o slovnici, in ker sam nisem vedel, kako se slovnica piše, sem začel nagovarjati Frušića in Davidovića, da bi skupaj spisali srbsko slovnico; onadva naj bi mi pomagala s svojim slovnničnim znanjem, jaz pa njima z znanjem srbskega jezika. 'E, kar pusti te neumnosti,' sta mi odvrnila in pri tem je tudi ostalo. Odkar pa sem se v pogovorih s Kopitarjem čedalje bolj izobraževal, sem vse bolj čutil potrebo po srbski slovnici in se zato odločil, da jo napišem sam. Vzel sem Mrazovićevo Slovansko slovnico in začel iz nje prepisovati pregibanje samostalnikov in glagolov ter ga izpopolnjeval po srbsko. Ta žalostni poizkus srbske slovnice, ki se ga danes sramujem, je bil natisnjen leta 1814.« (SK 61.)

Kopitar je izšlo delo še istega leta ocenjeval;⁹ pri tem, kljub kritičnim pridržkom do obravnavanega dela, imenuje Vuka »ne manj nadarjenega kakor

⁴ Srbski prevod: Vuk Stefanović Karadžić, Biografska i bibliografska skica, Srpski književni glasnik 1937, str. 385—399. V tej slovenski verziji so navedki, razen izjema, iz samostojnega slovenskega prevoda tega odlomka v Slovenskem berilu IV, Ljubljana, 1956, str. 60—62: Izmail Ivanović Sreznjevski, Vuk Karadžić o Kopitarju. (Cit. S.)

⁵ O Vukovu rječniku iz 1818. godine, str. 19—191. (Cit. Ivić.)

⁶ Vuk Stef. Karadžić, Srpski rječnik 1818, Prosveta Beograd, Sabrana dela Vuka Karadžića, 1864—1964.

⁷ Pismenica srbskoga jezika, »prva slovnica našega jezika, katere pisec je bil Srbe. (Ivić, 54.)

⁸ Korespondenca je v različnih jezikih, a je tu vse (razen katere povedi) prevedeno v slovensko. Dobrovskemu npr. je Kopitar o Vuku pisal načeloma le v latinščini, Vuku pa je včasih napisal kaj malega tudi v srbsčini. Jeziki tu niso zaznamovani.

⁹ Serbische Sprache, Pismenica Serbskoga jezika po govoru prostoga naroda napisana Vukom Stefanovićem Serbancem (Grammatik der serbischen Sprache, nach der Rede des gemeinen Volkes aufgeschrieben von Wolf Stefanović aus Serbien), Wien

vnetega pisca.«¹⁰ Kopitarjevo kritiko Pismenice je deloma posnel P. Ivić (n. m.). Mi naj opomnimo, da je Kopitar že tu dal pobudo tudi za to, da bi Vuk dal še slovar srbskega jezika: »... v tem jeziku ustrežajočem smislu zasnovan slovar srbskega narečja, za kar so prizadevnejši in srečnejši šokci nakopičili toliko gradiva, ki bi ga kak Vuk moral le urediti (in za inozemske raziskovalce oskrbeti z nemško razlago)« (314), oz. pri koncu ocene (314): »Naj se avtor loti še jezikovnega inventarja, za kar je v slovarjih šokcev Micalie, Dellabelle, Voltiggija, Stullija, dalje Habledića, Jambrešića in Belostenca, pa celo o. Marka in Gutsmana, in tudi v staroslovanskih in celo poljskih ter čeških slovarjih na brane tolike zaloge, kar bi kot zvesti in razumni mož preverjal in ustrezno uporabil. Ocenjevalec se rad ponuja, da bi v primeru potrebe ne le iskal založnika, ampak ga tudi našel.« (N. m., 319—320.)

Kopitar si je zelo prizadeval, da bi Vuka, tega sposobnega in za delo vnetega moža, imel v svoji bližini. To vidimo tudi iz že navedenega Vukovega pisma Kopitarju: »Vendar spet ne smete povsem izgubiti upanja, da se jaz ne bi še kdaj vrnil na Dunaj in da se midva ne bi več ustno pogovarjala.« (Istoč. I, 3). To kaže tudi na Kopitarjev vpliv na nekatera stališča v Vukovi Pjesnarici (o čemer prim. P. Ivić, n. m.).

Kopitar se v pismu Dobrovskemu (29. 4. 1815) v nekem smislu kaže stratega, ki želi uravnavati južnoslovanske jezike sploh: »Ravnikar v Ljubljani in Jarnik v Celovcu, Vuk v Karlovcih itd. — so moja edina tolažba za Cisdanubijce; Solarič v Benetkah se bo tudi napravil, prav tako profesor moralke v Zagrebu. Ko bi samo imeli (slovan/sko/) akademijo tukaj, kakor jo imate v Pragi!, da bi imeli središče.« (Istoč. I, 403.) — To akademijo za južno slovansčino — tudi za bolgarščino, ki pa tedaj jezikoslovno strukturno ni bila

1814, XII und 106 S. 8. Wiener allgemeine Literaturzeitung, 1815, 721—751 (prim. Miklošičeve Barth. Kopitars Kleinere Schriften, I, 1857, 310—320).

¹⁰ Zanimivo luč na to oceno meče mesto iz Prepiske I (Kopitar Vuku 11. 4. 1815, str. 490—491): »Vaša slovnica je ocenjena za Wiener Lit. Zeitung (vendar še ni tiskano). Priznavam Vam v njej skoraj več, kakor si zaslužite, ker ste se, kot vidim, dali preplašiti slabim logikom jezika in pisave, ki so spet nasneli vsa *peta kolesa* (péti točki) boljšemu prepričanju na kljub. To imenujemo greh zoper Svetega duha! In je res greh zoper človeškega duha! Ostanite vendar na *pravi* poti, na kateri ste bili; sicer ne boste zveličani; zakaj le kdor do konca vztraja, bo zveličan, pravi biblija (ki jo boste nekoč, za angleško Biblijsko društvo, proti dobremu plačilu, morali prav tako še prevesti v srbsčino). /.../ Povezati bi se morali z Mrkaljo. Dobri se morajo povezovali tako, kakor nemarneži (Schlendrianisten) držijo skupaj. /.../ Spor, ki ga imate sedaj med seboj zaradi svojega pisnega in knjižnega jezika, se je dogajal že velikokrat, in bil povsod odločen za *živi* jezik proti mrtvemu, celo proti *želji* in *pričakovanjem sicer velikih mož*; Petrarca npr. se je menil ovekovečiti po latinščini, in je za svoje italijanske pesmi pričakoval kvečjemu uvidenosti sveta; toda njegova latinska dela pozna komaj kateri knjižničar, medtem ko se zadnja pojejo še zmeraj. *Popolnoma v enakem primeru* z Vami pa so Novogrki, ki so potek, upajmo, da za vselej, odločili za novogrščino. /.../ Torej ne obupati nad zmago, resnica *mora* iti! — Ko bi Vas le imel kmalu pri sebi. /.../ Poleg ljudskih pripovedk bi morali izdati tudi *čisto-srbsko* zbirko pregovorov. /.../ samo take, ki jih je slišati med srbskim ljudstvom.«

Vukov tedanji tip srbskega knjižnega jezika lahko razberemo iz naslednjega odlomka v pismu Kopitarju (Prepiska I, 20. 3. 1815): »Za pismenico samo mi le edan (te iost največji) kazao da mi namérenie ni le dobro; ali drugi svi namérenie odobrava!u i pohval!u, samo Orfografi!u, opovergava!u, i to iz ednog uzroka: da se od Cerkovnyh kn!iga ne udal!avamo daleko.« (Z. ta in podobno zaznamujemo ligature za ja ipd.)

dovolj izločena iz (staro)srbščine oz. tudi makedonščine — je na neki način Kopitar utelesil sam v sebi: prvenstveno za srbski jezik, do neke mere pa tudi za staro cerkveno slovanščino, če pomislimo na Kopitarjevo prizadevanje, da bi ji Dobrovski napisal slovnico, in da je Dobrovski to slovnico potem zares prišel izdelovat in tiskati h Kopitarju na Dunaj.

Ko je po Vukovi zaslugi slovnica srbskega jezika bila izdana in so bile v Kopitarjevi recenziji (bila je pač tudi še ustna, prim. Vuk Sreznjevskemu: »Kopitar mi ni prikrival, da je knjižica pomanjkljiva, vendar mu je bilo všeč, da je izšla v tisku, to pa že zato, ker mi je zaupal in ker je vedel, da ne bom hotel ostati zgolj pri tem začetku. Nagovarjal me je, naj delam dalje, in mi svetoval, naj se pripravim za slovničarja z drugimi pomožnimi deli.« (S. 64.)) nakazane še nekatere boljše teoretične rešitve, ki bi jih Vuk lahko upošteval pri svojem nadaljnjem delu, je Kopitar pritiskal za srbski slovar. Dobrovskemu je 5. 8. 1815 sporočil ne le, da mu bo poslal Vukovo slovnico, ki jo je »vendarle prejel«, ampak tudi, da se bo »/t/a Vlk v bližnjem vrnil na Dunaj in tam ostal, če bo na voljo denarja«. In nato: »Poleg za nadaljevanje Pjesnarice¹¹ ne bom odnehal, da on ne bi izdelal še slovarja srbsko-staroslovensko-nemškega. Vsi ti Srbi, Vlka izvzemam, ki so sedaj 'vo iskušanje' /v skušnjavi/ čaščenja Rusov, ne znajoč prave staroslovenščine! naj bi se zgledovali po Tvoji slovnici! Sama 'dika i sladost' srbska Paulus Solarich, ki pogosto piše v Benetkah, najbolj na debelo 'voz-snimokizat'. Daj /nam/ slovnico, daj, gospod!« (Istoč. I, 406.)

H Kopitarjevi slovaropisni šoli Vuk sam (S, 61): »Kopitar mi je že prej (tj. pred izidom Pjesnarice 2. z.) svetoval, naj začnem zbirati srbske ljudske besede, in jaz sem mu obljubil. A iz vsega ni bilo nič. Nekoč pa je prišel k meni in prinesel s seboj celo kopo papirja, razrezanega na listke. Spomnite se vseh besed, kar jih znate in za katere veste, da se govorijo med ljudstvom, in jih zapisujte na tele papirčke, vsako na poseben listek. Počasi jih boste nabrali za cel slovar. — To delo ni bilo težko in lotil sem se ga z vnemo.« —

¹¹ O Pjesnarici govori Kopitar v dopisovanju na več mestih: Tako 27. 5. 1814 (Prepiska I, 134): »Mene sta že dva *nemška pesnika*, ki sem jima o tem pisal, prosila, da bi dobesedno prevedel zanju Vašo Pjesnarico: onadva jo bosta nato metrizirala in nanjo tudi v Nemčiji obrnila zasluženost pozornost.« — 21. 3. 1815 (Prepiska I, 143): »Vi ste vendar tako s pjesnarico kakor s pismenico na edino pravi poti in morate na koncu, kakor resnica, obdržati prav. Obe deli bom v kratkem napovedal /.../ Danec in 2 Nemca sta me prosila za dobesedni prevod Vaših pesmi, da bi jih potem spravili na mero. Prijatelj! pridno zbirajte dalje, in vestno le ljudske pesmi /.../« — In Vuk Sreznjevskemu (60): »Ko sva se /tj. Vuk in Kopitar/ pogovarjala, je med drugim nanesla beseda na srbske ljudske pesmi. Ko je Kopitar spoznal, da jih znam mnogo na pamet, me je jel nagovarjati, naj jih zapišem, in sicer čim več, tem bolje. Potem pa naj jih dam natisniti. Mene je to zabavalo, pa sem začel te pesmi zapisovati: kolikor nisem sam vedel, sem vprašal neko svojo sorodnico. Nabral sem jih dokajšen zvezek in ta je izšel pod naslovom Mala prstonarodna slavenosrbska pesnarica.« — Kopitar Dobrovskemu (15. 9. 1815, Istoč. I, 409): »Ali smemo Va/še/ Bl/agorodje/ staviti tudi na listo prednaročnikov nadaljevanja Vukove Pjesnarice? Da se bodo naučili ceniti njegove stvari.« Na kar Dobrovski (20. 10. 1815; Istoč. I, 411): »Na vse spise Vukove me lahko prednaročite za 2 do 3 primerke.« In Vuk Kopitarju (17. 3. 1816, Prepiska I, 159): »Sinoči sem prejel Vaše pismo in recen/zijo/ pjesnarice. Blagor Srbom ob takem prijatelju in ljubitelju njihovega jezika in književnosti.«

Vuk je svoj slovar začel pisati na Dunaju, kakor zvemo iz pisma Kopitarja Dobrovskemu (15. 9. 1815): »Moj Vuk dela sedaj srbski slovar.« (Istoč. I, 409.)

Dobrovski pa je imel o obrazu tega slovarja svojo predstavo (Kopitarju 20. 1. 1815): »Če Vuk piše slovar, naj vendar ob neslovanskem navaja /oznako/tur/ško/ namesto barb/arsko/, kakor to dela della Bella. — Še več. Pravzaprav naj ne piše slovarja, ne celega (čemu neki?), temveč srbski glosarij kot dopolnilo k Stulliju, Voltiggiju, oziroma pravzaprav k ilirskemu (srbskemu) slovarju iz l. 1791, ker imajo njegovi rojaki v rokah tega. Predvsem naj dobro razloži besede, ki se pojavljajo samo še v pregovorih. Splošno znano, vsem skupno, naj torej izostane. To bi bil velik prihranek za našo mošnjo. Ko bi bil človek, ki je prepisal Roddeja, vedel, kako se je treba lotiti takega dela, ne bi bilo treba dopolnjevati toliko srbskega. Vendar je Srbom ruščina visoka slovanščina. Od tod ona neznosna zmešnjava.« (Istoč. I, 414.)

Kopitar in Karadžić se s takim stališčem seveda nista mogla strinjati, saj je bil njun namen pokazati, kakšen je dejanski srbski jezik, po naravni poti nastal in v ljudstvu živeč.¹² (Ne glede na to, da ni vsakdo imel pri roki onih šokčevskih slovarjev in tistega iz l. 1791, da bi si dopolnil iskal v njih.)

Zdi se, da na Dunaju le ni bilo dovolj denarja za Vuka, čeprav so bili razlogi za njegov odhod med Srbe tudi druge narave: »Na /Kopitarj/ev nasvet sem šel v Srem in v Karlovce ter dalje zbiral ljudske pesmi.« (S, 61.) Kopitar je 5. 12. 1815 pisal Mušickemu: »Nešolani, a od matere narave tako radodarno z najbistrejšo glavo obdarjeni Vuk /.../ Kadar koli mislim nanj, sem ponosen na odličnost slovanskega razuma. Sprejmite z njegovo tudi mojo zahvalo za to, da mu hočete biti deus, ki mu bo dal prosti čas. Zeli si, da bi se naučil vsaj še latinščine; tudi jaz bi si tega želel, tako zaradi tega, ker vsakemu geniju vsak nauk tudi koristi, kakor skoraj še bolj zato, da povprečne glave, ki pa so se pretolke skozi šole, ne bi gledale nanj zviška. Da se bo v Vaši bližini sploh mnovega naučil, prav nič ne dvomim.« (Istoč. II, 796.)¹³ In 4. 1. 1816 Kopitar Hanki: »Vuk, ki sedaj ali v samostanu biva z Mušickim ali pa v Belem gradu poučuje v šolah, snuje drugo izdajo svoje slovnice, predvsem pa bo za Slovanko poslal primerjavo srbskega narečja s starim slovanskim in v čemer se razločujeta.« (Istoč. II, 9.)

To slovnično razčiščevanje je očitno bilo potrebno za slovar, ki je bil glavni cilj tedanjega njunega prizadevanja. Že 27. 2. 1816 Kopitar spet piše Hanki (Istoč. II, 11): »Vuk je sedaj, ko mu je arhimandrit Mušicki omogočil prosti čas, ves v delu za srbsko besedje in za nadaljevanje pjesnarice.« (To, 2. njen zvezek, je Vuk posvetil Kopitarju, kot znano: »Ko sem se vrnil na Dunaj, sem izdal drugo knjigo Pjesnarice in jo posvetil Kopitarju.« (S, 61.))

Istega dne kot Hanki je Kopitar sporočal tudi Dobrovskemu, da si od nje- ga želi sbruhraških in drugih slovanskih slovarjev, ker bo, »če bi se namreč

¹² Vuk Kopitarju (20./8. 4. 1817, Prepiska I, 147): »i mi iošt ni dedne knjige na pravome čistome Srbskom jeziku neimamo.« — In (28./16. 6. 1815, Prepiska I, 150): »Sad već savršeno znam kakovih pripoviedki narodnih Vi želite.«

¹³ Vuk Kopitarju (14. 1. 1816, Prepiska I, 153) iz Šišatovca: »Tu sem se začel učiti Latinsko Slovnico, in sedaj drugega nič ne delam, kakor se je učim in slovar pišem.« Da bi ga vzpodbudil, mu je Kopitar — ediniokrat v latinščini — sporočil pozdrave za Mušickega (Prepiska I, 6. 3. 1816): »Commenda me diluto archimandriatae, qui tibi otia facit, sicut Deus fecit Virgilio.«

dogodil tak čuden primer, primoran svoje primerke /teh slovarjev/ poslati v Srem, da bo Vuk iz njih izpisoval«. (Istoč. I, 480.) — O tem izpisovanju imamo sporočilo tudi od Karadžića: »Da bi mi pa delo še bolj olajšal, mi je Kopitar dal še Voltiggijev slovar, potem pa tudi Belostenčev, Jambrešičev in Stullijev. A jaz sem te slovarje bolj pregledoval kakor bral, in pisal besede na listke bolj po spominu; nikoli pa nisem jemal iz slovarjev besed, o katerih nisem mogel za trdno reči, da se govorijo med ljudstvom.« (S, 61.)

Sodelovanje Kopitarja z Vukom v Šišatovcu je pregledno zajeto pri P. Iviću (38): »Vukova korespondenca, ta glavni vir naše vednosti o tem, kako je slovar nastajal, nas obvešča tudi o slovaropisnih problemih, s katerimi se je Vuk srečeval pri delu v Šišatovcu. Kopitarja je vprašal za svet, ali naj navaja tudi prislove iz pridevnikov, zatem povratne glagole, skupna imena, manjšalnice in večalnice. Nadalje je bil med njima govor o zaporedju besed, in Kopitar je vztrajal pri tem, da se strogo spoštuje abecedno zaporedje, torej ni bil za zbiranje besed po njihovi sorodnosti ali za izločanje turcizmov iz knjige.« (N. d., str. 154—155.) Kopitar pa v tem času Vuku gotovo ni prenesel Dobrovskega mnenja (25. 3. 1816) o njegovi Pismenici: »Njegova /tj. Vukova/ slovnica je vendar zelo prazna in plitva; izbrati vzorec *orem*, ko ima *oral orati*, je bil hud spodrseljaj. *Grizem* ali kak podoben glagol naj bi bil. 14 dni naj bi Vuk hodil k meni v šolo, in potem naj bi se naučil dobro zbirati.« (Istoč. I, 421.) Pač pa je Kopitar sporočil Hanki (27. 4. t. l.): »Vuk v tem trenutku z nekim 'momkom' jež potuje po Srbiji (ker mu ena noga ne služi, kot morda veste) zaradi jezika in zbira za svoj slovar, za katerega je pred svojim odhodom /z Dunaja/ imel skupaj že 20 000 preprostih besed. Poslal sém mu v slovanski samostan, kjer mu vrli Mušicki daje prosti čas, vse svoje šokčevske slovarje. Jeseni se spet vrne sem gor s pesmimi in *λεξεσι* otovorjen zaradi tiskanja.« (Istoč. II, 12.)

S tiskom slovarja pa tako hitro seveda še ni bilo nič. Karadžić to fazo prikazuje tako (S, 61.): »Ko sem se proti koncu leta 1816 vrnil na Dunaj, sem prinesel s seboj že za dobršno knjigo listkov s srbskimi besedami. Nato sva začela s Kopitarjem družno delati. Kopitar je prihajal k meni vsak dan proti večeru; nista ga zadržala niti dež niti blato, in potem sva pogosto presedela vso noč do zore. Jaz sem jemal listek za listkom, navajal besedo za besedo in jo toliko časa razlagal, da sem videl, da jo popolnoma razume. Kopitar pa je potem besede prevajal v nemščino in latinščino, pri čemer si je pomagal, kadar ni našel ustreznega izraza, z Adelungovim, Schellerjevim in drugimi slovarji. Kadar se mu je zdelo potrebno, mi je dejal, naj napišem tudi kak zgled, da bodo bralci besedo bolje razumeli, ali da naj stvar, običaj itd. opišem. Od dne do dne je bilo opravljenega več dela, tako da je bil slovar pripravljen za tisk in je leta 1818 tudi izšel.«

Glede obilnosti Kopitarjevega prispevka pri tem slovarju prim. pri P. Iviću (40): »Vukovo znanje tako nemškega kakor tudi latinskega jezika je bilo nepopolno (latinščine se je ravno učil v Šišatovcu med svojim bivanjem l. 1816). Vuk in Kopitar sta se nadejala, da bo pri prevajanju v nemščino Vuku pomagal Mušicki.¹⁴ Vendar ta književnik prevelikih načrtov, ki pa je

¹⁴ Kopitar Vuku (5. 4. 1816, Prepiska I, 161): »Potrdite mi vendar prejem slovarjev. Samo Vam, ker vse gradim na Vas, sem jih poslal. Drugi dunajski slavisti se mi

v življenju vendar tako malo napravil, ni imel časa. Vse delo je ostalo Kopitarju. 'Povedal sem Vam,' je pisal Vuk avgusta 1816, 'da boste Vi imeli posla s Srbskim slovarjem več kakor jaz.' In zares: ko se je Vuk septembra vrnil na Dunaj, se je začelo obdobje vztrajnega skupnega dela.¹⁵

Kopitar je glede rokov izdelave slovarja v marsičem natančnejši od Vuka. Hanki 24. 2. 1817 piše: »Vukov srbski slovar bo marca t. l. pripravljen za tisk.« (Istoč. II, 15.) — Tako nekako je tudi bilo, kakor zvemo iz pisma Kopitarja Dobrovskemu (23. 3. 1817): »Vaše blagorodje je bilo morebiti začudeno, ko je eden Vaših najvsiiljivejših oboževalcev naenkrat utihnil. Hanka Vam je pač navedel eno glavnih brig, ki so me napravile dolžnika nasproti vsem mojim dopisovalcem. Drugo je Vukov čistorski slovar (kakih 70 tiskovnih pol), h kateremu sem moral delati nemške in latinske ustreznike od oktobra do tega trenutka; zdaj sva /z Vukom/ že pri piljenju in čez šest tednov se bo začelo tiskati. S slovarjem boste, če ne povsem, v celoti vendar prav dobro zadovoljni; to mi bo morebiti prineslo oprustitev pol Vaše zamere, drugo polovico pa si moram sprostiti od Vaše dobrote.« (Istoč. I, 423.)

Kopitar je »jezičnost« prevodov srbskih gesel spremenil toliko, da je sedaj namesto v staroslovanščini (kar glede na obseg besedja v slovarju itak ne bi bilo mogoče) podajal ustreznike v latinščini.¹⁶ Gotovo je kaj sodeloval tudi pri določitvi glave slovarskih člankov, kar se nemara kaže v preveliki gospodarnosti osnovnih oblik gesel (naglasno npr. samo *mlâd*, *kovâc*, *pisati -išem*). Marsikaj od Kopitarjevega deleža v tem slovarju je zabeležil P. Ivić (94–95): »Na Kopitarjevo pobudo je Vuk vnesel opise veliko običajev, ljudskih verovanj, bajanja in zagovarjanja, iger in raznih posameznosti iz ljudskega življenja, nato nekaj legend, povezanih s posameznimi lokalitetami in zgodovinskimi osebnostmi in vrsto drugih ljudskih zgodb, v glavnem šaljivih. Seveda je ob marsikateri besedi tudi pregovor (tako npr. pri *kudenik*, *loš*, *čovek*) in uganka (npr. pod *bradići*, *visuljak*, *tuta*), malo redkeje pa tudi zgodovinski

posmehujejo, meni pa *nikakor* ni žal.« Str. 162: »Boste k tisku prišli gor? Bilo bi dobro. M** naj napravi nemško, česar vi ne veste. Zadnje napravim jaz, če bo potrebno.«

¹⁵ Iz časa pri Mušickem Vuk Kopitarju (Prepiska I, 156–157, 10. 3. 1816): »/.../ in pišite šokčevskemu vladiki, od naših malo upam /prednaročnikov/, ker mislijo, da bo srbski jezik zrušil blagočestie. — Toda, če Bog da in od kje dobim denarja, se jaz srbskega jezika in pravopisa ne bom učil od njih, ampak bom lepo napravil j, pa bom svoj materni jezik pisal tako, kakor ga govorijo milijoni duš; kdor pa hoče dokazati, da govorijo slabo, in jih popravljati, čast mu in slava. Mene pa za to pridobili ne bodo. Sedaj je tretje leto, kar sem se z Vami spoznal, od takrat sem se začel vračati in bližati ljudskemu govoru, vendar nisem še došel na pravo mesto. Drugi del pjesnarice je čistejši kakor prvi; tretji del pjesnarice in Srbski Rječnik pa bosta napisana prav tako in natiskana, kakor govori ljudstvo. Težka stvar je to, ko se človeku kaj od otroštva *obije* v glavo!«

¹⁶ Vuk je Kopitarju 12. 8. 1816 (Prepiska I, 163) sporočal o Solarićevem pismu njemu: »1) Da naj bo slovar srbsko-nemško-italijanski, kakor ste mu bili obljubili tudi Vi. In jaz sem mu pisal, da boste Vi imeli dela s srbskim slovarjem več kakor jaz.« Ravno tam še: »/.../ pa jih (Cirilove črke) prepustimo duhovnikom in redovnikom, ki tako in tako želijo imeti vse drugače od preostalega ljudstva, pa naj jih zaprejo v oltar in pevnice hkrati s sedanjim (napravljenim) slovanskim jezikom. — Kaj Vi mislite o tem? Gledam, ali ne bi kako zavrgel *y*, *z*, *o*, *e*, in *ie*, in še, ko bi se moglo, *tu*, *ta*; on pa /Solarić/ mi hoče naložiti še /.../ grške črke in druga raznorazna nepotrebna grška znamenja nad črkami!«

podatki ali obvestila iz zgodovine jezika, najpogosteje o preteklosti dane besede.« (Podobno P. Ivić govori o Kopitarjevem deležu še pri Karadžičevi slovnici in drugem.)

Kopitar se je bil s svojo napovedjo tiska slovarja spet prenaglil. »Piljenjek je vzelo več časa, kakor je menil, da ga bo; to vidimo iz njegovega pisma Dobrovskemu že dober mesec po tistem, ko bi se bil natis slovarja po prvem predvidevanju že moral začeti (9. 7. 1817): »Upam, da sem še vedno v tvoji milosti kakor nekdanj. Zato sem se odločil, da bom pri tebi glasnik in zagovornik razumnjšega dela Srbov, katerih knez je naš Vuk. Poslušaj« (Istoč. I, 425): Sledijo tri Vukova vprašanja, tičoča se pojmovanja Dobrovskega knjižne (staro)slovanščine, t. i. srednjega stila in pravega merila za skladenjska vprašanja v srbskem knjižnem jeziku. »In zato Te naš del,« nadaljuje Kopitar Dobrovskemu, »prosi, da bi izvolil odgovoriti na ta Vukova vprašanja, tako da bomo lahko postavili na laž tega neumneža /Vidakovića/ zlorabo Tvoje avtoritete, saj boš tolmač samega sebe. — Želimo pa (če ti ni nadležno), da se izražaš tako, da bomo to lahko natisnili v pripravljajoči se oceni Vidakovićevega dela, kar bo, upam, napravilo konec nezasljeni pravdi tudi med nadaljnji narodi, mimo Grkov in Srbov (in če ti je tjubše: na splošno med cirilicarji).« (Istoč. I, 425.) Kopitar mu je ob tej priliki razložil, za kaj gre: »Vidaković citira iz tvojega pisma naslednje: knjižni jezik naj bo pridvignjen nad preprostega (gemein), še najmanj pa sme preprosto (sh. prosto) biti krivec za napake proti skladnji. — Zaradi tega vprašanja Vukova. Če hočeš, odgovor lahko napišeš na Vukovem listku. — Vuku in Davidoviću etc. sem tvoj odgovor obljubil, torej me ne puščaj na cedilu.« (Istoč. I, 425, 426.) Na koncu Kopitar sporoča, da Vukov slovar toliko da že ni končan (Lexicon Vukii vix non finitum!).

Dobrovskega odgovor na tri Vukova vprašanja je sledil 28. 7. 1817 (Istoč. I, 426—430):

(1) Izraz slovanski Dobrovskemu pomeni jezik cerkvenih knjig, in sicer tudi še celo tistih iz 16. stoletja, če se iz njega odmislijo značilnosti, lastne samo posameznim slovanskim jezikom. Iz ruskih cerkvenih knjig, iz srbulj in iz knjig in rokopisov hrvaških glagoljašev se tako da razbrati »staroslovansko«.

(2) Srednji slog: »Brez pravil, čisto po lastni všeči, naj se ne piše enkrat tako in drugič spet drugače. Kdor piše otec, ne sme pisati tudi otac. /.../ Mislim, da če bi turške (tuje) besede prostega načina govorjenja opustili in na njihovem mestu spet rabili pristne slovanske (starosrbske), če bi se temu in onemu, kar je skvarjeno (slab izgovor) izogibali in vzpostavili pravilnejše — taka izbira v načinu pisanja bi se lahko imenovala srednji slog (e veteri e nova lingua compositus 'iz starega in novega jezika sestavljen'). Kar bi obdržali od starega, bi morali ohranjati stalno: ne v eni vrsti rabiti starejšo obliko, v drugi pa sprejemati novejšo. Prehod k čisto novemu naj se tudi ne zgodi hitro (gähe) in naenkrat. Za splošno navado naj bi se ne zavzemali tako, da ne bi hoteli trpeti ob sebi tudi častilcev starega, če le-to uporabljajo izbirno in gospodarno. — Kar je očitno skvarjeno, kakor *sunze*, *vuk*, *suza*, *vidio*, bi želel, da bi se pisalo kot *slnce*, *vlk*, *slza*, *vidil*. Vendar temu zadnjemu (*l* namesto *o*) v pretekliku tudi sam Vidaković noče dajati veljave. — Kdo pa naj postavi načela, po katerih bi lahko preizkušali izbiro starega in uporabnega novega? Brez

takih načel, ki bi jih pišoči Srbi morali priznavati, ni upanja na enako pisavo v njihovih spisih. Enemu bo več do staroslovanskega, drugemu do novoruskega, tretjemu do novo- in splošnosrbskega, in četrti bo celo vse to mešal.«

(3) Skladnja: »/O/dstopajoča skladnja v /v presojo/ predloženih primerih priča bolj proti Vidakoviću, tj. ljudstvo upošteva svojo skladnjo, proti kateri v določenem oziru ni kaj znatnega reči. Nasprotno je Vidakovićevo *pomyslim u meni* bolj napačno, ljudski sklad *pomislim u sebi* pa pravilen, *čekaju njega* je pravilnejše kakor č. *na njega*. — /.../ /M/oram priznati, da se mi preprosta skladnja v marsičem, posebno glede vezave predlogov, zdi napačna. Namreč v primerih, ko ji nasprotuje skladnja staroslovanščine in drugih še živih narečij. Moja želja bi torej bila, da bi pisatelji celo v »preprostom« to skušali izboljšati.« Tako je Dobrovski za ohranitev stare mestniške končnice *-ih* namesto nove *-ima*, »čeprav bi bilo ta mestnik /.../ morda težko spet vzpostaviti«. Končaja *-ima* preprostega Srba navajenemu bo seveda ljubše *-ima*. Če je že splošno sprejeto, bo ugovor rezonirajočega slovniciarja pač zaman.« Tudi se mu zdi bolje *ni k čemu* kakor *k ničemu*. Pri tipu *da izbegne* : *za izbeti*: tu »sem bolj za prvo kakor za drugo, ker je drugo posneto po italijanščini. Finis Responsii.«

Dobrovski je v točki (2) zastopal prakticistično stališče, deloma celo napačnega (prim. *sunce* → *slnce* ipd.), zato Vuk in Kopitar v njem nista našla zagovornika čistega srbskega knjižnega jezika, kakor ga je govorilo ljudstvo, kar sta onadva hotela in kar je edino vodilo iz zmede in individualnosti slavoserbsko barvanega tradicionalnega srbskega knjižnega jezika. Že Dobrovski sam je videl nerodnost svojega stališča, ko bi šlo za uresničitev načela dobrega in premišljenega izbora iz izročila in iz živega govora. Tudi je bil za postopen prehod, kar kažejo zlasti naslednje njegove besede (Istoč. I, 429): »Čisto Vukovega mnenja seveda nisem. Če pristne srbščine še ni v nobeni cirilsko tiskani knjigi, Vam lahko povem, da dejanska češčina (nov preprosti način govorenja) /tudi/ še ni bila pisana v nobeni knjigi. Mešanica je, toda nov nemešani stil ni bil še nobeden.« To se nanaša tudi na Kopitarjevo poved v pismu z dne 9. 7. 1817, ki se glasi: »Resnično srbskega jezika v knjigi doslej (cirilski) ni, izjema je drugi zvezek Pjesnarice.« (N. m., 425.) Glede skladnje je Dobrovski sam deloma dajal prav ljudski govoric pred individualno (Vidakovićevo), sicer pa je spet narobe v marsičem (prim. predložna vezava) hodil mimo jezikovne resničnosti. Deloma je še čemu drugemu dajal prednost z zunajsrbkega jezikovnega stališča.

Vuk in Kopitar se bosta pred kritiko torej morala v glavnem sama potrjevati in braniti svoje odločitve, zlasti vsesplošno, namreč o ljudskem, nemakaronističnem jeziku določenega kraja in časa kot osnovnemu merilu za knjižno sprejemljivost. Seveda pa bi bilo tudi v tem okviru treba nekaj presojne izbire med več možnostmi, kakor jo je bil svoj čas za slovenščino opravil tudi Kopitar v svoji slovnici.

Dobrovski se k Vuk-Kopitarjevemu delu na slovarju vrača še 27. 8. 1817: »Vuku in Vam želim srečo ob dokončavanju srbskega dela; k njemu bi rad prispeval, ko bi vedel za koga, ki bi mogel ali znal delati izpiske.« (Istoč. I, 433.) Ni videti, da bi bil mogel Dobrovski v tem oziru res kaj prispevati, torej

sta Vuk in Kopitar ostala sama s svojim delom. Dokončno sta se morala odločiti tudi za morfonologijo (prim. Srbin — srpski) in črkopis: tu je moral pustiti Kopitar in se sprijazniti z njemu neelegantnimi črkami ѣ, ѧ, Ѣ in Ѥ. — Vuku je to delo s Kopitarjem ostalo v najlepšem spominu: »Tega časa, teh vsakdanjih pogovorov s Kopitarjem do smrti ne bom pozabil. Tedaj je moje prejšnje, sicer obsežno, vendar nezavedno znanje srbskega jezika postalo živo in zavestno. Vsak dan sem imel priložnost misliti tako na obliko besed kakor na njihove slovnične spremembe, potem na to, kako se temu ali onemu pravi v narečjih, kako se to in ono sklada v stavke.« (S, 61.) Na drugem mestu (S, 393) govori Vuk še določneje o značilnostih slovarja, ki so se dokončno izoblikovale v l. 1817: »Ravno tako je v Vukovem slovarju važno to, da se v njem posveča pozornost različnemu naglaševanju in da je uporabljeni pravopis popolnoma dosleden, tako da odpravlja vsak sum, ali se katere besede izgovarja tako ali drugače.« (Pri tem se spominimo dejstva, s kakšno natančnostjo je mesto naglasa in kolikost naglašene samoglasnika zaznamoval v svoji slovnici 1808 J. Kopitar.)

Odsev Kopitarjeve samosti z Vukom pri normativnih odločitvah v slovarju srbskega jezika vidimo iz njegovega pisma Dobrovskemu (2. 1. 1818): »Prav tako se bolgarsko narečje, kolikor sedaj vemo, tudi v našem času loči od srbskega in je bližje slovenskemu. Cirilov jezik je bil ali stari slovenji (Vindorum) ali bolgarski; srbskemu narečju gre v sorodnosti šele tretje mesto! Tebe je podkupilo makaronistično srbsko narečje, toda treba je slišati pravo in ljudsko.« (Istoč. I, 437.) S takimi mesti¹⁷ je Kopitar spodbijal argument za zagovarjanje stare knjižne oblike jezika pri Srbih (hkrati pa seveda iskal oporo za svojo teorijo o panonskosti knjižne staroslovensčine). Pri razločevanju srbskega od nesrbskega pa je Kopitar tudi iskal pravi obraz srbskega jezika. To lepo prikazuje natančni poznavalec Vukovega slovarja, P. Ivić (41): »Ob vsaki besedi posebej je Kopitar /Vuku/ odkrival tisto, kar je znal. Znal pa je zares veliko. V številnih pripombah k posameznim besedam so očitne sledi Kopitarjevih znanj o najrazličnejših jezikovnih pojavih, kakor npr. o avstrijskih narečnih posebnostih ali novogrških izrazih. Ob sodelovanju s Kopitarjem je Vuk prečistil pojme o staroslovanskem jeziku in se naučil ločevati njegovo rusko redakcijo od stare srbske, za katero je menil, da je prvotna. Dozorelo pa je tudi Vukovo gledanje na naš jezik in pravopis, in tudi njegov nadarjeni jezikovni čut se je izkristaliziral v zavestno znanje našega jezika.«

Kopitar je vsaj že marca 1818, ko naj bi se začelo stavljenje slovarja (prim. P. Ivić, 45): »Stavljenje besedila se je začelo, tako se zdi, nekje marca 1818 in trajalo, ne brez določenih zastojev, vse do pozne jeseni«, že nabiral prednaročnike zanj (prim. Kopitarjevo pismo Dobrovskemu 28. 3. 1818).

Skoraj gotovo je Kopitarjeva zasluga, da so od Slovencev v Vukovem slovarju kot prednaročniki omenjeni V. Vodnik, baron Žiga Zois, J. Župan in

¹⁷ Še že pod konec življenja (12. 7. 1838, Prepiska I, 472) je Kopitar pisal Vuku: »Čim več razmišljam o *cisdanubijskih Slovanih*, tem bolj mi postaja jasno, da smo, mi, vseh 8 milijonov, od Črnega morja do Gorice, prvotno le eno deblo (Stamm), ki pa je bilo leta 640 z *novimi* dotoki v sredini pretanjeno, tako da na Bolgarskem pravimo *raka*, v Gorici *roka* in v sredi *raka*. Ta nalika se vleče skozi ves jezik.« S to mislijo je pozneje polemiziral V. Jagić.

P. Dainko, morda tudi F. Benedešič — iz Prage pa sta na koncu samo dva prednaročnika, eden od njiju Dobrovski, drugi pa neki Čurković, čeprav sta z Vukom pričakovala vsaj pol ducata prednaročnikov. — Tudi med tiskanjem slovarja so nastopile neke težave, ki jih je Kopitar sporočal Dobrovskemu (8. 5. 1818) kot v stiski: »In stori vendar končno kaj za rešitev, kar od tebe edinega upamo in upati moremo.« (Istoč. I, 438.) Hkrati pa: »Kaj meniš o moji napovedi Vuka v Avstrijskem opazovalcu 29. 4. 1818?« (Istoč. I, 438.) Že 21. istega meseca pa mu sporoča: »Vukovega slovarja so že tri pole (flyrae) natisnjene./« (Istoč. I, 439.) Naslednjo vest o slovarju najdemo šele v Kopitarjevem pismu Dobrovskemu 16. 1. 1819, iz katerega se vidi, da Dobrovski slovarja še ni imel v rokah: »/I/z Vukovega slovarja boš videl, da viri obscuri ne pišejo srbsko, temveč navadno barbarsko. Iz njega boš tudi uvidel, da je bila Metodova slovanščina jezik njegove škofije, iz česar si boš naravno razložil slovacicizme. — Toda pred vsem: daj oceni ti Vukov slovar; meni ne bodo verjeli, in ti boš veliko bolje razložil.« (Istoč. I, 445.) In po treh tednih (10. 2. 1819): »Vuk bo sedaj v Rusiji. — Ocenjuj ga ob upoštevanju dejstva, da gre za dobro stvar, zaradi katere ga karlovški farizeji križajo. Kdo bo Nemcem predpisoval, da naj se ne oddaljijo od Otfrieda? In kaj je drugega, če Slovani hočejo ostati pri Cirilu? Pa celo pri katerem Cirilu? Povarjaženem od Rusov, da se sam ne bi prepoznal!« (Istoč. I, 447.)

Že čez dva dni (12. 2. 1819) pa Kopitar Hanki: »Vuk je odšel. /.../ Tako hitro je bil vstran, da je pozabil Mojstru, kakor je nameraval, nakazati primerek v kvartu na pisnem papirju; tako meni; in jaz imam za 2 leti dela samo 1 primerek na tiskovnem papirju. Bo že vse poravnal, ko se vrne, nič mu ne zamerim.¹⁸ Sreča, da je delo vendarle izšlo! Založil ga je vnaprej neki Cincar, od prednaročnikov jih 2/3 nista plačali. — Tako, prijatelj, nastane knjiga! Vuk je kupil črke in samo za stavek in črnilo plačal 80 fl. po poli! Knjiga je v primeri z nemškimi draga: kriv pa tega ni Vuk, ampak cesar, ki je Peštancem obnovil privileg do 1825, zato ne sme imeti srbskih črk noben tiskar, in samo menihi smejo grešiti itd.« (Istoč. II, 27.)

O t. i. nepisnih besedah v Vukovem slovarju pa Kopitar 16. 3. 1819: »Naj lajajo in si izmišljajo: popotnik prost poje mimo razbojnika. n. in k. spadata v slovar, kakor mentula, penis, cunnus, futuo. Samo zlobni ljudje in cmo-kači (Talken) jih lahko najdejo med 30 000. Obravnavana sta z resnobo, kakršno take stvari zahtevajo, sicer /takega/ ne bo razumel noben Nемеc. Dalje naj se brez vpitja brani Vuk sam po vrnitvi. Mar se slovarji pišejo za nedorasle otroke (deczâ)? Kdo pa brani napraviti izvleček za otroke (pueri)?« (Istoč. II, 799.)

O tem P. Ivić takole (47): »So razlogi za domnevo, da je Kopitar sugeriral Vuku, naj v slovar uvrsti tudi besede, ki se jim navadno izogibamo v dostojni družbi, gotovo pa je, da je bilo v Kopitarjevi moči, da bi bil Vuka odgovoril od vnašanja teh besed. Vendar tega ni storil. Menil je, gotovo, da je znanosti potreben popoln pregled vseh besed v jeziku, morda pa se je tudi nagibal k takemu nagajanju. Vendar prečastiti parohi, poštenorodni trgovci in vsi tisti drugi malomeščani, katerih imena beremo v spisku prednaročnikov, ti so stvar

¹⁸ Prim. še Kopitar Vuku (6. 1. 1819, Prepiska I, 166): »Ste meni in Dobrovskemu nakazali primerka na pisnem papirju? Nisva bogova (bozi?), da bi tudi to odpustila.«

sprejeli povsem drugače. Ni dvoma, da je v zboru zmerjanja glas hinavščine bil eden najglasnejših, vendar je gotovo, da je bilo pri tem tudi iskrenega nezadovoljstva zaradi množice prekrepih izrazov v knjigi, ki so jo bili mnogi naročili zato, da bi se iz nje učili otroci. — Tako je nepremišljenost Vuka in Kopitarja dala priložnost nasprotnikom reforme, da so slovar diskvalificirali pred nezrelim srbskim občinstvom. /.../ Medtem ko je tako slovar doživel neuspeh doma, je v širokem svetu doživel priznanje in pohvale. /.../ Slovar je Vuku zagotovil mednarodno ime. /.../ Resnica je, da se pogosto dogaja, da velike ljudi bolje razumejo v tujini kakor v njihovi deželi, vendar je resnica tudi to, da si slava navadno vendarle najde pot, čeprav po ovinku, do okolja, iz katerega velikan izhaja.«

V slovarju, ki mu je v resnici soavtor, je Kopitar za neobveščeno občinstvo prisoten samo v Vukovem 10-vrstičnem odstavku uvoda v Slovar (VII): »Glede nemškega in latinskega jezika tukaj; na tem sem delal z G. K o p i t a r j e m , c. k. dvornim bibliotekarjem; pa vendar, če se najde, da bi bile katere besede slabo prevedene, sem tega kriv jaz, ker mu nisem znal povedati pravega pomena, in ne on, kakor da ga ne bi znal raztolmačiti po nemško in latinsko. Mogoče je, da bodo mnogim izmed naših učenih Srbov prišle na misel marsikatero krajše in srbskim ustreznejše nemške in latinske besede, kakor sva jih midva tukaj postavila; take besede je treba zapisati, prav kakor tiste, ki jih tu ni najti. Pa spet ne bi smel vsakdo misliti, da so tisto vse napake, kjer ne razume nemškega ali latinskega prevoda ali srbskega jezika.«

Tako: skoraj bolj kritično kakor pohvalno za Kopitarja. Čeprav je prevajal samo Kopitar, tukaj vendar le: »na tem sem delal z G. Kopitarjem«. — Na neskromnost navedb te vrste pri Vuku je opozarjal že Petrovski: »Nekaj dni za tem /febr. 1816/ je Vuk sporočal svojemu šišatovskemu dopisovalcu nove podrobnosti o slovarju: 'Sedaj k srbskemu slovarju dostavlja latinske besede namesto italijanskih. Tako se nama je namreč zdelo dobro. /.../ Kopitar pravi, da tiskarno dobiva./« (642.) — »Ko se je navadil skupnega dela z dunajskim slavistom, je Karadžić začel povsem resno primerjati sebe s svojim vodjo: 'Jaz in Kopitar,' je pisal (24.?) /12. decembra 1816. l. Mušickemu, 'delava enako. Latinske besede sva vzela ne zaradi Srbov, ampak zaradi Angležev in drugih narodov, ki ne znajo nemščine... Moj sodelavec Kopitar Vas prijazno pozdravlja...'«

Tudi vsi mi raje zapišemo kar Vukov slovar namesto pravilnega Vuk-Kopitarjev slovar srbskega jezika.

Po tem času je v dopisovanju med Kopitarjem in Dobrovskim v zvezi z Vukom nekaj časa govor le o prodaji vukian, po teh Kopitarjevih pismih pa tudi lahko sledimo Vukovi poti po Rusiji in Nemčiji. Tako je zanimivo (Istoč. II, št. 30, str. 31) zvedeti, da »je Vuk sedaj z Adelungom v Petrogradu in se bo okoli srede junija vrnil preko Moskve, Kijeva, Bukovine, Transilvanije, Banata, Srema sem.« Iz l. 1820 (7. 16.) je zanimivo navesti še mesto iz Kopitarjevega pisma Dobrovskemu: »Da ob tvoji prisotnosti Vuk ni odprl ust, pravi, da ni mogel, ker si ti opustil obetani in od obeh pričakovani obisk.¹⁹ (To za

¹⁹ Na Dobrovskega se nanašajo naslednja mesta: Kopitar Vuku (5. 1. 1821, Pre-piska I, 185): »Dobr/ovski/ Vas pogosto citira v svoji slovnici, kakor tudi še noče

dobronamerna ušesa, da me kdo ne bi očrnil pred tvojo veliko dušo. Toda Vuka mi je res žal: prevaranega od Rusov in obdanega s tolikimi nevšečnostmi.« (Istoč. I, 456.)

V nadaljnjem naj se pomudimo le še ob stvareh, ki se tičejo — tako ga imenujemo upravičeno — Vuk-Kopitarjevega revolucionarnega dejanja iz l. 1818.²⁰

V pismu Dobrovskemu (18. 3. 1826) beremo: »Saj imate primerek Vukovih pesmi, Mesta iz Biblije (Ogledi) in Zabavnik s srbskim (ne rusoslovanskim) koledarjem? Zaradi zadnjega je prétendu-učenjak in effectivement razvajeno-despótski Vukomastix (ali *λυκόμοστιξ*?) S. S/tratimirović/ cenzorja /tj. Kopitarja/ tožil kot profanatorja najsvetejšega, ker se namesto rusoslovanskega *Georgija mučenika* /.../ sedaj glasi *durdev dan, Ivan'dan, Stepan'dan* in *božič* ter *spasovdan*. Toda cenzor se je kril s tezo, da jezik koledarja ni na milost in nemilost izroččen škofu in da so ta imena običajna v vseh katoliškoilirskih koledarjih, torej niso profanizirajoča.« (Istoč. I, 534.)

Pomembno je tudi mesto v Kopitarjevem pismu Dobrovskemu z dne 12. 7. istega leta, iz katerega vidimo, da je Kopitar Vukov slovar imel tudi za svojega: »/T/oda področje Braničevo (vzhodno od Belega grada, ne zahodno, kakor je v Krusejevem Atlasu) najdete v našem, tudi od Vas (da bi ugodili karlovškimi Obscuris viris?) necenjenem Vukovem slovarju.« (Istoč. I, 549.) Na kar je že 30. istega meseca odgovoril Dobrovski: »S karlovškimi Viris obscuris imam prav tako malo stikov, kakor sem malo pripravljen pisati apologijo Vuka. Takim poslom se, nasprotno, izogibam. Vsakdo ima svoj nazor in spoznanje.« (Istoč. I, 551.) V Dobrovškega pismu Kopitarju (5. 10. 1826) se omenja tudi možnost za obogatitev Vukovega slovarja. (Istoč. I, 561.) Svojo kritičnost nasproti Vuku kaže Dobrovski (že prej) tudi v pismu Köppenu (14. 1. 1826): »Kopitar/ ni tako prizanesljiv, kakor sem jaz v ocenah njegovih del, npr. Kormczaja itd. Njemu je Vuk nad vse, in noče, da bi se Srbi priključili Rusom, kakor tudi bi bilo to zanje potrebno in koristno.« (Istoč. I, 676.)

Kakor da je Kopitar za to mnenje Dobrovškega kako zvedel, se bere mesto iz njegovega pisma Köppenu (15. 9. 1825) (Kopitar je namreč preko Köppena pri Šiškovu Vuku preskrbel rento s strani ruske vlade): »Za Vuka se Vam zahvaljujem tudi jaz. Mislim, da je dolžnost, zavzemati se za tako dobro glavo, ne da bi se dali motiti vpitju mračnjakov. Nasprotno, treba mu je ob tem stati ob strani. Zveza Srbov in R/usov/ zaradi naju, tudi če bi to viri obscuri tisočkrat dali natisniti, ne bo trpela.« (Istoč. I, 687.) Kopitar je svojo naklo-

priznati, da je premagan. Nama zadošča, da je premagan.« In 27. 2. 1821 (Prepiska I, 189): »Dobili ga /Dobrovškega/ boste še tukaj, če znate *držati svojo besedo*. Vaš slovar se pridno konsultira. Vaša slovnica si, tako se zdi, zmeraj bolj utira pot, samo z možjo resnice, ne glede na sovraštvo popov etc.«

²⁰ Torej puščamo ob strani obvestila o Kopitar-Vukovih interesih za bolgarščino, cigansščino, albanščino, za srbsko zgodovino in za nadaljnje zbiranje srbskih pesmi te dobe; prav tako Kopitarjevo skrb za Vuka na njegovem potovanju po Nemčiji in njegovo prizadevanje za nemško izdajo Vukove slovnice. Samo glede pesmi: »NB. pės narica predvsem, potem zgodovina /.../ Pės narica pred vsem. Takih pesmi nima nobeno ljudstvo, jih ni imelo, niti jih nima sedaj. Pės narica predvsem, in n a j k a s n e je jeseni. Cim prej, tem bolje. Na kongresu naj bi jo že brali.« (Govor je o 3. zvezku Pjesmarice.)

njenost Vuku (in nravnim načelom pri publiciranju) izražal tudi ob aferi plagiranja Vuka s strani Germana (Istoč. I, 689, 691). — Iz Kopitarjevih pisem Köppenu, ko je Vuku (1826) pripravljaj rusko rento, še dva navedka: 2. 6.: »Dajte, zagotovite N/jegov/ Eks/elenci/ ministru Šiškovu/ mojo živo hvaležnost za najmilostneje poslano izvestje; in če glas z Vukom v tej zadevi že 12 in 20 let seznanjenega človeka kaj velja, ga dajem s čisto vednostjo in vestjo za njegov predlog.« (Istoč. I, 698.) In 12. 7.: »Piše mi /namreč Vuk/, da je še zmeraj ves iz sebe od čistega veselja, zato naj se /za dodeljeno rento/ zahvalim jaz. In zares mislim, da je Bog vse to, kakor drugače /tudi/ ne dela, vodil prav izvrstno: mala penzija ga varuje pred obupom, za večje stvari pa bo ob času lahko priložiti. Dovolite /mi/ torej izraziti tudi mojo posebno zahvalo in prepričanje, da Vam bo v čast. Prihodnjič, upam, da Vam bom poslal zahvalna pisma od njega samega. Razume se, da ga boste akreditirali tudi pri onih, v Karlovcih in Kragujevcu, ki so menili, da ga morajo preganjati zaradi Vas.« (Istoč. I, 700.)

Tu je ponovno govor o tem, da Kopitar z Vukovo reformo jezika oddaljuje srbstvo od rusovstva. Kopitar meni, da vezi med obojima z novim tipom srbskega knjižnega jezika niso prizadete, saj v cerkvi liturgični jezik ostaja, kakor je bil (ne pa tudi jezik osnovnih besedil z verskega področja, kakor je npr. sv. pismo, ki ga je Vuk prav tako prevedel v sodobni srbski jezik, spet na Kopitarjevo pobudo). Staroslovanščina kot liturgični jezik je bila Kopitarju kakor latinščina v katoliški cerkvi.

V svoji duši pa je Kopitar vendarle bil za to, da južni Slovani, konkretno pa tukaj Srbi, ne bi bili v kakem odvisnostnem razmerju z Rusi. O tem nekako P. Ivić (36, 37): »On /= Kopitar/ je želel, da bi se javno pokazala resnica, da Srbi govorijo v jeziku, ki ni ne ruski ne cerkvenoslovanski, pa tudi ne posebno soroden kateremu izmed njih. /.../ Kopitar, ki je bil v veliki meri doumel pravo stanje stvari, je bil prepričan, da bi jezikovna razmejitev prispevala k temu, da bi se Srbi ločili od Rusov tudi v kulturnem, pa tudi političnem pogledu. /.../ Trudil se je, da bi pripeljal avstrijske oblasti do ustrežljivejšega ravnanja s Srbi, Srbi pa da bi svojo kulturo postavili na temelj ljudskega jezika in se s tem oddaljili od Rusov.«

Mislim, da bi bilo tukaj treba z ene strani opozoriti na pozitivnost Kopitarjevega dejanja zlasti za srbsko besedno umetnost v ustvarjalnem in sprejemalnem smislu, z druge strani pa na to, da je sodobni ljudski jezik osrednjega srbohrvaškega tipa lahko postal zbirno središče za vse južne Slovane, ki niso bili Slovenci ali pa Bolgari (v njihovem okviru pa tudi ne Makedonci). Zlasti Hrvatom — kljub glagoljaštvu — se je bilo veliko lažje pridružiti štokavskemu jezikovnemu tipu moderne dobe (le da so pri tem proti Kopitarjevi želji odpeljali s seboj na vzhod tudi svoje kajkavsko govoreče sonarodnjake, za katere je Kopitar menil, da so Hrvati le politično, ne pa tudi jezikovno), kakor bi se bilo mogoče pridružiti na močno pravoslavno izročilo vezani slavenoserbsčini, in sicer tudi tedaj, ko bi jo bili kaj malega reformirali. Kako bi danes bilo s knjižnimi jeziki t. i. srbohrvaškega jezikovnega območja, je vsekakor dokaj zanimivo vprašanje. Morda je v tej zvezi zanimivo tudi vprašanje, koliko se je na ta način predreševalo še vprašanje knjižnega jezika (in sicer tudi za današnji čas). Glagolska literatura in njen jezik pa bi po Kopitarju

pač imela vlogo, kakor je pri Srbih po Vukovi reformi ostala slavenoserbščini: bila naj bi v službi liturgije, vendar verjetno le v zgodovinsko danem obsegu rabe v 19. stoletju.

SUMMARY

As is obvious from the correspondence between Kopitar, Dobrovský, Vuk, and others, it was by the language in his article about Kara Đorđe that Vuk Stefanović Karadžić attracted Kopitar's attention: Vuk's language was much closer to the actual spoken idiom of Serbs than the language which the censor in Vienna knew from the compositions by other Serbian authors. Kopitar talked this "man of genius" into collecting Serbian folk songs, into writing a grammar based on the spoken Serbian of the common people, and especially into compiling a dictionary (of spoken Serbian), viewed by Kopitar as a kind of a language inventory. One source of the vocabulary for such a dictionary were folk tales and riddles which Vuk started to gather together, again on Kopitar's initiative. It was largely owing to Kopitar, too, that Vuk's method of recording them was a genuine first-hand field work on either side of the Danube and the Sava rivers. Another Kopitar's assignment to Vuk at the very beginning was an eventual translation of the Bible. It seems particularly important that Kopitar urged Vuk to reform the existing Serbian orthography according to the principle "one phoneme — one letter," which by itself entailed a considerable domestication of the morphonology of the Serbian literary language, while its morphology and syntax followed suit.

At first, there was a certain wavering in Vuk's following Kopitar's instructions to reform the Serbian literary language on the basis of the actual spoken idiom and therefore to move away from its Russo-Slavic peculiarities. Vuk's caution, noticeable in his *Pismenica* (1814) and partly also in his *Pésnarica I*, extended likewise onto orthography and many other areas where incompatibility with the structure of the commonly spoken Serbian idiom reigned free up to the year 1818. In fact Vuk grew into a purely realistic grammarian and lexicographer only between 1816 and 1818, when he gave, under Kopitar's guidance, the final shape to the material for his dictionary (compiled also by means of dictionaries procured to him by Kopitar). For the help that he offered, including the translation of the Serbian headwords into German and Latin, Kopitar did not get proper credit from Vuk.

Particularly in the time before the *Srpski rječnik* came out (1818), Kopitar was anxious that Josef Dobrovský, then the leading authority among Slavic scholars, should publicly acknowledge his and Vuk's approach to the restandardization of literary Serbian (and its orthography), but in vain: Dobrovský looked at the linguistic situation in Serbian from the viewpoint of the circumstances in literary Czech with its mergence of the old and the new elements; he did not take into account the fact that the Serbian literary tradition before Vuk had not been founded on the Serbian language but had been permeated by the Old Church Slavic language, recently intensified by Russian Church Slavic.

Thus, Vuk and Kopitar had to rely exclusively on themselves, both in their compilation of the dictionary and, even more so, in the ensuing battle with the traditionalists. The traditionalists did not refrain from tampering with ideological and political facts (Orthodoxy, an alliance with Russia — fear from Uniatism, an alliance with Austria) and they exploited the moralistic prudery to a great degree, all of which for many years balked and hindered the breakthrough of Kopitar's and Vuk's principles.

The eventual winners were nevertheless Vuk and Kopitar (the latter should be considered the coauthor of the dictionary of 1818). The new Serbian literary standard served as an appropriate basis for a common literary language of all South Slavs speaking Central South Slavic, i. e. "Serbian and/or Croatian". This union in language had also its political implications in the sense of "state Yugoslavism," which was realized through the formation of a state of Serbs, Croats and Slovenes, but which

tended to be realized also through a linguistic and cultural unification; this tendency was successfully and legitimately rejected by Slovenes and later by Macedonians.

The "episode" of Kopitar's and Vuk's friendship and joint work is a unique example of genuine brotherly cooperation in scientific and linguopolitical endeavors.

VRAMČEVA DJELA U SLAVENSKOJ STRUČNOJ LITERATURI

(Uz 400. obljetnicu Vramčeve smrti 1587—1987)

A. Vramec je štiristo let po svoji smrti še vedno predmet slavističnih raziskav: od druge polovice 19. stoletja je postal eden od tistih pisateljev hrvaške (kajkavske) književnosti, o katerih se je največ pisalo. Pričujoči pregled najvažnijih filoloških del o A. Vramcu vsebuje tudi odlomke iz pisem med znanimi slavisti, obravnavajoče Vramčevo delo.

Four hundred years after his death, Antun Vramec is still present in the scientific work of Slavists: since the second half of the 19th century he has become the most widely discussed Kajkavian Croatian writer. The present survey of the most important philological works about A. Vramec includes fragments from private letters written by famous Slavists and centered upon A. Vramec's work.

*KRONIKA (vezda znovič spravljena kratka slovenskim jezikom po D.(oktore) pope Vramce, kanoniku zagrebečkom. Psal: 118. Domine gressus meos dirige. Štampane v Ljubljane po Ivane Manline, leto M.D.LXXVIII.*¹

POSTILLA na vse leto po nedelne dni vezda znovič spravljena slovenskim jezikom. Po Antolu Vramce S:(vetoga) p.(isma) doktore i cirkve varaždinske p.(lebanuše) — Psalmo 118. Domine gressus meos dirige. — Štampano v slobodnom kraljevom varašu Varaždine M.D.LXXXVI.

*POSTILLA vezda znovič spravljena slovenskim jezikom po godovne dni, na vse leto. Po Ant:(onu) Vramcu S:(vetoga) p.(isma) doktoru. Psalmo 118. Domine gressus meos dirige. — Štampano v slobodnom kraljevom varašu Varaždinu M.D.LXXXVI.*²

Navedena Vramčeva djela u slavistici privlače pažnju i znanstveni interes znanstvenika gotovo stodvadeset godina i to iz više motriša: lingvistike, povi-

¹ Dosada su poznata samo dva primjerka Kronike. Jedan se nalazi u SNB u Zagrebu a drugi u NUK u Ljubljani. O tom prvom povijesnom djelu na narodnom jeziku pisali su *Vj. Klaić*, v. bilj. 48 ovdje; *Nikola Radojčić*, O izvorima Vramčeve kronike (1578), *RAD JAZU*, knj. 235, Zagreb, 1928, 27—49; *Josip Turčinović*, Teologija Antuna Vramca, Zagreb, 1970 (rukopis); *Alojz Jembrih*, Život i djelo Antuna Vramca, Čakovec, 1981, 84—126 i dr.

² Jedini potpuni primjerak Postille nalazi se danas u SNB u Zagrebu, nepotpunih je primjeraka registrirano oko deset. Usp. Život i djelo A. Vramca, 127—140, 209—225. Oba dijela Vramčeve Postille uređena su prema njihovim riječima u latinskoj posveti Petru Herešincu, prema »iuxta cursum almae Ecclesiae Zagrabiensis«, što znači po obredu zagrebačke crkve. Taj osobiti zagrebački obred dolazi do izražaja u oba dijela, čak više u drugom dijelu »po godovne dni«, jer tu pored općih svetaca dolaze i osobiti pokrajinski sveci, kao sv. Ladislav, sv. Stjepan kralj, sv. Emerik, sv. Jalžabeta itd. Njihovi blagdani iziskivali su posebna evanđelja a prema njima i tumačenja. Stoga Vramec nije nikako mogao preuzeti evanđelja iz regenburške Postille (1568) kako je to neprovjereno tvrdio svojedobno Matija Murko.

jesti književnosti, povijesti, kulturne povijesti,³ tiskarstva,⁴ teologije,⁵ povijesti umjetnosti s obzirom na ilustracije u Postilli, te povijesti knjige uopće.⁶

Najraniji spomen o prvoj knjizi tiskanoj u Varaždinu, o Vramčevoj Postilli, nalazimo u djelu njegova prijatelja Blaža Škrinjarića »De agno paschali« tiskano latinskim jezikom godinu dana nakon Postille (1578) također u Varaždinu. U posveti knjige Antunu Vramcu, Škrinjarić nam je ostavio relevantan podatak koji se prije svega odnosi na Vramca a dijelom i na društvene odnose u Varaždinu i Zagrebačkoj biskupiji tadašnjeg vremena. Škrinjarićev zapis u prijevodu glasi: »/.../ Doista se bojah ljudi kao i ujeda zavidnika od kojih neki zlovoljno kude čak i tvoje svete napore na nedjeljnim i blagdanskim evanđeljima, koja su netom slavenskim jezikom objavljena na diku domovine slavenskog naroda /.../«. ⁷

Riječ je kako vidimo, doduše indirektno, o Vramčevoj Postilli koja je prema Škrinjarićevu svjedočanstvu naišla na oštru kritiku kod (ili od) nekih suvremenika, radi kojih se i on bojao izdati djelo pisano latinskim jezikom.⁸

Iako je još 1774. godine A. Baltazar Krčelić u svom tzv. latinskom »književnom leksikonu pisaca« iz kraljevine Slavonije zabilježio da je Vramec napisao povijest koja se često spominje kod ostalih pisaca kao i propovijdi namijenjene svećenicima (Conciones etiam ad usum Parochorum),⁹ ipak je Postilla slavenskoj naučnoj javnosti ostala nepoznata sve do 1866. godine. Naime, te je godine pronađen jedan primjerak Postille u Klanjcu u franjevačkom samostanu o kojem je primjerku Vatroslav Jagić pisao u časopisu »Književnik«, te pored ostaloga istaknuo: »Evo dakle, mi doznasmo za prvu i po svoj prilici jedinu knjigu hrvatsku, koja je u 16. vieku štampana u Varaždinu /.../«. ¹⁰ Bio je to primjerak Postille bez naslovne stranice. Tako se sve do 1901. godine nije znalo za njezin potpuni naslov.¹¹ Postalo je to poznato rečene godine kada tadašnja kr. sveučilišna Biblioteka u Zagrebu, zaslugom Ivana Kostrenčića otkupljuje jedan primjerak Vramčeve Postille u Driveniku s oba dijela i naslovnim stranicama.¹²

³ Usp. bibliografiju u knjizi Život i djelo A. Vramca.

⁴ Više o tome *Alojz Jembrih*, Ivan Manlius prvi tiskar Varaždina, Stoletni KAJ-Kolendar, Zagreb, 1986, 29—45.

⁵ *Turčinović*, nav. dj.

⁶ Posebno valja istaknuti da je od svih dosada poznatih kajkavskih izdanja, Vramčeva Postilla najljepše grafički i likovno opremljena knjiga.

⁷ Citavi prijevod *Škrinjarićeve* posvete Vramcu prvi puta objavljen je u knjizi Život i djelo A. Vramca. Jedan primjerak Škrinjarićeva djela nalazi se u Ljubljani, NUK, sign. 7019 VI A.d.I. Tom primjerku nedostaje nekoliko strana.

⁸ Još uvijek ostaje otvoreno pitanje, tko su bili kritičari Postille. Vramec zna da su to općenito »nazlobniki i nenavidniki« kako ih naziva, »ki nigdar dobrega nesu nikaj vučili ni većinili.«

⁹ Usp. *A. B. Krčelić*, Scriptorum ex regno Sclavoniae a saeculo XVII. inklusive collectio /.../, Varasdini 1774, 28.

¹⁰ Taj Jagićev članak ponovo je objavljen u knjizi Život i djelo A. Vramca.

¹¹ Osvrćući se 1895. na objavljenu korespondenciju J. Dobrovskog s F. V. Durychom, *Jagić* u *Archiv für slavische Philologie*, knj. 27. 612, ističe: »/.../ Ein sehr reicher Schatz zumal bibliographischer Notizen steckt in dieser Correspondenz. S. 211 erfahren wir den vollständigen Titel der in Raudnic befindlichen kroatischen Postille Vramec's.«

¹² Primjerak se nalazi u SNB u Zagrebu, sign. R II-8°-184. Više o njemu v. u Život i djelo A. Vramca, 129—134.

Na sličan je način dospio jedan drugi primjerak iste knjige i u Muzej grada Varaždina, o tome Krešimir Filić svojedobno piše: »Na sreću uspjele je za naš muzej nabaviti ovu dragocjenu knjigu od nekog privatnika iz Dalmacije, za koju je gradska općina naplatila tek 1000 dinara (godine 1933), a ta je svota, a napose za Varaždin, bila upravo neznatna. Ona sadrži oba dijela ali ne sasvim potpuna, a izložena je u zidnoj vitrini našeg muzeja, pa pobuđuje veliki interes svih posjetilaca /.../.«¹³

Odjke Vramčevih djela, posebice njegove Kronike, kao djela sa relevantnim podacima, nalazimo već kod znamenitih pisaca i povjesničara 17. i 18. stoljeća. Pored Krčelića tu činjenicu potvrđuje glasoviti Varaždinac — prvi hrvatski kartograf — Stjepan Glavač (1627—1680), koji je na svojoj karti iz 1673. uz neke toponime označio i godinu važnijih bitaka s Turcima. Godine je, kako kaže Glavač, uzeo iz Kronike A. Vramca »ex Synopsi Sclavonica Antonii (zabunom je otisnuto Georgii) Vrametz Parochi quondam Varasdinensis Postilla, allisque scriptics quondam clari /.../.«¹⁴

I Pavao R. Vitezović (1652—1713) sto osamdeset godina poslije Vramčeve Kronike, u predgovoru svojeg sličnog djela (1696) zapisuje: »Naslidovah većim delom Vramca /.../, kojega, kako takoj drugih razumnih ljudih, kih pisma najдох, vlastovite reči popisah /.../.«¹⁵

Josip Bedeković (u. 1760) prvi povjesničar Međimurja, u svom latinskom djelu »Natale solum /.../« (1752), dokazujući kako je Međimurje od davnina pripadalo Hrvatskoj a ne Mađarskoj, pored ostalih povjesničara i humanista, poziva se također na Kroniku A. Vramca i njegov diskurs o sv. Jeronimu, tj. da on potječe iz Štrigove.¹⁶

O djelima A. Vramca dosada je u slavističkoj literaturi najviše bilo riječi s obzirom na njegov jezik, iako su ona bila predmetom naučnih bavljenja i drugih znanstvenika kao npr. povjesničara, književnih povjesničara itd.¹⁷

S obzirom na kronologiju znanstvenih rasprava s jezičnim aspekta, Jagićev rad iz 1866. pod naslovom: Štampana hrvatska knjiga XVI. vieka, kojoj se je iznova u trag ušlo, ostaje na prvom mjestu. Pored informacije o pronađenom primjerku Postille autor se zaustavlja i na jezičnoj problematici knjige. Uspoređujući Vramčev tekst perikopa (evanđelja) s Krajačević-Petretićevim iz 1651, dolazi do zaključka da je Petretić »prievod Vramčev na mnogo mjesta gotovo rieč po rieč izpisao«¹⁸ upozorivši i na drugu važnu komponentu, naime da je Vramcu kod prevođenja evanđelja mogao poslužiti, kao predložak, Lek-

¹³ Krešimir Filić. Sto znamo o najstarijim varaždinskim tiskarama, Varaždinske vijesti, br. 754, Varaždin, 1960, 4.

¹⁴ Jediní primjerak Zemljovida Hrvatske iz god. 1673. koji je izradio Stjepan Glavač, nalazi se u Valvasorovoj zbirci u SNB u Zagrebu. Prvi put je reproducirana »fotolitografskim putem i tiskana ofsetom« 1937. u Sarajevu povodom 300. obljetnice Varaždinske gimnazije. Po drugi put za njezin reprint pobrinuo se akademik Mirko Malez povodom 350. obljetnice iste gimnazije 1986.

¹⁵ Kronika aliti spomen vsega svieta vikov u dva dela razređen /.../ po Pavlu Vitezoviću /.../ u Zagrebu 1696, »Predgovor k' onem, koteri budu čitali ove knjige«.

¹⁶ Dva se primjerka Bedekovićeva diela Natale solum /.../ nalaze u SNB, sign. R II F.40-204. Usp. A. Jembrih, Josip Bedeković, povjesničar i kajkavski pisac. Gesta br. 10—11, Varaždin, 1982, 15—25, odnosno 22.

¹⁷ Vidi bibliografiju u Život i djelo A. Vramca, 235—241.

¹⁸ Književnik, časopis za jezik i povijest hrvatsku i srpsku i prirode znanosti, god. III, Zagreb, 1866, 309.

cionar Bernardina Splićanina,¹⁹ kao što su ga koristili i hrvatski prevodioci St. Konzul i A. Dalmatin u Urachu.²⁰

Vatroslav Oblak bio je prvi od južnoslavenskih dijalektologa koji uspoređuje jezik Vramčeve Postille s kajkavskim narječjem na terenu²¹ (1896). Devet godina nakon Oblakova rada slijedi prva sinteza o kajkavskom narječju (1905) iz pera ruskog slavista Lukjanenka²² koji u studiju uvrštava jezične primjere iz Kronike i Postille. Bila je to prva monografija u slavistici uopće, za koju V. Jagić tada reče da je to »rad koji s pravom zaslužuje da bude objavljen, jer ne ispunjava samo prazninu u ruskoj slavističkoj literaturi, već pruža nešto što dosada nije nitko učinio.«²³

I Fran Ilesić kada piše o Hrvatskim utjecajima u starim istočno-štajerskim tekstovima²⁴ (1905), također pozire za primjerima iz Vramčeve kronike (1578).

U opširnoj studiji Die serbokroatischen Übersetzungen der Bibel im Ganzen oder einzelner Teile derselben²⁵ (1913) V. Jagić govoreći o Postilli A. Vramca, nastoji objasniti i svoj stav prema kajkavskom narječju koje su Kopitar i Miklošič smatrali slovenskim: »Der Übersetzer (A. Vramec, A. J.) nennt die Sprache nostram illyricam sive slavonicam linguam (slovenski jezik), worunter er nicht das heutige Slovenische gemeint hat, sondern eben jenen im westlichen Winkel des Regnum Slavoniae mit der Hauptstadt Zagreb (Agram) gesprochenen, auch heute dort vorherrschenden kaj-Dialekt. In diesem Dialekt gab es schon seit dem XV. Jahrhundert verschiedene Urkunden, in der Regel mit lateinischer Schrift geschrieben /.../.«²⁶ Kada pak govori o terminu »slovenski« (< СЛОВЬНЬСЬКЪ), onda Jagić obrazlaže: »Die Slovaken nennen noch heute ihre Sprache 'Slovensky', geradeso wie die Bewohner Slavoniens (zwischen Drave und Save) noch im 16. und anfangs des 17. Jahrhunderts ihren Dialekt Slovenski nannten aber aus der Benennung folgt weiter gar nichts die sprachliche Identität. Auch in Mazedonien, in Süddalmatien, in Altrussland usw. war dieselbe Benennung üblich, überall denselben. So etwas konnte auch Antun Vramec verstehen als er seine Kronika vezda znovič spravljena kratka slovenskim jezikom /.../ oder Postilla /.../ vezda znovič spravljena slovenskim jezikom /.../.«²⁷ Takvo nam se obrazloženje čini i danas prihvatljivim.

¹⁹ Usp. *Franjo Fancev*, O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj. Tomislavov zbornik, Zagreb, 1925, 509—553, odnosno 547—549.

²⁰ Usp. *Ivan Polovič*, Evangelij sv. Matevža v protestantskem glagolskem »Prvem delu Novoga Testamenta« iz leta 1562. Trubarjev zbornik, Ljubljana, 1908, 56—75.

²¹ Usp. *Vatroslav Oblak*, Nešto o medimurskom narječju, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena JAZU, knj. I, Zagreb, 1896, 44—62.

²² Usp. *A. M. Lukjanenko*, Kajkavskoje narečje, Univerzitetskaja Izvestija, Kiev, 1904—1905.

²³ »Es ist eine fleissige Studentenarbeit, die vollauf verdiente, im Druck zu erscheinen, da sie nicht nur in der russischen slavistischen Literatur eine Lücke ausfüllt, sondern überhaupt etwas bietet was bisher Niemand gethan hat.« Archiv für slavische Philologie, Bd. 27, Berlin 1905, 578.

²⁴ Objavljeno u 162. knjizi Rada JAZU, Zagreb, 1905, 1—27.

²⁵ Objavljeno u Archiv für slavische Philologie, Bd. 34, Berlin, 1913. Usp. također *A. Jembrih*, Vatroslav Jagić i starija kajkavska književnost kao oslonac u pogledima na kajkavštinu, Jagićev zbornik, Zavod za znanost o književnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1986, 59—75.

²⁶ Isto.

²⁷ *V. Jagić*, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, Berlin 1913, 19.

U raspravama Franje Fanceva posebno mjesto zauzimaju mnogi jezični elementi iz Vramčevih djela. Tako da su primjeri koje autor donosi, poslužili kao izvor za isti tip jezičnih primjera u radovima ostalih dijalektologa. Ovdje posebno valja istaći rezultate Fancevljevih istraživanja do kojih je došao u studiji O najstarijem bogoslužju u Posavskoj Hrvatskoj (1925). Naime, ta je rasprava značajna po tome što je autor uspio dokazati kako M. Murko²⁸ svojedobno nije imao pravo, kada je tvrdio da je Vramec »iz Ratisponske (regensburške, A. J.) Postile A. Dalmatina i St. Konzula preveo barem jevanđelja /.../ u svoju Postilu /.../«. ²⁹ Dodamo li tome ono što sam pisao o Vramčevu odnosu prema protestantizmu, onda zaista otpada svaka pomisao o preuzimanju evanđelja iz regensburške Postile (1568). »Međutim jezička jednoličnost svih jevanđelja 'Postile' (Vramčeve, A. J.) ne dopušta ni mogućnosti, da bi Vramec bar jedan dio jevanđelja svoje 'Postile' preuzeo iz ratisponske 'Postile', a drugi preveo iz Vulgate, jer sva njegova jevanđelja stoje u jednakom odnosu srodnosti prema redakcijama hrvatsko-primorskih lektionara.«³⁰

Ovim radovima valja priključiti i Aleksićeve Priloge istoriji kajkavskog dijalekta (1937) u kojima ponovo vidno mjesto zauzimaju jezični primjeri iz Vramčevih djela.³¹

Nakon Alksićeve rasprave u kroatistici se pojavljuje studija: O jeziku Vitezovićeve Kronike (1958) u kojoj Zvonimir Junković pored Vitezovićeve djela prikazuje i jezik Vramčeve Kronike,³² jer kako smo već spomenuli, Vitezović je Vramčevu Kroniku prenio u svoju Kroniku, dotjeravši je prema duhu ondašnjega kajkavskoga jezika (1696). Junković je napisao i disertaciju pod naslovom Jezik Antuna Vramca (1967). Bila je to dakle prva monografija u kojoj su kao glavni predmet detaljnijeg znanstvenog istraživanja poslužila djela A. Vramca.³³

Sedamdesetih godina 20. stoljeća istraživanja Vramčevih djela ulaze u svoju renesansu. Naime u tim je godinama najviše napisano i objavljeno studija, rasprava i monografija o djelu i životu »oca« kajkavske proze 16. stoljeća — A. Vramcu.³⁴

Ono što je svojedobno (1927) priželjkivao poznati slovenist France Kidrič, naglašavajući kako bi »teolog-stručnjak, učinio zaslužno djelo, ako bi proučio Vramčevu Postilu /.../«, ³⁵ pošlo je za rukom Josipu Turčinoviću u monografiji Teologija Antuna Vramca (1970). Autor je spomenutom monografi-

²⁸ Usp. *Matija Murko*, Nekoliko reči o jeziku srpsko-hrvatskih protestantskih knjiga, Daničićev zbornik, Beograd-Ljubljana, 1925. 72—106.

²⁹ Cit. prema *Fancevu*, O najstarijem bogoslužju /.../.

³⁰ Isto.

³¹ Usp. *Petar Aleksić*, Prilozi istoriji kajkavskog dijalekta, Južnoslovenski filolog, knj. XVI, Beograd, 1937, 41, 77, 89—91.

³² Studija je objavljena u Radovima Slavenskog instituta, knj. 2, Zagreb, 1954.

³³ Junkovićeve disertacija objavljena je pod naslovom: »Jezik Antuna Vramca« u Rad JAZU, knj. 363, Zagreb, 1972.

³⁴ Vidi Bibliographia Vrameciana u: Život i djelo A. Vramca.

³⁵ »Ponavljam, da bi storil bogoslovec-strokovnjak zaslužno delo, če bi preštudiral Vramčevo Postilo /.../«. *France Kidrič*, Bibliografski uvod v zgodovino reformacijske književnosti pri Južnih Slovanih v XVI. veku (rukopis u NUK, Ljubljana). Kidrič svrstava Pergošića, Vramca i Skrinjarića među protestantske pisce. Takva se klasifikacija o njima ne može provesti. Ta varaždinska književna trojka zapravo je protureformacijski djelovala.

jom pridonio bitnim razjašnjenjima Vramčeve vjerske orijentacije, na osnovi koje se rasprava s pravom može reći da više nisu relevantna mišljenja onih, koji su Vramca smatrali protestantskim piscem, a njegova djela kao »obojena protestantskom herezom«. ³⁶

Raspravom Eduarda Hercigonje (1973): Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća kroatistika i slavistika obogaćena je još jednom značajnom znanstvenom konstatacijom, naime, »da početke hrvatske kajkavske književnosti treba tražiti mnogo ranije nego što se to dosad mislilo«. Navodeći primjere iz Vramčevih djela, autor uvjerljivo pokazuje »na stvarni opseg i domašaj /.../ starih čakavsko-kajkavskih isoleksa — kao funkcionalnog činioca međudijalektalne komunikacije u svijesti nosilaca pisane prakse /.../«, ³⁷ pri čemu je napose karakteristična kontaktna sinonimika kakvu nalazimo kod glagoljaša i A. Vramca (u Postilli). ³⁸ Time je zapravo potvrđena i Fancevljeva misao da se »kajkavska duhovna književnost davno prije reformacije dodirivala s glagolsko-čakavskom književnosti«. ³⁹

Kada je u svojoj studiji: Odnos Krležine kajkavštine u 'Baladama Petrice Kerempuha' prema starom kajkavskom književnom jeziku (1974) Antun Sojat nastojao pokazati međuovisnosti Balada i jezika starije kajkavske književnosti, onda je i on upozorio na A. Vramca i njegove jezične oblike. ⁴⁰

Godine 1976, istraživajući i preispitavajući život i djelo A. Vramca, također sam izradio disertaciju pod naslovom Antun Vramec in seiner Zeit /.../ (Antun Vramec u svom vremenu. Prilog proučavanju hrvatske književnosti i povijesne dijalektologije). ⁴¹

Ako ovome još dodamo činjenicu da se u bibliografiji priloženoj monografiji Život i djelo A. Vramca u osamdesetim godinama još uvijek istražuje njegovo djelo, onda to govori o prisutnosti i neistraženosti cjelokupnog Vramčeva književnog korpusa bez obzira što se on krije samo u dvjema knjigama — Kronici i Postilli.

Iz spomenutog razdoblja valja spomenuti dvije monografije u kojima dolazi do izražaja samo jedan značajan diskurz iz Vramčeve Postille a od prvorazredne je vrijednosti za usmenu književnost. Naime u monografiji: Usmena narodna književnost na tlu Međimurja (1980) dvaju autora Ivana Zvonara

³⁶ Turčinovićev rad ostao je nažalost do danas neobjavljen. Usp. Vramec i protestantizam u knjizi Život i djelo A. Vramca, 70—83.

³⁷ Eduard Hercigonja, Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. st. Croatica IV, br. 5, Zagreb, 1973. — Usp. također Stjepan Damjanović, Tragom jezika hrvatskih glagoljaša, Zagreb, 1984, 151—176; isti, Kajkavski elementi u hrvatskoglagoljskim zbornicima XV stoljeća, Istra 19, br. 5—6, Pula, 1981, 16—45.

³⁸ Sinonimi u Vramčevoj Postilli imaju najmanje dvostruku lingvističku vrijednost: stilističku i leksikološku, odnosno sadrže funkciju pojačanog izraza i objasnidbenu funkciju. Usp. A. Jembrih, Prva knjiga tiskana u Varaždinu na hrvatskom jeziku kajkavske osnovice (1586), Varaždinski zbornik 1181—1981, Varaždin, 1983, 349—357.

³⁹ Fancev, O najstarijem bogoslužju /.../, 550.

⁴⁰ Objavljena u Forumu XII, knj. 26, br. 9, Zagreb, 1973, 367—375, a potom u zborniku Miroslav Krleža, Zagreb, 1973, 513—520, usp. još A. Sojat, Kratki navuk jezičnice horvatske (jezik stare kajkavske književnosti), KAJ, br. 3—4, Zagreb, 1969, 49—61 i dalje; isti, Pravopis stare kajkavske književnosti, Filologija JAZU, knj. 6, Zagreb, 1970, 265—282.

⁴¹ U proširenoj hrvatskoj jezičnoj verziji objavljena 1981. pod naslovom Život i djelo Antuna Vramca.

i Stjepana Hranjeca, te monografiji Josipa Kekeza: Prožimanje usmene i pisane kajkavske književnosti starijih razdoblja (1986), korišten je Vramčev zapis — svjedočanstvo o postojanju tužbalica,⁴² odnosno »javkanja« i narikača. Podatak, bez obzira u kojem se kontekstu javlja u Postilli, ima svoju vremensku vrijednost koju su zapazili spomenuti autori. Vramec u Postilli na str. 235 b »po nedelne dni« zapisuje: »Tak i vezda na Horvateh gda što vmerje poglaviti človek, žene se najmu, ke zvuna popevaju i javkaju i plaču se, a na serce ne im ga ni na misli.«

Jezične karakteristike Vramčevih djela nalazimo kao integralni dio u još dvjema monografijama budimpeštanskih slavista Istvána Nyomárkayja: *Strane riječi u hrvatskosrpskim jeziku* (1984) i *Lászla Hadrovicsa: Ungarische Elemente im Serbokroatischen* (1985).⁴³

Vramčeva djela *Kronika* i *Postilla* još se uvijek koriste kao bogati rudnik u izradi povijesnog Kajkavskog rječnika tog monumentalnog djela hrvatske leksikografije.⁴⁴ Osim toga već su Antun Raič,⁴⁵ Vatroslav Oblak⁴⁶ i Matija Valjavec u 19. stoljeću obilno koristili korpus Vramčevih djela pri izradi svojih studija.⁴⁷

Iz svega dosad rečenog proizlazi da su Vramčeva djela predstavljala znanstveni interes slavista počev od formiranja slavistike kao znanstvene discipline pa sve do naših dana, i još uvijek ostaju u središtu znanstvenog interesa. Pri tome ne smijemo zaboraviti da je u svim dosadašnjim povijesnim, književno-povijesnim i ostalim studijama kao vrelo informacija o A. Vramcu poslije njegova povratka iz Rima (1567), bila i ostala Klaićeva studija⁴⁸ iz 1908. godine, a koja je u nekim detaljima korigirana i dopunjena novim podacima objavljenim u knjizi *Život i djelo Antuna Vramca* (1981).

Pored ovdje spominjanih radova u kojima dolazi na vidno mjesto proučavanje Vramčeva jezika (spomenuo sam one najbitnije), valja istaći još dva momenta vezana uz lik A. Vramca.

Naime svi koji se sjećaju sadržaja povijesna romana Augusta Šenoa *Zlatarovo zlato*, prisjetit će se i lika Antuna Vramca kojega je Šenoa plastično ocrtao na samom početku romana. Niti Krleža ne zaboravlja Vramca u *Planimetarijumu* prisjećajući se njegova zapisa o Zagrepčanima, interpolirana samo u zagrebačkom primjerku *Kronike*, gdje za godinu 1235. uz povijesni kontekst Vramec govori: »Bela kral zidati i načiniti včini varaš Gerčku Goricu v Zagrebe (Grič, A. J.) i da onem purgarom velike pravice. Ali vezda je luctvo vu nem nesložno i okorna i terda vrata, malo imajući gizdavi, vučnim

⁴² Objavljeno u časopisu *Kaj*, br. 2, Zagreb, 1986, 29—99.

⁴³ Oba djela su objavljena u Budimpešti.

⁴⁴ Do sada iz štampe izašla tri sveska.

⁴⁵ Raičeva rasprava *Jezik Vramčeve Kronike (1879/80)* ostala je u rukopisu, danas u NUK, Ljubljana, isto i »Glossar zur Chronik /.../« u Austrijskoj nacionalnoj biblioteci. Više o tome v. u *Život i djelo A. Vramca*, 226—234. Nadamo se da ćemo uskoro Raičevu raspravu objaviti.

⁴⁶ U Oblakovoj ostavštini (danas Institutu za slavensku filologiju u Beču) nalazi se njegov sinkronijski prikaz (koncept) jezika Vramčeve kronike.

⁴⁷ Usp. A. Jembrih, Matija Valjavec kao leksikograf i prinosnik Akademijina rječnika, *Slavistična revija*, 33, št. 2, Ljubljana, 1985, 136—175.

⁴⁸ Studija je objavljena u *Monumenta spectantia slavorum meridionalium*, Vol. XXXI, JAZU, Zagreb, 1908, 1—11. Klaić je ujedno tom prilikom objavio i Vramčevu *Kronika* u cjelosti.

i mudrim ludem neprijatelji i protivnici jesu.« Miroslav Krleža kada su »purgeri« (zagrebački) u tridesetim godinama, dakle u vrijeme nastajanja njegovih Balada, bili i protiv njega, prisjetio se Vramčeva diskurza stavljajući ga u drugi kontekst (svoj): »Na skolkam čkomi smartnosprepluvana Reč, / a pismoznancov ni, ni harfe ni več /.../ Purgarija naša ne jenoga je Vramca / zdruzgala kak stekloga pesa samca, / regečuč nad vtoplenikom z čamca /.../«⁴⁹

U povijesti obrazovnog programa RTV-Zagreb od posebnog je značaja polasatni film o Antunu Vramcu prikazan 11. ožujka 1986. Događaj je to značajniji tim više što je uopće po prvi put jedan kajkavski pisac, u ovom slučaju iz 16. st., otvorio vrata i obrazovnog programa. Svakako poduhvat bi trebalo nastaviti i sa drugim kajkavskim piscima iz 17., 18. i 19. st.⁵⁰

Da bi ovo izlaganje barem donekle bilo zaokruženo, neće biti suvišno ako istaknemo da su Vramčeva djela bila predmetom korespondencije znamenitih slavista u 19. i 20. stoljeću.

Tako Antun Raič (1845—1888) pored ostaloga piše Franji Miklošiču 23. siječnja 1880. godine i ovo: »Što se tiče poslanog Vam ekscerpta iz Vramčeve Kronike, to je nepotpuna i nezavršena skica, a poslao sam Vam je da iskažem svoju ljubav i poštovanje prema Vama, ne bi li ste se po potrebi njome mogli i poslužiti /.../«⁵¹ Raič se javlja Miklošiču i 29. veljače 1880. »/.../ opet sam se dao na obrađivanje Vramčeve Kronike, međutim posao polako napreduje /.../. Namjeravam rad objaviti u Letopisu Matice slovenske (1880), ako će ga prihvatiti. Ima naime glasova koji govore da Matica ne treba objavljivati čisto znanstvene radove.«⁵²

Da je i Tomo Maretić (1854—1938) prije sto godina imao interes za Vramčevu Postillu, svjedoči njegovo pismo od 29. lipnja 1887. koje upućuje V. Jagiću u Beč. »Jednoć sam Vam pisao, da se ja sada bavim radnjom o istoriji hrvatskoga pravopisa. Bez starih hrvatskih knjiga ne bih dakako o tom poslu mogao ni pera zamočiti /.../. Sada se evo na Vas obraćam. Sudeći pò Vašim citatima u Archivu IV, 486, možda se u Vas nalazi Vramčev homilijar (Postilla, A. J.) i Magdaleniceva knjižica 'rasipnoga sina historija'. Ako me moje nagađanje ne vara, onda bih Vas lijepo molio, da biste mi te dvije knjige dobrostivo ustupili na porabu za kratko vrijeme /.../«⁵³

Vatroslav Jagić (1838—1923) je Franji Račkome 13. ožujka 1888. pisao, želeći afirmirati V. Oblaka: »I ovdje (u Beču, A. J.) imadu 2—3 valjana (studenta, A. J.), neki naš Hrvat iz Slavonije Imhof, vrlo je marljiv, ali najviše zna ipak Oblak, mladić upravo fenomenalan. On se sprema da ponudi za Starine (JAZU, A. J.) ako biste htjeli. Vramčevu Kroniku. Bilo bi vrijedno.«⁵⁴

⁴⁹ Usp. A. Jembrih, *Dijalekt u modernoj poeziji tridesetih godina* (S posebnim osvrtom na Balade Petrice Kerempuha), *Obdobja slovenskega knjižnega jezika, književnosti in kulture*, knj. 7, Ljubljana, 1987, 541—550.

⁵⁰ Tekst scenarija napisao A. Jembrih, režija Edo Mudronja, lik A. Vramca glumio prvak varaždinskog kazališta »August Cesarec« Tomislav Lipljin.

⁵¹ Raičevo pismo prvi put objavljeno u knjizi *Život i djelo A. Vramca*, 223—234.

⁵² Isto. Oba su pisma pisana njemačkim jezikom.

⁵³ Cit. prema *Josip Hamm*, Vatroslav Jagić i Poljaci, Rad JAZU, knj. 282, Zagreb, 1951, 92. Maretić vjerojatno nije dobio od Jagića Vramčevu Postillu, jer u *Istoriji hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima* (1889) koristi primjere samo iz *Kronike*. O Maretiću v. *Josip Silić*, Tomo Maretić — jedan od najvećih hrvatskih lingvistica, *Virovitički zbornik 1234—1984*, Virovitica, 1986, 395—403.

⁵⁴ Cit. prema *V. Jagić*, *Spomeni moga života*, knj. 2, Beograd, 1934, 152.

Matija Valjavec (1831—1897) piše V. Oblaku 8. svibnja 1888. godine: »Mili rojak! Prav vesel sem bral Vaše pismo. zlasti to, kar pripovedujete o Vramčevi Postili. Knjige, iz ktere je Jagić v knjiž. III. 307 nekaj odlomkov oglasil, ni več v Klanjcu, jaz sem se mnogo trudil, da bi jo dobil, bog vedi kam je izginila. Tudi v Karlovcu sem je iskal, ker sem mislil, da jo je lahko Pernat tam odnesel, ali zastonj. Srčno rad kar grabim za Vašo blagohotno ponudbo in Vas prosim, da mi jo za dva tedna posodite /.../.«⁵⁵

Mjesec dana poslije navedenog pisma Valjavec opet Oblaku (1864—1896) 12. lipnja 1888. piše: »Mili moj rojak! Vrnol Vam bom Vramčevo postilo uže do 18. tega meseca in to z zahvalnostjo, izvirajočo iz dna srca. Vsaki dan po nekoliko berem, ali ekscerptov ne delam, ker se bote Vi Vramca kmalu lotili in ga formalno in leksikalno obdelali. To bi bilo, mislim, najbolje v matičinem letopisu, kjer bi želel pretiskano čitati za izgled 'muko gospona,' našega na listih 82—93. Zabeležil sem si pa vendar primere za arti.⁵⁶ Jeli knjiga Vaša last /.../? Prav je, da ste se lotili Vramčeve Kronike, knjiga je vredna, da ugleda svetlo, in mislim, da je zagr. akad. ne bo odbila /.../.

Kolikor se spominjam, v prekmurščini j ne prehaja v g. Ali to pa vem, da okoli Nāršincev in Göseiski okolici nad Kanižo kaj radi izgovarjajo kakor Madžari gy. V Nāršincih govoré: gyécati, gvečim, on je gyécao, — žergyav — gyemlem — trigyé (tres), štirgye (quattor), — gyünc — gyesti (edere). Ali zraven gy govore pa tudi j: jécati, žerjav, jemlem, trjé, štirje, jünc, jesti, in ki so kaj v prekmurščini pisali, pisali so zdaj j zdaj j /.../.«⁵⁷

V. Jagić također piše Franji Fancevu 26. listopada 1912. dakle u vrijeme kada Fancev priprema svoje Beiträge zur historischen serbokroatischen Dialektologie: »Ne znam, znate li da i ja imam (Oblakov) exemplar Vramčeve postile, ali gdje i gdje fale listovi. Htio sam prije više godina svoj eksemplar popuniti sa Varaždinskim, ali ga fratri ne htjedoše poslati ovamo. Tako je moj defektan, ali ima u njemu nešto i od drugog dijela.«⁵⁸

⁵⁵ Pismo iz Oblakove ostavštine. Oblakovu korespondenciju za tisak priprema D. Stefanija.

⁵⁶ Valjavec je poslije objavio raspravu o »Ar, arti« u Jagićevu Archivu, knj. 8, 399—405.

⁵⁷ Pismo iz Oblakove ostavštine. Na osnovi Valjavčevih primjera u vezi s grafemom *j/g*, mogli bismo zaključiti da se tada Oblak mučio oko objašnjenja praslavenskog **d'* koji je kod Vramca grafijski realiziran kao *j*, *g*, *gy*, u izgovoru sad kao *j*, sad kao *d*. Vjerojatno da je Valjavec želio Oblaku pomoći pri rečenom problemu. Kako znamo, Vramec je slijedio tradiciju madarskog pravopisa.

To zapravo svjedoči da je Vramec ostao kod pravopisne tradicije kakvu je već 1560. Trubaru predlagao glasoviti Pavao Skalić kada je pisao izvještaj o njegovu jeziku i pravopisu. Skalić naime tada reče da je jezik Trubarovih knjiga takav da ga osim Slovenca Stajerske, Kranjske i Koruške neće moći razumjeti ni jedan drugi slavenski narod, a od Ilira ni oni »qui circa Zagrabiam sunt«. Skalić je predlagao da Trubar piše *ch* = *č*, a ne *zh*, dakle *chlouik* a ne *zhlouik*, *luch* a ne *luzh*, *ochak* a ne *ozhak* itd. Dakle možemo reći da Vramec piše onim jezikom i pravopisom koji razumiju Iliri »qui circa Zagrabiam sunt«. Usp. Alojz Jembrih, Pavao Skalić u službi reformacije, SAZU, Ljubljana, 1986, 128—139.

⁵⁸ Cit. prema: Korespondencija Vatroslava Jagića, JAZU, knj. 1, uredio Petar Skok, Zagreb, 1953, 407. Da je kojom srećom Jagić dobio taj franjevački primjerak Vramčeve Postille iz Varaždina, sigurno bi i on tada ispravio Fancevljev podatak u kojem je napisao da je taj primjerak 1705. bio u knjižnici pavlinskog samostana u Remetama (kraj Zagreba). Iz latinskog zapisa u Postilli »Liber con(ven)tus Remetinecensis 1705« govori da je riječ o Remetincu kraj Novog Marofa, nedaleko Varaždina

Na osnovi samo nekih ovdje spomenutih radova u kojima se Vramčeva djela proučavaju s jezična aspekta, proizlazi da je njihovo značenje i mjesto u slavenskoj filologiji daleko veće nego što smo to dosada u našim povijestima književnosti navikli čitati. Sve to govori da Vramčeva djela, na temelju dosadašnjih monografija i studija, zaslužuju jednu sintezu u novom svjetlu, jer svaka generacija ima pravo na svoje poglede i znanstvenu revalorizaciju dosadašnjih ustaljenih ocjena o bilo kojem književnom djelu iz prošlih stoljeća.

I na kraju moram istaći jednu površnu konstataciju u članku Pregled hrvatske književnosti od početka do približno godine 1800 objavljenog u jednom našem renomiranom zborniku. Naime tu čitamo: »U užoj Hrvatskoj, koja se u to doba naziva 'reliquiae reliquiarum' (riječ je o 17. st., A. J.), javlja se književnost na kajkavskom dijalektu: prva djela /.../ kajkavskih pisaca štampana su već u XVII stoljeću /.../.«⁵⁹ — Nije jasno je li Vramec, pa i Pergošić iz 16. st. namjerno zaobidjen ili se to desilo »zabunom«⁶⁰ autora članka. Sličan postupak, nažalost, možemo uočiti i u najnovijem članku Kajkavska idiomatika, kritički obzori u kojem, između vremenskog raspona I. Pergošića i J. Habelića, ne nalazimo A. Vramca.⁶⁰ Znanosti ne koristi referencijalna nedostatnost.

Vramčeva djela ostaju integralni dio hrvatske književnosti koja će i kod dolazećih generacija pobuđivati znanstveni interes i poslije 400. obljetnice Vramčeve smrti.

gdje je zaista postojao franjevački samostan iz kojega je Postilla kasnije prenešena u Varaždin. U knjizi Život i djelo A. Vramca i ja sam preuzeo informaciju kako ju je Fancev interpretirao. Jer godine 1975. kada sam želio vidjeti taj primjerak Vramčeve Postille kod varaždinskih franjevaca, a nisam ga mogao dobiti na uvid jer tada nije bila knjižnica uređena, jedino što mi je preostalo, bila je Fancevljeva informacija o njemu. Međutim sada kada je taj primjerak ponovo došao na svjetlo dana, zahvaljujući O. V. Frkinu i S. Juriću koji su ljeti 1986. popisivali u istoj franjevačkoj knjižnici u Varaždinu inkunabule, imao sam prilike da pregledam primjerak Vramčeve Postille koji je V. Jagić želio da ga ima kod sebe. Prema tome, moj zapis u knjizi (1981) valja promatrati iz sadašnjeg aspekta, tj. onaj primjerak koji Fancev drži da je bio u Remetama, bio je zapravo u Remetincu a sada je u Varaždinu kod franjevaca. Želim odmah naglasiti da rukopisni umetak u tom primjerku str. 193—200 obrađujem s jezičnog aspekta, jer se razlikuje od originala tj. Vramčeva jezika u pravopisu, fonologiji i morfologiji.

⁵⁹ Cit. z Zbornika Zagrebčke slavističke škole, knj. 4, Zagreb, 1976, 300. — Za ovaj prilog uglavnom sam konzultirao radove u kojima dolazi do izražaja jezični aspekt Vramčevih djela, tako da nisam navodio sve ono što je o Vramcu pisano u povijestima hrvatske književnosti i radovima. O. Šojat, M. Franičevića itd. Njihovi radovi navedeni su u bibliografiji knjige Život i djelo A. Vramca.

⁶⁰ Usp. Rasprave Zavoda za jezik, knj. 13, Zagreb, 1987, 31—34.

SUMMARY

The works of Antun Vramec (1538—1587), *Kronika* (1578) and *Postilla* (1586), have been the center of scholarly attention for over 120 years. They have been examined from the points of view of the history of language, dialects, literature, culture, printing, theology, etc.

The present article first surveys the presence of Vramec's name and Vramec's literature in the works of scholars writing before Slavic philology became a distinct and separate science, e. g. in the works of Blaž Skrinjarić (1587), the Croatian cartographer Stjepan Glavač (1673), Pavle Ritter Vitezović (1696), Josip Bedeković (1752). The second part of the article discusses the 19th and 20th century philological studies of Vramec's works. Special attention is paid to the correspondence between famous Slavists inasmuch as it deals with Vramec and his works: A. Raič — F. Miklosich, T. Maretić — V. Jagić, V. Jagić — F. Rački, M. Valjavec — V. Oblak.

As it turns out, Vramec's works have interested Slavic philology more than the works of any other Kajkavian author. Their place and importance are much higher than the histories of Croatian literature have so far led one to believe.

The first part of the book is devoted to a general history of the United States from its discovery by Columbus in 1492 to the present time. It covers the early years of settlement, the struggle for independence, and the formation of the federal government. The second part of the book is devoted to a detailed history of the United States from 1789 to the present time. It covers the early years of the republic, the expansion of the territory, the Civil War, and the Reconstruction period. The third part of the book is devoted to a detailed history of the United States from 1865 to the present time. It covers the Reconstruction period, the Gilded Age, the Progressive Era, and the modern era.

The book is written in a clear and concise style, and is suitable for use as a textbook in schools and colleges. It is also a valuable reference work for anyone interested in the history of the United States.

The book is divided into three parts, each of which is further divided into chapters. The first part, which covers the period from 1492 to 1789, is divided into five chapters. The second part, which covers the period from 1789 to 1865, is divided into ten chapters. The third part, which covers the period from 1865 to the present time, is divided into ten chapters.

The book is written in a clear and concise style, and is suitable for use as a textbook in schools and colleges. It is also a valuable reference work for anyone interested in the history of the United States.

DVA JSET DOZDEVNIC IZ PRVIH DVEH SLOVENSKO-HRVAŠKIH
SLOVARJEV

Obravnanih je dvajset dozdevnih besed (fantomk), ki so se prvič pojavile v enem izmed prvih dveh slovensko-hrvaških slovarjev, Registru 1578 ali Registru 1584. Restavrirane so jim najverjetnejše nameravane podobe: resnične besede, katere zastopajo te dozdevnice. Dana je osnovna tipologija dozdevnic.

Twenty ghostwords that first appeared in either of the two first Slovene-Croatian dictionaries (1578 and 1584) are discussed. The most likely intended genuine forms underlying these ghostwords are restored. A basic general typology of ghostwords is given.

Dozdevne besede ali *dozdevnice* mi pomenijo besede, ki so nastale nehote zaradi kake pomote, zmote ali okvare, npr. zaradi tiskovne pomote, zarečenja, (trenutnega) nevedenja resnične podobe ali pomena besede, reprodukcije na podlagi napačnega razbranja, slišanja, razumetja, nepravilne konjektуре ipd. Pomenijo mi torej tisto, kar je v besedoslovju in slovaroslovju znano pod angleško besedo *ghostword* in za kar sem doslej (npr. Gjurin 1985: 209, op. 33; 216, op. 69) rabil izraz fantomska beseda ali fantomka (prim. franc. *mot fantôme*, it. *parola fantasma*, n. *Phantomwort*, *Gespenswort*, r. *slovo-prizrak*, sh. *fantomska riječ*, *riječ* — *fantom*, *riječ* — *utvara*, *sablasna riječ* poleg *ničija riječ*, lat. *vox nihili*, *verbum commenticium*, r. *lažnoe slovo* — vse Simeon 1969). Veliki angleško-slovenski slovar (Grad idr. 1978) daje za iztočnico *ghostword* priložnostno ustreznico *beseda*, ki je *ni* — pač zato, ker dozdevnica obstaja, vsaj prvotno, le v svoji naključni goljufivi podobi (ta podoba — imenujem je dejanska — realno obstoji, v njej in po njej besede dozdevnice seveda so, ne niso), medtem ko ji je pravo (imenujem jo resnična podoba) treba šele uganiti, dognati. Dognati jo ni zmeraj lahko, zlasti ne dozdevnicam v starih besedilih. Znano je, da se (slovarske) dozdevnice utegnejo tudi prepisovati iz besedila v besedilo (iz slovarja v slovar), dokler so štete za pristne besede (*pristnice* imajo dejansko in resnično podobo enako). Tako se lahko dozdevnica iz nehotene enkratnice (hapaksa) — ki je nekaj vse drugega kakor npr. nameren avtorski priložnostni neologizem — polagoma celo spremeni v podružbljeno, od govorne skupnosti sprejeto novo pristno besedo. »Svetovni« zglede besede, ki je prepotovala to pot, je *zenit* iz arabskega *samt* 'pot' (verjetno prepisovalna ali bralna pomota *m* → *ni*).

Beseda je lahko dozdevna na kateri koli (jezikovni) ravnini, tudi na večih hkrati: po svoji pisni ali govorni podobi, pomenu, jezikovni pripadnosti (prisojenosti jezikovnemu sistemu) ... Beseda, za katero se sumi, da glede česa ni pristna, je *sumljivka*. Na osnovi kakršne koli domneve (konjekture) se skuša dobiti resnična podoba sumljivke, in beseda, predlagana v tej domnevno resnični podobi, je *domnevnica*. Domnevnice so do različnih stopenj prepričljive; marsikdaj ostane vsaj t. i. nujni dvom: načeloma dopuščena možnost nepravilnosti rešitve. Vsekakor se domnevnice lahko same izkažejo za nove dozdevnice, za »besede, ki jih ni«, ali vsaj za nove sumljivke, odvisno pač od (ne)ovrgljivosti dokaza (npr. materialnega).

Celotna tipologija dozdevnic in njim podobnih besed je precej zapletena. Zadostuje naj opozorilo na nekaj tipov, pomembnejših za naše razpravljanje.

Dozdevnice v svoji prvi pojavitvi so *spčetne dozdevnice* (s prilastkom skušam asociirati njih prvost in hkrati možnost, da spčetne nove dozdevnice). Spčetne dozdevnice par excellence so *pomotnice*, npr. besede s pisno ali tiskarsko pomoto, in *poškodovanke*, besede, nastale zaradi slabega črkovnega ulitka ali tiskarskega odtisa, opackanosti ali odtrganosti zapisne ploskve in podobnih »telesnih hib« besede; glede na način in silovitost poškodbe bi lahko govorili o oškreblijankah, palimpsestnicah, zmaličenkah itd. (Izrazje pojasnjujem z vidika pisne ravnine, bi pa najbrž bilo uporabljivo tudi za ustrezne pojave na drugih ravninah.) Pomotnice in poškodovanke so si po svoje blizu (prim. odsotnost zadnje črke kake besede bodisi zaradi izpusta pri tisku ali zaradi odtrganosti papirja), večinoma pa je vsaj v tiskanih delih (spčetni) pomotnici težje določiti resnično, nameravano podobo, saj ima samo eno dejansko (telesno) podobo, medtem ko je poškodovanka lahko omejena npr. na en izvod knjige, v drugih izvodih pa je beseda nepoškodovana. (Tak primer tu obravnavam pod *Nehainouito*.) Poleg tega objektivno enaka stopnja poškodovanosti subjektivno ni enako dojemana, zato npr. je hibni *d* v *Vdijnjati* Stabeja zavedel, drugih pa ne (gl. tu zadevno geslo). Poškodovanka z vzporedno nepoškodovanko se da zlahka »restavrirati« v svojo resnično podobo; analogno lahko vsem, tudi domnevnim, resničnim podobam dozdevnic oz. besedam, vzpostavljenim v teh podobah, rečemo restavriranke, *Vdijnjati* kaže, da je lahko poškodovanka hkrati še pomotnica, kajti črko *j* namesto *i* med soglasnikoma je na stopnji normiranosti pisave v Bibliji 1584 treba imeti za pomoto. Beseda z enakim *j* iz časa manjše normiranosti, ko je še $i = j$, ne bi bila pomotnica, celo sploh ne prava dozdevnica, marveč zgolj *zastrita beseda*; pri tej je pisna podoba (še) v skladu z normo, vendar dopušča poleg pravilne tudi nepravilno govorno uresničitev in s tem nastanek prave dozdevnice, najprej na govorni ravnini: taka dozdevnica je *napačna pretvorjenka*, lahko pa se potem seveda tudi zapiše (*napačna preupodobljenka* — zgled zanjo tu je *cantic* iz *Zantyz* in je posebej zanimiv zato, ker je napačno branje povzročila zamenjava pravopisov dveh različnih jezikov).

Tako pomotnice in poškodovanke kakor zastrite besede s svojo dejansko podobo zavajajo (*zavedljivke*) in lahko povzročijo perpetuiranje ali novo nastajanje dozdevnic. Dozdevnice, ponovljene v dobri veri, da so pristnice, bi lahko imenovali *povzete dozdevnice*. S stališča staroslovja bi bilo morda dobro ločiti dozdevnice, povzete v navadnih slovarjih (če tam živijo mrtvo zgolj slovarsko življenje, bi jih lahko še naprej imenovali *fantomke*), od metaslovarskih *brezsumnic*. Slednje so nekakšne »naivne« preupodobljenke, nastavljene kot iztočnice v metaslovarjih, tj. slovarjih slovarjev (kakršen je npr. Stabejev obrnjeni Megiserjev Tezavrus). Spčetne in povzete dozdevnice tvorijo *prvotni krog* (serijo) *dozdevnic*. *Drugotni krog dozdevnic* tvorijo predvsem napačne, zmotne domnevnice; teh je seveda največ v metaslovarjih in drugih besedoslovnih študijah. (Vmesne kroge dozdevnic, nastale npr. z napačnimi prepisi spčetnih dozdevnic, lahko štejemo kar v prvotni krog.)

Sumljivke, za katere (še) ni mogoče ugotoviti, ali so pristnice ali dozdevnice, bi lahko imenovali *morebitnice*. Zapis *Hagar* v Registru 1584, na primer, je najverjetneje pomotnica (za *Hahar*), vendar obstaja določena možnost, da

je poleg oblike *hahar* zares obstajala dvojnica *hagar*. Med sumljivko in morebitnico je razlika predvsem v vidiku: prva je nedognana beseda, osumljena, da bi lahko bila dozdevnica, druga je nedognanka kot možna pristnica.

V prvih dveh slovensko-hrvaških slovarjih, Registru 1587 in Registru 1584, je precej dozdevnic in sumljivk. V nadaljevanju komentiram (usodo) dvajset njih, in sicer v »geslih«; za njih prediztočnice (postavljene ležeče, za njimi je naveden vir prve pojavitve in poimenovan tip zavedljivke) so vzete splošne dozdevnice, za iztočnice pa najvažnejše metaslovarske dozdevnice (in morebitnice), bodisi drugotne bodisi brezsumno povzete (preupodobljene). Izjemoma je v iztočničnem nizu navedena (tudi) potencialna, neizpričana brezsumna preupodobljenka: npr. pod *kun/ktèn* kot edina, ker je ta pomotnica tako prozorna, da ni nikogar zavedla, pod *Ozhat* pa zato, ker so Putančeve preupodobitve pomotnice tako zavajajoče. V razpravnem delu gesel obravnavam tudi slovarske (v glavnem Megiserjeve) fantomke, med iztočnicami sicer navedene. Na koncu gesel dodajam najverjetnejšo restavriranko in njeno sodobno preupodobljenko kot izhodišče za metaslovarsko iztočnico (nastavljenko; ta ni nujno enaka prečrkovanki, še manj je vedno ustrezen odraz resnične govorne podobe, zato tudi rabim raje izraz preupodobljenka).

cantic. Gl. *Zanthyz*.

Fulta, R 1584 (3. stolpec), pomotnica.

fulta. V stolpcu 3 Registra 1584 pod *Gärzha* stoječo ustreznico *Fulta* je Putanec (1979: 170) poskusil — s pripisanim vprašajem — povezati z madž. *holt* 'mrtev', a bo prej veljalo, kar je domiselno posumil Stabej (1976: 139), da je namreč pisna ali tiskovna pomota za *Funta*. V prid Stabejeve domneve lahko navedem Belostenčevo geslo *Fùga, Fúnta. (D.) Oráfsak na chloveku, y fivinchetu à Fruga, hërga, (D.) krařzta na drévu* 'Tuber . . . tubercula, clavus. In animalibus tumor quidam rotundus; in arboribus verò durities illa extans in fimilitudinem nodi. In corporibus autem inflatio, Tumiditas'. V R 1584 gre najbrž za pomen 'tur, žulj (ali kaj podobnega na *t e l e s u*)', ne za 'drevesna grča'. Na to kažeta ustreznici *Tour, Gumpa* v koroškem stolpcu. *Gumpa*¹ bi sicer, kakor iztočnica *Gärzha*, dovoljevala tudi pomen 'drevesna grča', toda *Tour* se nanaša le na tvorbe na človeškem/živalskem telesu. Prim. Plet. pod *gumpa, tvor*; in pod grča: *Gospod te bo udaril s hudimi grčami na kolenih in stegnih* iz Biblije 1584. Enako pri Bohoriču (1584: 5) geslo *Gerzha* 'Tuber; gefchwülft, beull'. — Beseda *funta* je etimološko nejasna. Skok (1971: pod grč) primerja razen s *f(r)uga* 'drevesna grča' tudi s Pohlino *fronta* 'repa, korenje, krompir ipd. kot svinjska hrana' = štajersko *frunta* (Plet.). Med kajkavci *frunta* 'glavica na palici' (Plet. iz Valjavca): ta pomen Skok (1971: pod *bruncëla*) napačno pripisuje tudi slovenščini in ga ima povrh napačno zapisanega kot »glavica po polici«; tako *frunta* kot *fronta* tu povezuje z lat. *frons -tis*. Ne glede na to, ali gre za etimološko isti izvor ali ne, je *funta* in *frunta* res treba povezati: Novak (1985) navaja za beltinski govor *frùnta(sti)* s pomenom 'pega(st), podplut(ba)'. — Restavriranka: *Funta, funta*.

¹ Bezljaj (1976) pod *gumb* pošilja h *gumpa*, vendar tega gesla nima.

Hagar, R 1584 (3. st.), morebitnica.

hagar. V R 1578 sta pod *Rablin* ustreznici *Maningolda* (gl. tu pod izt.) in *Harhar*. Slednja je v R 1584 prepisana v stolpec 3 kot *Hagar*, in od tod ima Megiser v Dikcionariju pod *Hencker* in v Tezavrusu pod *Carnifex* poleg *trinog* in *rabl* (tega dvojega ni mogel prevzeti iz slovarjev) ter *rablin* in *maningolda* tudi *hagar*. Stabej (1976: 140; 1977: 44) je za (oba) Megiserjev(a) slovar(ja) in za R 1584 nastavljal *hagar* z *-g-* brez pripombe: še en kazalnik, da Registra 1578 ni dosti upošteval, v tem primeru pa tudi Lägroidove ne, ta je namreč (1967: 31) nastavila *hahar* po Pleteršniku (*hahár* z oznakama *vzhSt.* iz *Cafa* in *ogr.* iz *Valjavca*) in Striedter-Tempsovi (1958: 133—4; 1963: 134). Po Putancu (1979: 171) »hagar..bit će tiskarska greška za *hahar*..koji prenosi i Megiser u 1592..dakle se može zaključiti da je Megiser u 1592 uzeo tekst iz Biblije«. Beseda je tudi čakavsko-kajkavska, iz srednjevisokonemškega *hahære* (prim. Bezljaj 1976: 190 z navedbo dotedanje literature). Sravn. *VhV* v sponojenkah pogosto ustreza slovenskemu *VgV*, kar se razlaga s sprejemanjem iz bavarsko-avstrijskih narečij, ki imajo oz. so imela *VγV*. Toda *hagar* od drugod, kolikor vem, ni izpričan.

Za možnost, da *-g-* le ne bi bila tiskovna napaka ali pomotni prepis običajne vrste, do neke majhne mere govori obraten primer v R 1584, kranjsko *fhpeharji* namesto *fhpegarji*. Že v Trubarjevem Katekizmu (1550: 197) imamo celo *vermaafh* (deljeno med *a-jema*), in čeprav je bilo to v Enih duhovnih pejsnih popravljeno v *vershmagash* (Rigler 1968: 113), bi kazalo prèveriti »morda celo kako vlogo *γ-ja*« (Gjurin 1986: 464—5). Vendar ne češkega (prim. tu pod *fhpeharji*), ampak bavarskega. Ali pa celo slovenskega? Priporniški izgovor *g-ja* je ne le široko po zahodnih narečjih, temveč tudi na Gorenjskem in Dolenjskem »zelo običajen« (Ramovš 1924: 233, sklicujoč se na Brocha (1911: 93—4), vendar mi ni jasno, zakaj ravno nanj, saj Broch prostega premenjavanja *g ~ γ* niti ozemeljsko niti glasovnorazvrstitveno ne določa). Po drugi strani je mehkonobni *x* v loku od Rezije prek Zilje in Roža (za del Podjune prim. Zdovc 1972: 138—42) do panonskih narečij ter v Beli krajini prešel v grlni *h* (deloma celo naprej v pridih in popoln izgin) med drugim v medsamoglasniškem položaju (Ramovš 1924: 236—7), in v takem položaju zlasti v alegrogovoru njegovo ozvenjevanje fonetično ne bi bilo nič presenetljivega. Seveda je za vse gornje protestantske primere verjetnejše posnemanje nemške govorne in pisne prakse; celo ver[f]maafh bi lahko bil odsev že nemške skrčitev,² prim *smæen*, *smân* pri Striedter-Tempsovi (1963: 253); za *hagar* — *hayar* prim. pri njej bav. oz. bav.-avstr. *Hâher* oz. *Hâher* (1958: 133 oz. 1963: 134). — V Ta celem novem testamentu (str. 520) je enkratnica (?) *Arary*. Ramovš si jo je razlagal — tako kakor *cvarar* < *zweier* — z »disimilacijo *j — j* v cas. obl. [. .], obenem pa z asimilacijskim vplivom glasu *r*« (1924: 170): »*a(h)arja > *ajarja > ararja« (n. d.: 73). Če ta razlaga drži in če *Arary* ni kar tiskovna pomota (prim. *Aharij* v Kreljevi Postilli 1567: 152^v), potem postane tudi Stabejev *špejar* (gl. tu pod *fpeharji*) prepričljivejši. — Prim. še pri Ramovšu (1924: 244) iz Kolomonovega žegna *bras use fergindrinshe* 'Verhinderung'. — Rest. kljub vsemu najverjetneje *Hahar*, *hahar*.

² Obliko *fershmaati* navaja (kar zadeva *-aa-*, brez komentarja) Kopitar (1808: 54) med Trubarjevimi »Blümchen aus dem Krainisch der Städter«.

kofharja, R 1584 (3. st.), pomotnica.

košarja. Geslo Registra 1578 »Korba. Koshniza, Koshara,« je prešlo v R 1584 kot *Korba* 1 — *kofharja* 3. Torej je -j- odveč, čeprav je Stabej (1976: 145; 1977: 65) nastavljal *košarja* brez pripombe tako za R 1584 kot za oba Megiserjeva slovarja. Megiser je namreč besedo prevzel s tiskovno pomoto vred (pri Putancu 1979: 175 to ni razvidno, ker pravi »1529 ima *košara*«) in jo, brez oznake, dvakrat postavil celo na prvo mesto ustreznice niza. To se je zgodilo takole: Bohorič ima takoj za geslom *Korba* 'Calathus; khorb' sopomensko podgeslo *Verbes* 'idem' (= *verbas* 'jerbas'; 1584: 56).³ Megiser je za Dikcionarij h geslu iz R 1584 dopisal Bohoričevi iztočnici, s tem mu je prišla *korba* hkrati na prvo in tretje mesto niza, zato je preprosto črtal krajno (tj. prvo) podvojenko in dobil *kosharja*, *korba*, *verbes* 'corbis; sporta, cefta, corba' (1592: pod *Korb*; Läg Reidova je tu pravilno nastavila *košara*). Kakor sploh večkrat, je Megiser tudi tukaj izhajal iz Bohoričeve nemške ustreznice, latinsko pa spremenil po svoje. Iz nekega drugega vira je dobil manjšalnico *korbiza* (1592: pod *Körblin* 'fiscellum; ceftello, sportello' in pod *Maulkorb* 'fiscella; mufaruolo', torej neke vrste nagobčnik⁴). Celotnemu nizu izpod *Korb* je nato pridodal enočlenski niz *korbiza* (izpod *Körblin*) in vse skupaj uvrstil v 1603 pod *Quafillus* 'ein geflochter Korb'.⁵ Tudi tretja Megiserjeva *košarja* se vleče še iz R 1584: *verbes*, *korbiza*, *kofharia*, *krushna korba* (1603: pod *Corbis* 'ein Korb'). Vidi se, da so Megiserjeve novosti glede na Bohoriča in Dalmatina v teh geslih vezane izključno na *korb-* (izpeljanka *korbiza* in zveza *krushna korba*), se pravi najbrž na tisto, kar je poznal iz ustnih virov, medtem ko besede *košara* morda ni poznal in zato tudi ne vedel, da je *košarja* narobe. Pleteršnik ima za *košaro* samo pomen 'runder Handkorb' — torej okrogla locanja — in skoraj samo vzhodne pokrajinske oznake: Murko, Miklošič, južnovzhodna Štajerska,⁶ pri čemer je *korba* kot južnovzhodnoštajerska beseda opomenjena z 'der runde Kopfkorb' (pri Cafu: 'koš'), z navadnim 'der Korb' pa le, ko je pokrajinsko neoznačena. *Koshara/kofhar/jja* v Registrih ima očitno nespecializiran pomen 'košara sploh' in najbrž zastopa kajkavščino. — Rest.: *kofhara*, *košara*.

kun/ktèn, R 1584 (2. st.), pomotnica.

kunskten, naivna preupodobljenka, menda ni izpričana: Stabej (1976: 145) je nastavljal *kunšten*, češ da je »*kun/ktèn* .. Druckfehler statt richtig: *kunsh-*

³ Od Bohoriča je prišel *verbes* v oba Megiserjeva slovarja in tudi v celovško izdajo 1744. Toda tudi Evangelji inu listuvi imajo -es; prejšnje *Korb* (rod. mn.) je tam popravljen v *jérbefou* (cit. po Riglerju 1968: 214). Tega -es menda ni nihče poskusil razložiti.

⁴ Če ima to pomenko iz ustnega vira, bi bila zanimiva za etnologue. A najbrž gre zgolj za slovaropisno prevajanje latinske iztočnice: *fiscellae* so bili pletarski izdelki, s katerimi so govedu preprečevali muljenje, npr. pri oranju (*fiscellas habere* [boves] *oportet, ne herbam sectentur, cum arabunt* — Katon, cit. po Oxf. Lat. Dict. III, 1971: 707).

⁵ Dozdevnica je tu zapisana s *f*: *kofharja*; dolgi *s* v Tezavrusu na mestu okroglega v Dikcionariju je zelo pogost.

⁶ Poleg tega ima še oznako *Dol.-Cig.*, meni ne povsem jasno. (Navaja jo npr. tudi pri *locanja*.) Cigale (1860) ima pod *Korb* oz. *Handkorb* izraza *košara* oz. *locanja* brez oznake. Kakor Pleteršnik pojasnjuje »majhn[o] horizontaln[o] črtic[o] med dvema citatoma« (1894: XI), bi morala oznaka pomeniti, »da se beseda, [na Dolenjskem] navadna, nahaja v [Cigaletovem] gradivu«.

tèn«; Putanec besede ni obravnaval, ker je iz samoslovenskega, kranjsko-koroškega gesla; Megiser pomotnice ni povzel, pač pa jo je Lägroidova (1967: 183) prepisala brez ločevalnega znamenja za polglasnik. — Rest.: *kun/htèn, kunšten*.

kvokarha, R 1584 (3. st.), pomotnica.

kvokarha je v tretjem stolpcu Registra 1584 pod iztočnico *Kokálniza* in Stabej (1976: 146) in Putanec (1979: 176) sta jo prevzela brez pripombe, Stabej jo je tudi opomenil: »gallina gliociens, Glucke« (= 'koklja'). Ta pomen je, sodeč po iztočnici, pravičen: prim. v Bibl. 1584 *kakòr ena Kokalniza zhes Iajza peruti refproftira, je greje inu leshe* (cit. po Ramovšu 1918: 143 = 1971: 170; *kokálniza* je sicer rabil vsaj že Trubar v Svetega Pavla listih 22^r — gl. Ramovš 1924: 143). Sumljiva je pri *kvokarha* le izražena oblikoglasna podoba. Koren je namreč očitno isti kakor v *Kokálniza* (oz. v *kokati, koklja*), in *-arha* vendar ni nikakršna pripona; drugostopenjska izpeljanka iz **kvokar(a)* pa menda tudi ne bi bila možna, saj se zdi, da je pripona *-h(a)* zmeraj le tik ob korenu, in še to morda izključno za samoglasnikom, prim. *duh, smeh, streha* ipd.⁷ Za nastanek po naliki bi prišlo v pošteev le malo zglednic, ena bi bila npr. *marha*, prim. prekm. *marha* 'mrha = kljuse' pri Bezljaju (1982: 201), toda za tako naliko ni videti pravega razloga. Dokler se *kvokarha* ne potrdi v še kakem viru, in sicer neodvisnem od R 1584, bi kazalo sprejeti Ramovševo branje: ko v Konzonantizmu (1924: 143) na splošno določa slovenski področji s korensko dvojnico *kvok-* (vzhod) oz. *kok-* (zahod), daje za zgled, brez slehernega komentarja, *kvokazha* iz R 1584. Druge uslovarjenke kot *kvokarha* s tem ni mogel misliti. — Pleteršnik tiskovne pomote *kvokarha* ni sprejel, ob *kvokáča* 'koklja' pa navaja Janežiča (ima tudi Cigale 1860) in za pomen 'neko ozvezdje' po Cafu vzhodno Štajersko. ARj te besede nima, in toliko bi v tretjem stolpcu R 1584 res lahko predstavljala štajerščino;⁸ Ramovš (n. m.) pa jo označuje za kajkavsko, najbrž upravičeno.⁹ — Rest.: *kvokazha, kvokača*.

Maningolda, R 1578, morebitnica.

manigod, manigodo, maningolda, manigoldo, maningolda. Pod iztočnico *Rablin* ima R 1578 oz. R 1584 v stolpcu 4 *Maningolda* oz. *Maningólda*. Tudi Megiser (1592: pod *Hencker*; 1603: pod *Carnifex*) ima — z oznako *Cr(oat)*. — *manin-*

⁷ Če je *siromah* res iz *sirohman* (Skok 1973: 243), je *h*-jevska pripona tudi tu ob korenu. Ne za samoglasnikom, in sicer ravno za *r*-jem, je danes v slovenščini v *mrha* 'crkovina' (prim. *mreti*), *pirh* (prim. č. *pyřiti*) in morda še kje. Po Bezljaju (1982: 201) je *mrha* »[v]erjetno ekspresivna tvorba, ki se je križala z *mrha* 'žival, konj' < stvn. *mar(i)ha* 'kobilica', vrh tega bi *h*-jevska pripona ob takem korenskem *r* morda lahko stala; *pirh* je verjetno redukcijski tip *varh*, prim. izt. *Pirihaftu* v R 1584.

⁸ Seveda le določene govore. Videm (sevniško-kriški govor), Oklukova Gora, Mostec (kojzansko-bizeljsko narečje) na primer imajo *ko-*: *kočka*. Za *kvočka* navaja Plet. Murka (od njega Cigale 1860: pod *Brüthenne*), Miklošiča (prim. *kvóučka* pri Novaku 1985), pa Belo krajino. Vprašanje je, katero besedišče predstavlja *kvozhka*, ki je v R 1584 pod *Kokálniza* v »hrvaško-dalmatinsko-kraško-istrskem« stolpcu. Morda istrsko: ARj ima *kvočka* iz Postile, Skok (1972: 253) za Istro 16. stol. *kvòcati, -čē, -cā*. V Dalmaciji — in med žumberškimi katoliki — se po Skoku govori *kočka*; *kòcati -čē* pa tudi na Reki.

⁹ Tezo, da tretji stolpec Registra 1584 zajema predvsem besedišče tedanjih kajkavskih, četrti pa hrvaških protestantskih besedil, postavljam v svoji magistrski nalogi (Gjurin 1987). V to smer je zastavil že Putanec (1979: izrecneje 160—1).

golda, z *-ng-*. Putanec (1979: 177) si je to besedo iz R 1584 najbrž napačno prepisal, ker trdi, da se tam glasi *manigolda* in da je torej Megiser vzel *maningolda* iz R 1578; na drugem mestu (n. d.: 171) pa napačno navaja, da ima Megiser (1592) *manigolda*. K tem pomotam pri prepisovanju je lahko zapeljalo dejstvo, da so v srbohrvaščini znane menda samo oblike brez drugega *-n-*. Stabej (1976: 148) je kljub temu nastavil *maningolda*, toda z opombo »eigtl. manigod, manigodo-a m < ital. manigoldo«; podobno je k Tezavrusovemu *maningolda* pripisal: »pokvarjeno že v Reg. namesto manigod, manigodo-a m, < ital. manigoldo« (Stabej 1977: 82). Že Lägroidova je nastavila obliko z *-ng-* in *-a* (1967: 59) in s pripisom Megiserjeve italijanske ustreznice *manigoldo* opozorila na ustrezni etimon v jeziku posodniku (prim. n. d.: XIX). Nobeden od teh treh avtorjev ne razlaga, od kod naj bi bil tisti *n* pred *g*; pač pa Putanec pod *maningolda* pripominja, da ima ARj »samo *manigōd* . . . nijedna potrda sa *-golda*«: ta pripomba se nanaša tako na *-l-* kot na *-a*, vendar jo je treba dopolniti s Skokovim (1972: 370) podatkom, ki izpričuje vsaj *-l-*: »*manigōldo* m (Cres)«. Je to oblika, ki bi morala stati v Registrih? Italijansko *manigoldo* je nastalo iz osebnega imena *Managold* / *-negold*, njegov nosilec se v 11. stol. omenja kot avtor spisa proti krivovercem in privrženec papeža Gregorja VII. (Skok, n. m.). Torej bi *-a* in *-ng-* morala biti spremembi na slovanskih tleh: prva bi bila lahko nastala zaradi prilagajanja samostalnika z neobičajno imenovalniško končnico *-o* domačim samostalnikom moškega spola s samoglasniško končnico.¹⁰ druga npr. »|v|sled počasnega ali zakasnelega jezičkovega pridviga v . . . odmiku nazalnega konzonanta« (Ramovš 1924: 103, navajajoč iz slovenskih narečij kup primerov drugotnega *-nC-* zaradi predhodnega istozložnega *n*: *snâjŋk* < *sneġ*, *nûŋga* < *noga*, *ĵęŋġu* < *nĵęġov*, *męŋjŋk* < *mejŋik*, *nûŋgręŋ* < *vinograd*, *nōŋŋxt* < *noht*, *nâjŋk* < *neki* ipd.). Toda — dokler *maningolda* ne bo potrjeno s še kakim virom, mora ostati vprašanje odprto. Ker je beseda v R 1584 v četrtem stolpcu, bi bilo vir najprej iskati med hrvaškimi protestantskimi tiski.¹¹ Za to govori tudi creško *manigoldo* in italijanski izvor.¹² — Rest.: *Manigoldo*, *manigoldo* (?).

Molvan, R 1584 (3. st.), pomotnica.

molvan. V geslu *Malik je Boluan* iz R 1578 prišel v tretji stolpec R 1584 po pomoti kot *Molvan* (Putanec 1979: 178 pod *molvan*; Stabej 1976: 134 je bil nastavil *bolvan* in restavriral *Bolvan*). Megiser je v svoja slovarja prepisal

¹⁰ Sistemski pritisk na besedni ravni za uvrstitev v 2. moško sklanjatev bi bile lahko povzročale so- oz. blizupomenke kot *boja* iz it. *boia* 'rabelj' ali *ubojica*. Belostenec npr. ima kazalko *Boja*, pošiljajočo k *Hahar*, pod *Hahâr* pa med drugim *Boja*, *uboicza* (toda *manigod*). Prim. še morebitno *ljudomorica* v R 1584, stolpec 3 (pod *Vbijenik* — tamkajšnje *ljudomôrza* je tako bral Putanec 1979: 177, z rezervo). Pritisk 1. moške sklanjatev je sedva močnejši, prim. pri Belostencu *Kârunik*, *moracz*, *czoczun* [= *cocan*?] (pod *Hahâr*), *Zvijavec*, *muchitel* (pod *Tortor*), *Henker*, *ludomorecz*, *Zarazitel chloveka*, *Zlochinez* (pod *Carnifex*).

¹¹ Kljub temu da v R 1578 stoji *Maningolda* pred besedo *Hahar*, ki je v R 1584 uvrščena v stolpec 3; in da Fancev (1916: 159–62) iz del hrvaških protestantov spojojenke *mani(n)go(l)d(a/o)* ne navaja, pač pa kar šest potrditev iz štirih knjig za *hahar* uti po eno iz še sedme knjige tudi za *haharija* in *haharstvo*.

¹² Za dalmatinsko ustreznico h *Carnifex* ima Megiser (1603) *karovnik*. Zanimivo, da »hrvaškega *maningolda* ni »popravljal«, čeprav ima v italijanskem razpredelku tudi *manigoldo*. Sicer pa ima npr. *bolvan* in napačni *molvan* (pod *Idolum*) celo v enem in istem hrvaškem nizu.

obe obliki, pravilno na prvem, nepravilno (*molban*) na drugem mestu hrvaškega niza (Läg Reid 1967: 6, 64—5 s popravkom v *bolban*, a je vseeno nastavila *molban*). Prim. *bòlban* 'malik' v beltinskem govoru (Novak 1985), tudi pri Vitezoviću (Skok 1971: 103) in Belostencu (1740: I 644, II 25); Plet. ima kot prekmursko poleg *bolban* še *balvan*, kar je po Fancevu (1912: 23) rabil Vramec v Kroniki (1578) in Postili (1586). — Rest.: *Bolvan, bolvan*.

Nehainouito, R 1578 (Putančev posnetek), poškodovanka,

Nohafnovito, R 1584 (3. st.), pomotnica.

nehajnovito, nohasnovito. *Nohafnovito*, tiskovna pomota (Stabej 1976: 151; Putanec 1979: 180), stoji skupaj z *sauman* v tretjem stolpcu R 1584 pod *Nepridnu*. Pravilno obliko *Nehafnovito* v R 1578 je Putanec (n. m.) videl kot *nehajnovito* in mislil, da je to napaka za »*nehasnovito*, što je ispravljeno [namreč j v s] u 1584«: fotoposnetek Registra 1578, s katerim se končuje Putančev članek, ima vršiček *f*-ja v *Nehafnouito* odrezan v višini temena sosednjih črk *a* in *n*, in ker pokončni *f*-ji v R 1578 ne segajo pod osnovno spodnjo črto vrstice (f), je poškodovani f na fotokopiji videti kakor *i*: *Nehainouito*. — Rest.: *Nehafnouito* (R 1578), *Nehafnovito* (R 1584), *nehasnovito* (oba).

Ozhat, R 1584 (1. st.), pomotnica.

ocat, ochat, ohcajt, ohcet. Iztočnica *Ozhat* v R 1584 stoji med *Ohranenik* in *Okrilje*, kjer bi stalo *Ohzat*, kakor je res zapisano v R 1578. Pomota je zgolj v premetitvi *h*-ja in *z*-ja (Stabej 1976: 154 ter pod *pir* in *svadba*), zato je Stabej neupravičeno nastavljal *ohcet* po sodobnem stanju. Imata pa *ohzet*¹³ oba Megiserjeva slovarja. Ta *-a*- in *-e*- zaznamujeta pač glas *a* in *e*, ne morda polglasnika (prim. poznejše *ohzèt* pri Pohlinu (cit. po Bezlaju 1982: 244) ali gorenjsko *oxcat/ofcat* pri Ramovšu 1924: 240). Rekonstruirati *Ozhat* v »*ocat* (za: *ohcajt*)« ni potrebno.¹⁴ Oblika *ohcat* je dovolj tipična za Trubarja, prim. večkratno *Ohzat(ni)* v Matevžu (1555: I₂^v—I₃^r).¹⁵ Začuda oblik(e) z *-a*- ne navajajo npr. ne Ramovš (1924: 240, 250), ne Striedter-Tempsova (1963: 137), ne Bezljaj (1982: 244).¹⁶ — Rest.: *Ohzat, ohat*.

Otozháftvo, R 1584 (4. st.), morebitnica.

otočastvo je nastavljen Stabej (1976: 155), medtem ko je Putanec (1979: 182) to samo kazalka k *otačastvo*, vendar se o pristnosti oblike z *-o-* namesto *-a-* ne izjavlja. *Otozháftvo* (pri Läg Reidovi 1967: 178 in Stabeju 1976: 155 manjka ostrivec) stoji v R 1584 pod *Erbfzhina*; od tod je besedo v tej obliki — le brez ostrivca in z malo začetnico — vzel Megiser pod *Erbfschafft* (1592) ter pod *Hæreditas* in *Patrimonium* (1603), obakrat z oznako *Cr(oat)*. Sumljiva je zato,

¹³ Ker v Bohoričevi slovnici te besede ni, jo je Megiser vzel iz drugih besedil ali (popravljal) po ustnih podatkih oz. lastnem znanju.

¹⁴ Tako Putanec, ki ima tu vse zelo zavajajoče. Najprej ima geslo *ocat* 'kis', zgolj da pove, da ima to Megiser 1592 kot hrvaško. Nato pod *pir* pravi, da je v R 1584 »*ocat* (za: *ohcajt*)«: pod *svadba* pa, da je v R 1584 *ohcajt*. (Putanec 1979: 181, 183, 192.)

¹⁵ Rigler (1968: 31) navaja še druga mesta in dela in primere, ko je Trubar *-a-* v poznejših prevodih istih besedil popravljaval v *-aj-*.

¹⁶ Pri Riglerju (1968: 31) ni jasno, ali mu spada *ohcaj(j)t* že med mogoče »res različno govornje primere« (tako ga razumem jaz) ali še med čiste primere Trubarjevega odpravljanja dvoglasniškega *i*. Če slednje: mar naj bi potem bila Dalmatinova *Ohzat* v Peteroknjižju in v Bibl. 1584 (II 186v; II 188v) pod Trubarjevim vplivom?

ker ima R 1578 *Otazhastvo* in ker je *otačastvo* izpričano v delih hrvaških protestantov: od tam ga navaja Fancev, vendar samo pod iztočnico *baščina* (1916: 138), zato ga je Putanec (n. m.) spregledal in navedel *otačastvo* iz A. Dalmatina samo po ARj. Po ARj se v Istri govori *otàčastvo* (> *otaštvo* < *otačstvo* — oboje izpričano); prim. ostrivec v *Otozháftvo*.¹⁷ Poleg tega je *otočastvo* tudi izpričano, ARj pravi, da so se primeri našli samo iz starih čakavskih govorov (navaja npr. neki dokument iz l. 1500), v slovarjih pa samo pri Stuliću: *otočastvo* mu je kazalka k *otočestvo*, ustreznice le-tega pa so 'patria, patrimonium, familia' — zadnja je po ARj odveč, srednja pa ustreza pomenu v Registru. (Mimogrede: po ARj je *očanstvo* v pomenu 'dediščina' hapaks, in to celo tak, da se na isti strani istemu pravi *očinstvo*; prim. v R 1578 *Ozhin ftuo*, v R 1584 pa *Ozhánftvo* v tretjem in *ozhinftvo* v četrtem stolpcu pod *Erbfzhina*.) Za Megiserjevi povzeti morebitnici sta Stabej (1977: 121) in Läg Reidova (1967: 86) nastavila *otočastvo*, Läg Reidova s pripombo »Ak. Rj. verweist nur auf čak. Dial.«. — Rest.: *Otazháftvo*, *otačastvo* (?).

poshmekzanje, R 1584 (3. st.), pomotnica.

pozmečkanje, pozmečkati, požmekanje. Bezjaško *poshmekzanje* v R 1584 pod *Réva* je tiskovna ali pisna pomota, prav bi bilo *-zh-* kakor v *poshmekzháti* pod *Tlazhiti*. Prim.: »Terh i breme teško ili žmekho nad menu jest« (Vramec v Postili, cit. po Jembrihu 1983: 352). Stabej je najprej (1976: 160) nastavil po dejanskem zapisu *požmekanje* in *požmekčati*, pozneje (1977: 142) pa je Megiserjevo *poshmakzanie* (1603: pod *Cura*) bral že pravilno. Megiser je tu spet enkrat nekam nekritično prepisoval: *tlazhiti*, *ftiskati*, *poshmekzháti*, *otèrshiti*, *tishati* (1592: pod *Drucken*), *nevolja*, *reva*, *poshmekzanje*, *shalost*, *skerb*, *britkust*, *teshkózhja* (n. d.: pod *Bekümmernuß*). Prim. *Tlazhiti* 1 — *poshmekzháti*, *otèrshiti* 3 (R 1584); *Tlazhim* 'premo; drucke'; *Tifhim* 'premo; drücke' (Bohorič 1584: 151, 150); *Réva* 1 — *kumèr* 2 — *teshkózhja*, *poshmekzanje* 3 — *Nevolja* 4; *Britkoft* 1 — *Teshkózhja* 4 (R 1584); *Shalost* 'mæror; traurigkeit'; *Skerb* 'cura, Sorge' (Bohorič 1584: 58–9). Läg Reidova (1967: 101) je sicer *-z-* razvozlala v *-č-*, vendar je nastavila *pozmečkati*, *pozmečkanje*, češ da sta to izhodiščni obliki, ker da gre za metatezo iz *zmečkati* in asimilacijo *z — č > ž — č* kakor pri *žmačikano* (Ramovš 1924: 305). Gornji navedek iz Vramčeve Postile dokazuje, da je treba izhajati iz *žmehek* (po Plet./Cafu to iz *žmetek* 'težak', po Skoku (1973: 678) tvorjeno kakor *mehek*, koren isti kot v *ožeti ožmem*). Prim. pri Pleteršniku *žmeča(va)* 'težava; breme' in *požmeč(av)ati* 'o(b)teževati' ter k temu v R 1584 bezjaško *poshmekzháti* = *otèrshiti* 'Tlazhiti' in *Rabot*, *Breme*, *Tèrh* 'Butora' (pa še *Tlaka* 1 — *Robáta* 2). Novak (1985) ima poleg *žmijkati -čen* 'ožemati' in *žmeten* 'težek', *žmètnej* 'težje' tudi *žmèče* 'težje', *žmèčava* 'teža(va)'; Belostenec pa še bliže Registrovima oblikama *Smehkchànje* 'Gravidatio, gravamen', *Smèhkchína* z vodilko k *Tefina* (= težina), *Smehkchím*, *Smèhkek* z vodilko k *Tefek* — da je *Sm-* tu *žm-*, dokazujejo *Smàhno* z vodilko k *Techno*, *Smèrim* 'claufos oculus teneo', *Smùly* ipd. v nasprotju z npr. *Zmày*, *Zmèrjam* in tako rekoč najmanjšim nasprotkom *Zméchanje* 'Gravedo, ponderofitas' z vodilko k *Smehkchanye*. Putanec (1979: 185) je

¹⁷ Prim. v Cigaletovem slovarju *očastvo* 'das väterliche Vermögen' (pod *Väterlich*) z oznako *Karst*; od tod vzel Pleteršnik ('das väterliche Erbe') in dodal še druge vire, med drugim dolensko *očastvo prevzeti* 'nach dem Vater den Grund übernehmen'.

tako Megiserjeve kot Registrove oblike brez komentarja zapisal kot *požmekčanje*, *požmekčati/požmekčati*. — Rest.: *poshmekhzanje*, *požmekčanje*.

razdelniv. Gl. *Vrasdelniu*.

sasvor, R 1584 (3. st.), pomotnica.

zazvor. Tako je Stabej (1976: 178) bral drugonavedeno ustreznico bezjaškega niza *sapor*, *sasvor*, *safov* (R 1584 pod *Rigèl*). Strinjam se s Putancem (1979: 200), da je *sasvor* pomota za *savor*,¹⁸ kajti R 1578 ima »*Rigel. Sauor, Sapor.*«; poleg tega oblike *zazvor* ni mogoče razložiti, s *svora* (tj. da bi bilo morda brati *zasvor*) tudi ni mogoča prava povezava, z napako za *zatvor* pa nima smisla razlagati, če imamo v R 1578 *Sauor* in je *zavor* 'zasunek, zapah' izpričan za hrvaščino. Tega pomena slovensko *zavor* nima (Plet.), geslo *Rigel* pa se gotovo nanaša — med drugim — na Eksodus 26:26-29 oz. na tamkajšnje zapahe iz lesa *fitim* (kakor ga poimenuje ena od iztočnic v R 1584). — Rest.: *savor*, *zavor*.

fimpor, R 1584 (3. st.), pomotnica.

simpor. V R 1584 *shveplo 1* — *fimpor 3*, v R 1578 pravilno »*Shueplu. Sumpor.*« Že Stabej (1976: 169) je opozoril, da bi bilo brez tiskovne pomote prav *-um-*. Putanec (1979: 189, 192) je pomoto *-i-* spregledal in zato postavil klicaj k Megiserjevemu *Cr: fimpor* (1592: pod *Schwebel*). Lägheidova (1967) pošilja od *simpor* k *sumpor*, vendar ji krožec pomeni zgolj od današnje drugačno obliko (gl. pri njej str. XVII—XVIII), zato je z njim opremljen npr. tudi »*entwicklungsgeschichtlich richtig[e.] kej*« (= kje), ne pa »*Druckfehler*« *molvan*. Megiser je dozdevnico *Croat. fimpor* prepisal tudi v Tezavrus pod *Sulphur*.¹⁹ — Rest.: *fumpor*, *sumpor*.

fhpeharji, R 1584 (1. st.), morebitnica.

špehar, špejar. Iztočnico *fhpeharji* v R 1584 je Putanec (1979: 189 pod *shuode*) bral kar *špeharji*, Stabej (1976: 170, 173) pa *špejarji* oz. *fhpearji*, češ da *špehar* pomeni 'trgovec s slanino'. Leto pozneje je Stabej, ob novem gradivu z *-g-*, spremenil mnenje²⁰ in Tezavrusove *fhpehar*, *fhpehati* in *špegar* poenačil v *špegar*, *špegati* s pripisom, da so oblike s *-h-* »verjetno po češkem: *špehér, špehovati*« (1977: 192; pomotoma je tu navedel, da je *špegar* že v Dikcionariju²¹). Češke oblike²² nimajo tu nič opraviti kot zgladnice, v njih se zgolj

¹⁸ Putanec ima pravzaprav tako: pod *zapor* pravi, da je sinonimna soustreznica v R 1584 *zasvor*; pod *zasvor* samo pošilja k *zapor* in *zasov*, pod *zasov* pa samo pošilja k *zapor* in *zasvor*. Sele pod *zavor*, ki ga ima nastavljenega za Pentatevhov *Sauor* in kamor ne pošilja nobena kazalka, ima omenjeno pripombo. — *Zasvor* je napačna preupodobljena pomotnica, pravilna je *zavor*.

¹⁹ Ob dejstvu, da je *f[u]mpor* v stolpcu 3, je zanimivo, da ima Plet. *sumpor* označen samo s *kajk.-Valj. (Rad)*; toda *sumper* (da te *sumper* vzame!) ima iz Pajkovih Črtic (1884). Po drugi strani je ravno *žveplo* izpričano tudi med kajkavci (in žumberškimi katoliki); kajkavci poznajo tudi *žvepel/žvepəl* moškega spola, brez naslonitve na *zlatu, srebro* (Skok 1973: 690).

²⁰ Ne da bi bil svojčas za to spremembo vedel, sem zoper domnevno *špejarji* pisal na podlagi zapisa *Shpegarji* v besedilu Biblije 1584 in iztočnice *Ofhpehati* v samem R 1584 (Gjurin 1984: 200; 1986 [napisano 1984]: 465).

²¹ Zamenjal je z *Registrom*. V *Dikc.* je le *shpehati* pod *Spehen* 'explorare'. Lägheidova ima pri kazalki *špehati* krožec (gl. tu pod *fimpor*).

odraža »isti« nemški *h* oz. γ kakor v Registrovem *ſhpeharji*: n. *Späher* < srvn. *spehære* < stvn. *spehari* 'ogleduh, špijon'. Dalje gl. tu pod *hagar*, tudi o možnosti, da bi bil pisni *h* podprt s slovenskim γ : za ta vidik je zanimivo, da ima Megiser v Tezavrusu mirno *ſhpehati* in *ſhpegati* drugo ob drugem (pod *Exploro*, torej je dvojnico z *-g-* dodal tisti s *-h-* iz Dikcionarija z lat. ustr. *explorare*), da *shpehati* v Dick. ni prepisan iz Registrov in da ima v Tezavrusu *ſpegar* pod *Explorator* oznako *Carniol.*, *ſhpehar* pod *Speculator* pa ne, čeravno je morda ravno slednji vzet iz R 1584. Nujno seveda ni, da bi bil vzet od tam, saj Megiser bezjaške ustreznice *s'huode* ni sprejel in poleg tega je v R 1584 množinska oblika *ſhpeharji*, pa tudi gesla *Oſhpegati* 1 — *s'hodyti* 3 ni sprejel ne v Dikcionarij ne v Tezavrus. Da pa je ob sestavljanju Tezavrusa še enkrat pregledal R 1584, se zdi verjetno zaradi takih popravkov v Tezavrusu, kot je zavrgl Dikcionarijeve oblike *lintvorn* in njena nadomestitev z Registrovo obliko *lintvor*. Slednji je dodal oznako *Carniol.*, prav zato se mi zdi možno, da bi bil *ſhpehar* vzet iz Registra.²³ — Rest.: *ſhpegarji*, *ſpegarji*.

Treshkليا, R 1578, pomotnica.

trešklija, trešklika. *Treshkليا* v R 1578 pod *Mersliza* je tiskarski škrat: *-kli-* namesto *-lik-*. V R 1584 pod *Mersliza* je v stolpcu 3 popravljeno v *Trefhlika*. Megiser je to prepisal v Dikcionarij kot *treshlika* (in sicer pod *Kaltwehe* in *Fieber* brez oznake, pod *Feber* pa z oznako *Cr.*) ter od tod v Tezavrus kot *trefhlika* (pod *Febriſ*, brez oznake). Läg Reidova (1967: 143) stanje v Dikcionariju prikazuje tako, kot da je *treshlika* redno označena za hrvaško. Toda niz *mersliza*, *hudobniza*, *treshlika* 'Kaltwehe' je sploh brez oznak, v nizu »*Cr: febra, simniza. mersliza, hudobniza, treshlika*« (pod *Fieber*) pa pika namesto vejice označuje konec hrvaškega in začetek slovenskega podniza, prim. »*mirsliza. Cr: febra, treshlika*« (pod *Feber*). Na ta razloček med piko in vejico se doslej menda ni gledalo. *Febra* je v R 1584 v stolpcu 4, *simniza* pa kakor *Trefhlika* v 3. Da pa je *Trefhlika* tudi slovensko, je Megiser videl pri Bohoričevem geslu *Trefhlika, ke, mersliza, ze* 'Febriſ; Fieber' (1584: 59); prim v Bibl. 1584 obrobni opombi **Merslizo* **Trefhlika* oz. **mèrslizo* **trefhlika* (III 19^v oz. 32^v). V Tezavrusu je ostala oznaka hrvaškosti samo besedama *ſimniza* in *febra*, pri čemer je slednja v istem geslu hkrati tudi v slovenskem razpredelku; če že kaj, bi bilo ravno narobe prav, kajti *zimnica* je v tem pomenu tudi prekmursko-haloška (Plet.), *febra* pa menda samo hrvaškoobmorska: Skok (1971: 508; 1973: 384) navaja poleg *fibra* (15. stol., Marulić in drugi pisatelji čakavci) in *febar* (Božava, Molat) tudi *febra* (16. stol., Dubrovnik, Cavtat, Rab: *ſkopija-la mu je febra ſpànjōla*). V R 1584 je *Febra* vzeta od hrvaških protestantskih pisateljev: v delih A. Dalmatina in S. Istrijana je dobro izpričana ob sopomenki *oghénica* (Fancev 1916: 152, 159).

²² Stabej je najbrž mislil na češke nize v Tezavrusu: *ſpeshovati, myzvidati* (pod *Exploro*, kjer je slov. *ſhpehati*, *ſhpegati* drugo ob drugem), *ſſpehyt* (pod *Explorator*, kjer je kranjsko *ſpegar*), *ſpeshovati, myzvidatti* (pod *Speculator*, kjer je slov. *ſhpehati*) in *ſspehyr* (pod *Speculator*, kjer je slov. *ſhpehar*). Toda zakaj bi bila vplivala češčina, ne pa z *außſpehen* ipd. nemščina, oziroma zakaj ni v drugo smer vplivala poljščina s *ſzpieguie, ſpiegierz*? Kot rečeno, ima Megiser *shpehati* že v Dick., kjer ni mogoče predpostavljati vpliva češke pisave (govorno je bil češki *h* itak γ).

²³ K Stabejevi prvotni podmeni, da je *ſhpeharji* brati *ſpejarji*, je treba dodati še zapis *prijſha* (= *prijſha* < *prgiſča*) v Bibl. 1584 (II 65^r), ki ga navaja Ramovš (1924: 245) za ponazorilo prehoda *g > j* pred naglašanim *i* zunaj gorenjsko-koroškega pasu.

Stabej (1971: 190; 1976: 172, 127; 1977: 203) in Lägroidova (1967: 143) sta za slovarje od 1584 dalje nastavila *trešljika*, pač po Pleteršniku (njegove oznake so *Meg.-Mik., Mur., Cig., Jan., Dalm., jozhšt., Bolc, Podkrnci-Erj. (Torb.)*), zadnji dve sta kot edini ob *tréšljikav*: očitno gre za eno od tistih besed Registra, ki so izpričane na slovenskem vzhodu ali v kajkavščini in hkrati na slovenskem skrajnem zahodu). Zapis *Treshklia* v R 1578 je edini obravnaval, in v bistvu tudi razvozlal, Putanec (1979: 195). Vendar mu je *trešljika* le kazalka k *trešlika*, pri le-tej pa piše: »AR ima samo *trešljika* (potvrde iz Mažuraničevih Priloga u značenju ‚groznica‘)«. Če je s tem implicirano, da je v Registri obliki treba videti srednji *l*, je treba reči, da take implikacije zapisa v Registrih sama po sebi ne upravičujeta. V R 1578 je mehki *l* zaznamovan, če nistem česa spregledal, samo v ustreznici *Semliak* (pod *Lanzhman*); da bi v *Halline* (pod *Guant*) dvojni *l* zaznamoval mehkega, je malo verjetno, saj ga imamo v *Felleki* (pod *Vamp*) za srednji *l* (razlago te besede — njeno etimologijo je uganil že Stabej 1976: 138 — gl. pri Putancu 1979: 169—70). V R 1584 je *l* za soglasnikom in hkrati pred samoglasnikom pisan, kakor je značilno za Bohoriča, pa v glavnem tudi Dalmatina v tej poznejši dobi, se pravi s črko *l*. Med iztočnicami: *Grishlaj, Kluzhár, Obluba, Oblubiti, Rablin* (če se ni tu govoril srednji *l*), *fhorkla, Vgrishlaj, Zartliv, Zheuli oli zhreuli*; edina izjema je *Rodi semlja*. V drugem stolpcu je edini primer *oblubil*; v spojenkah kot *fhpreklastu* (pod *Pirihastu*) pač ni bil *l* (prim. starejše nemško *spreckelig/sprickelig* za današnje *sprenkelig*). V tretjem stolpcu: *marlivo, strafhliv, savidliv, frabliv, pogublen, zhapla*, morda tudi *zher(v)len(u)*, in celo *Semliak* iz R 1578 je popravljen v *Semlák*; v primerih kot *kliet* (pod *Keldèr*) je *i* del odraza za jat; edina izjema spet *Semlja, plodi semlja, s semljo, semlia*. V četrtem stolpcu ni primerov za *ClV*, če odštejemo »izjemo« *zemlia*. Tudi pri Bohoriču «*l*» ni zapisan .. dosledno ne v soglasniškem sklopu *Cl* (razen pri *Semlj-») — ta Toporišičeva (1986: 291) ugotovitev ne velja le za njegov sondažni vzorec, marveč za cele Zimske urice (kakih 60 primerov, med njimi vsaj trikrat *semla, Semlà -lè*,²⁴ *od femle* in še *Semla* kot ime črke *s*, toda praviloma *Semlja* — vsaj 10 primerov ob celotni frekvenci te besede — po Stabeju 1971: 197 — 19). Ker sta v Registrih *l* in *l* v položaju *C—V* pisno nevtralizirana in zaradi *lj* v *zemlja*, kaže take besede v sodobnem zapisu nastavljati z *lj*, če za to govorijo drugi razlogi (v našem primeru jotacija: *tresem* — *trešljika*; *trešlika* bi bila drugotna oblika, nastala po otrditvi mehkega *l*). — Rest.: *Treshlika, trešljika*.*

Triánnufhi, R 1584 (3. st.), pomotnica.

trijanuš je Stabej (1976: 172) nepredvidno sprejel iz bezjaškega stolpca, (pod *Tiráni*), čeprav je besedo izvajal iz *tyrannus*. Pravilno je Putančevo (1979: 194) razbranje *tiranuši*, češ da »piše greškom: *triánuši*«. Pri tisku sta se samo zamenjala *i* in *r*, *-nn-* pa je hotena podvojitve po zgledu na lat. *tyrannus*, prim. v R. 1578 iztočnico *Tiranni*, v Bibl. 1584 obrobni glosi *Tyranni — Silniki* (I 4^v in II 142^r) in v Sirahovi knjigi »gesli« *Tyranni* in *Silniki, Ifzhi Tiranni* (Dalmatin 1575: 239, 240). Obliko na *-uš* je rabil Vramec, in sicer ne samo v

²⁴ Pri tem zapisu ni jasno, ali krativca res zaznamujeta naglasno mesto (in ali je tedaj *-lè* narobe za *-lé*) ali pa morda vendarle (samo) mehkost *l*-ja, podobno, kakor morda (gl. Rigler 1968: 146—7) ostrivec v Dalmatinovih primerih kot *Séle, Púle*.

Postili, kakor Fanceva citira Putanec (1979: 194), marveč že v Kroniki (Fancev 1912: 33). Zanimivo je, da tudi Breznik (1926: 166) Gutsmanovega *trianush* kot enega od izrazov, ki jih je Gutsman »vzel iz Dalmatin. registra«, ni označil za pomotno obliko (sam je pomotoma navedel iz R 1584 *Triánufhi* z enim *n*: beseda je v Registru ravno med *n*-jema deljena). Megiser dozdevnice ni sprejel. — Rest.: *Tiránnufhi*, *tiranuši*.

Vdijnjati, R 1584 (1. st.), poškodovanka in pomotnica.

vájnjati, *vanati*. Stabej (1976: 174) je iztočnico *Vdijnjati* v R 1584 bral *Vájnjati* ter zanjo nastavil *vanati* in tej konjekturi iskal izvor (»< wahren?«) in celo določil pomen, 'varati' (»fallere, decipere, in errore inducere, täuschen, betrügen«). Skladno s tem je isti pomen pripisal ustreznici *v'zenyiti* v tretjem stolpcu (Stabej 1976: 173). Kot sem že pisal (Gjurin 1984: 193), sta ga zapeljala *j* v nepričakovanem medsglasniškem položaju in poškodovanost *d*-ja: repek nad trebuščkom ima čisto tanek, tako da je bilo repek mogoče zamenjati za ostrivec, trebušček pa za *a*. Toda v R 1578 jasno piše *Vdinati*, pa tudi Läg Reidova (1967: 193) je ponatisnila *Vdijn-* (pozneje je *vdinjati* nastavil tudi Putanec 1979: 197). In že davno prej je morda Megiser (1592: pod *Verdingen* 'locare; affitare, dar per certo prezzo') prepisal Registrov zapis kot *vdinjati* — če ni vzlet te besede iz kakega neslovarskega vira: ustreznice *v'zenyiti* on namreč nima, pač pa od nekod *vazhnish dati*, kar Läg Reidova (1967: 12) in Stabej (1977: 18) razlagata kot *v činž dati*. (Prim. pri Belostencu pod *Loco* zgled *ædes suas alicui locare* s stransko razlago iz *chins hisu dati* in pod *Fœnero* ustreznico *Na chins, na ufuru... na hafzen, na dobitek dajem*.) V Tezavrusu ima Megiser niz *stauiti*, *vazhnish dati*, *vdiniat* pod *Loco* 'Setzen, Ordnen'. Do tega je prišlo s križanjem dveh gesel iz Dikcionarija: omenjenega *Verdingen* in pa *Setzen* 'ponere, locare', kjer je imel slovenski niz *staviti*, *poštaviti* (s hrvaškim podnizom *klafti*); stična točka obeh gesel je bila latinska, večpomenska ustreznica *locare*. To križanje je — poleg prepisanega *vazhnish* — eden od primerov, ki dajejo misliti, da Megiserjevo znanje slovenščine ni bilo zmeraj zanesljivo. Tezavrus ima *vdinati* (skupaj z *na pufsode v'feti*) tudi pod *Conduco* 'dingen, bestehen [= bestellen]' in *vdinan* pod *Conductus* 'gedinget, bestellt'. — Morebitni zapis *Vájnjati* v R 1584 bi bil moral biti Stabeju sumljiv že zato, ker bi bil stal kar za osem gesel preveč naprej (med *Vbill* in *Vedèn*), medtem ko je *Vdijnjati* na pravem abecednem mestu. Poleg tega bi bil domnevni pomen 'zum Besten haben, täuschen, betrügen' za ustr. *v'zenyiti* (Stabej 1976: 173) dovolj nenavaden, medtem ko je še pri Belostencu (njegov slovar je bil Stabeju že dosegljiv v faksimilirani izdaji) najti pomene, ki se ujemajo z *udinjati* 'najeti' in hkrati pojasnjujejo današnje sbh. *ucijeniti* 'izsiliti; razpisati nagrado na čigavo glavo (= oceniti njeno vrednost)': *Uczénym* 'Convenio de pretio, pretium pono, conduco in fervum, coqvum &c. conduco pretio, appretio', *Uczénenye* 'Appretiatius, pretio conductus, conductus in famulum &c.', *Uczénenye* 'Convenio de pretio, conductio, pretii peractio, pactio, appretiatio'. Stabej tudi pri izpisu Tezavrusa (1977: 206) ni navedel, da bi bilo *udinjati* še kje drugje kakor v Dikcionariju in na robu Biblije 1584: *Néfi li s'mano *naredil *vdinjal sa en denar?* (III 12^v, cit. po Stabeju 1976: 127). Očitno gre za Matejev evangelij 20:13, kjer imamo v jubilejnem prevodu *Ali se nisi pogodil z menoj za en denar?* (Rozman 1984: 75), v Trubarjevem

Tem evangelju svetiga Matevža pa *Nei li si [meno naredil] ja eden Desetag?* (1555: H5^r). Tukajšnja grška ustreznica je *symphōnéō* 'pogoditi se (»brati se s kom«)'. *Vdinati* v R 1578 pa se seveda nanaša na neko mesto iz Peteroknjžja, bržkone na *ie tuiftu sa fuoie Denarie odinal* (68^r) = *Bibl. 1584 je on tuiftu sa fuoje denarje odinjal* (I 49^r) = *Luter omb sein gelt gedingt hat*; hebrejski izvirnik ima tu *sākār* 'plačilo (po pogodbi)', kar sicer Luter in za njim Dalmatin prevajata praviloma z drugimi besedami (isto velja za hebr. *sākīyr* 'dninar' in osnovno *sākar/cākar* 'najeti'). — Rest.: *Vdijnati*, za pomotnico *Vdinjati*, *udinjati*.

Vrasdelniu, R 1578, pomotnica.

vrazdelniv, razdelniv, razdjelniv. V R 1578 sledi iztočnici *Deleshan* ustreznici »niz« *Delniky*, *Vrasdelniu*. Putanec (1979: 188, 189) ga je razumel dvobesedno oz. dvoustreznico ter nastavljal pridevnik *razdelniv* oz. *vrazdelniv*, in to tako, kakor da bi bila v R 1578 celo oba (poleg tega ima k prvemu še kazalko *razdjelniv*). V resnici gre za eno samo, toda tribesedno ustreznico. Putanec ni bil pozoren na to, da ima R 1584 na ustreznem mestu *Delniki vrasdelenju djelnizi* (z manjkajočo vejico pred na novo dodano ustreznico *djelnizi*), in se je dal premotiti 1) odvečni vejici med *Delniky* in *Vrasdelniu*, 2) veliki »začetnici« (predlogu) *V-*, 3) izpadu *e*-ja med *-l-* in *-n-* pri tisku, 4) vrstno-členskemu premiku med trobesedno samostalniško ustreznico in enobesedno pridevniško (*Deleshan*) iztočnico (R 1584 ima tu *Deléshni*). Megiserjevo *resdilenie* (samo 1603: pod *Diftributio*) najbrž ni iz slovarjev oz. Registra, kajti *delniki* pri njem manjkajo, *deležn* pa ima v oblikoglasnih podobah in/ali zvezah, ki jih v Registrih ni: *dilefhen* (dvakrat; tudi že v Dikcionariju z *-i-*, ki kaže na Bohoričevo geslo *Diléshni*, v Dikc. je tudi še ostrivec), *dzilefhniga deilaty* (*-ei-* tudi v Dikc.), *delefniga sturiti*. — Rest.: (*Delniky*) *Vrasdeleniu*, (*delniki*) *v razdeljenju*.

Zanthyz, R 1578, zastrta beseda.

cantic. V R 1578 »*Meshnar*, *Suonar*, *Zanthyz*«. V R 1584 *Meshnar* 1 — *svonar* 3 — *Zantyz* 4. Lägroidova (1967: 9) je Megiserjev s *Cr* označeni *zantyz* (1592: pod *Meßner*) brala *cantic*, sprašuje se: »vielleicht aus lat. *cantor*?«. V isto smer je tipal Stabej (1976: 135): »*cantic* . . . ? < *cantus*, Klang, cantor, Sänger«. Ko bi bil Stabej obdelal tudi R 1578, bi bil mogoče opazil, da je tam črka *z* za glas *s* v besedi *Zuadba* (pod *Ohzat*); potemtakem je lahko tudi *zan-* za glasovno *san-*. In res ima Skok (1973: 201): »*santiz* m (1380, Modruš, 1423: *pred popom Ricem*, *santizom baškim*; Omišalj, Vrbnik) »svečenik koji upravlja gospodarstvom koje crkve«. Prezime *Santizic* (Klis, 1506). Od sttal. *santése*, srlat. *sanctensis* < *sanctus* »svet«. Pravilno je *Zantyz* bral seveda Putanec (1979: 189), saj je za tisk priredil Skokov slovar (vendar se nanj ne sklicuje). Pomota pa je, da Putanec h geslu *santiz* dostavlja »cf. Lägroid s. v. *svonar*«, ker Lägroidova o *zantyz* govori samo pod *cantic*. — Končni *-z* v *Zant(h)yz* ima, kakor začetni *Z-*, črkovno vrednost *s* (prim. zgoraj *santése*), zastopa pa najbrž (globinski) fonem *z*. Megiser ima tudi v Tezavrusu (pod *AEditimus*) *Croat. svonar*, *zantyz*. Stabej (1977) je hrvaški razpredelek v tem geslu v celoti spregledal in zato navaja samo *Carniol. meshnar*. — Rest.: *Zanthyz*, *santiz*.

zasvor, zazvor. Gl. *sasvor*.

Navedenke

- ARJ = Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb.
- BELOSTENEC, Ivan, 1740: *Gazophylacium*... Zagreb. (Faksim. izd. 1973, Zagreb.)
- BEZLAJ, France, 1976: *Etimološki slovar slovenskega jezika I, A—J*. Ljubljana.
- , 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika II, K—O*. Ljubljana.
- BIBL. 1584 = *Dalmatin 1584*.
- BOHORIC, Adam, 1584: *Arcticae horulae*... Wittenberg.
- BREZNIK, Anton, 1926: *Slovenski slovarji*. V: *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede III* (Ljubljana), str. 110—174.
- BROCH, Olaf, 1911: *Slavische phonetik*. Heidelberg.
- CIGALE, Matej, 1860: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*. Ljubljana
- DALMATIN, Jurij, 1575: *Jesvs Sirah*. Ljubljana.
- , 1578: *Biblie*... prvi deil. Ljubljana.
- , 1584: *Biblia, tv ie, vse svetv pismv*... Slovenski, tolmazhena... Wittenberg.
- FANCEV, Franjo, 1912: *Beiträge zur historischen serbokroatischen Dialektologie [III]*. V: *Archiv für slavische Philologie XXXIII* (Berlin), str. 20—51.
- , 1916: *Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka*. V: *Rad Jugoslavenke akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 212 (Zagreb), str. 147—225, knj. 214 (Zagreb), str. 1—112. (Tu citiram po separatnem štetju strani: 1—79, 80—191.)
- GJURIN, Velemir, 1984: *Register 1584 kot slovaropisni dosežek*. V: *Slavistična revija XXXII/3* (Ljubljana/Maribor), str. 183—208.
- , 1985: *Priponsko obrazilo -aš v slovenščini*. V: *Slavistična revija XXXIII/2* (Ljubljana/Maribor), str. 195—222.
- , 1986: *Pisna podoba besed v prvih dveh Trubarjevih knjigah, ki so danes žive le v nekonvencionalni slovenščini*. V: *16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (= Obdobja VI)* (Ljubljana), str. 447—472.
- , 1987: *Slovensko slovarstvo do prvega knjižnega slovarja*. (Magistrska naloga.) Ljubljana xiii + 499 str. (Vezani tipkopis.)
- GRAD, Anton, Ružena ŠKERLJ in Nada VITOROVIČ, 1978: *Veliki angleško-slovenski slovar*. Ljubljana.
- JEMBRIH, Alojz, 1983: *Prva knjiga tiskana u Varaždinu na hrvatskom jeziku kajkavske osnovice (1586)*. V: *Varaždinski zbornik 1181—1981 (Varaždin)*, str. 349—357.
- KOPITAR, Jernej, 1808: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Ljubljana.
- KRELJ, Sebastijan, 1567: *Postilla slovenska*. Regensburg.
- LÄGREID, Annelies, 1967: *Hieronimus Megiser: Slovenisch-Deutsch-Lateinisches Wörterbuch. Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592*. Wiesbaden.
- LUTHER, Martin, 1545: *Biblia, Das ist die gantze Heilige Schrift, Deudsch auff's new zugericht*. Wittenberg. (Repr. 1974. München.)
- MEGISER, Hieronim, 1592: *Dictionarivm qvatvor lingvarum*. Gradec.
- , 1605: *Thesaurus Polyglottus*... Frankfurt ob Majni.
- NOVAK, Franc, 1985: *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. (Dopolnil in uredil Vilko Novak.) Murska Sobota.
- OXFORD Latin Dictionary, 1971. Fascicle III: *Demiurgus-Gorgoneus*. Oxford.
- PLETERŠNIK, Maks, 1894—95: (ur.) *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana.
- PUTANEC, Valentin, 1979: *Mali diferencialni hrvatsko-slovenski rječnici iz 1578, 1584. i 1592*. V: *Rad Jugoslavenke akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 376 (Razred za filologiju, knj. XIX) (Zagreb), str. 159—215.
- R 1578* = *Register 1578* (v *Dalmatin 1578*: 180^v—181^v).
- R 1584* = *Register 1584* (v *Dalmatin 1584*: Cc 3^v—Dd iij^v).
- RAMOVŠ, Fran, 1918: *Delo revizije za Dalmatinovo Biblijo*. V: *Casopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino I* (Ljubljana), str. 113—147.
- , 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika II: Konzonantizem*. Ljubljana.
- , 1971: *Zbrano delo I*. Ljubljana.
- RIGLER, Jakob, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana.
- RJEČNIK hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1880—1976. I—XXIII. Zagreb.
- ROZMAN, France, 1984: (prev.) *Matejev evangelij*. V: *Sveto pismo nove zaveze: Jubilejni prevod ob štiristoletnici Dalmatinove Biblije*. Ljubljana.

- SIMEON, Rikard, 1969: Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva (I: A—O, II: P—Ž). Zagreb.
- SKOK, Petar, 1971: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I (A—J). Zagreb.
- , 1972: Etimologijski ... II (K-poni¹). Zagreb.
- , 1973: Etimologijski ... III (poni²—Ž). Zagreb.
- STABÉJ, Jože, 1971: Slowenisch-lateinisches-deutsches (zum Teil) Wörterbuch der Grammatik von Adam Bohorič. V: Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen IV/2: Adam Bohorič: Arcticae horulae... — Untersuchungen (München), str. 144—206.
- , 1976: Wörterverzeichnis der Sprachbemerkungen und des Registers in der Biblia Dalmatins 1584. V: Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen III/2: Jurij Dalmatin: Biblia 1584 — Abhandlungen (München), str. 101—181.
- , 1977: Hieronymus Megiser: Thesaurus Polyglottus — Iz njega je slovensko besedje z latinskimi in nemškimi pomeni za slovensko-latinsko-nemški slovar izpisal in uredil Jože Stabéj. Ljubljana.
- STRIEDTER-TEMPS, Hildegard, 1958: Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen. Berlin.
- , 1963: Deutsche Lehnwörter im Slovenischen. Wiesbaden.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1986: Bohoričica 16. stoletja. V: 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (= Obdobja VI) (Ljubljana), str. 271—305.
- TRUBAR, Primož, 1550: Catechismus ... Tübingen.
- , 1555: Ta evangeli svetiga Matevsha. Tübingen.
- ZDOVC, Paul, 1972: Die Mundart des südöstlichen Jauntales in Kärnten — Lautlehre und Akzent der Mundart der »Poljanci« (= Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung XX). Dunaj.

SUMMARY

Ghost words, at least until they happen to become established (as, e. g., did *zenith*, which is said to have originated from Arabic *samt* due to a scribal error), may be defined as words whose actual image (say, the graphic form *sanit*) is different from their genuine, ought-to-be image (*samt*). In contrast to deliberate neologisms, ghost words are produced accidentally, either by such extraneous, objective, factors as a slip of the tongue (in which case the speaker knows the genuine image but fails to produce it) or out of some ignorance, such as a misconception of meaning (when one uses a learned word in a wrong sense, or unsuspectingly repeats it in a wrong sense after somebody else). Obviously, a word can be "ghost" on any (number of) level(s): that of expression (orthography or pronunciation), meaning, "belonging" (if a word is ascribed to a language to which it does not belong) etc. The following typology of ghost words applies primarily to the level of written expression (graphic image); hopefully it is, *mutatis mutandis*, applicable also to ghostwords on other levels.

A ghost word in its first occurrence may be termed an *inceptive ghost word*; it may remain a hapax legomenon or it may "beget" other ghost words (of the primary or the secondary series, see below). Preeminent inceptive ghost words are lapse words (such as misprints and mispronunciations) and *impaired words* (whose physical appearance is damaged due to poor impression, a jagged piece of type, tears in the paper, blots on the surface, palimpsestic invisibility, the missing of a portion of the tablet, and the like). A damaged word may be limited to one copy or some copies of a text (e. g. to one of the printed editions), while the other copies preserve that word undamaged; in such cases it is easy to restore the genuine form. When it is impossible to procure such material evidence, the *restored word* (believed to be the ought-to-be word underlying the ghost word) remains a more or less convincing conjecture; such *conjectured words* may, in turn, prove to be ghost words themselves. Metadictionaries (i. e. dictionaries of dictionaries, such as modern inverted dictionaries of old plurilingual dictionaries) often abound with mistaken conjectures; or they transform a genuine old word into a ghost word by inadequate transcription in order to provide headwords in a modern, but often inaccurate orthographic — and consequently (mor)phonological — form. Metadictionary ghost words of this type comprise the *secondary series of ghost words*. The *primary series* consists of the inceptive ghost word and the *iterated ghost words* (which occur when the inceptive one is taken over into other dictionaries/texts). It seems advisable to distinguish between two subtypes of iterated ghost words: *phantom words* (ghost words proper), adopted into ordinary dictionaries (but often never making their way into the actual living usage); and *metadictionary nonsuspects*, i. e. ghost words accepted by the authors of metadictionaries (and by linguists) as genuine, and often given a modern orthographic image ("naive" transcriptions), but with no intention to be reactivated, offered for use to the present-day speaking community.

A word suspected but not yet proven to be a ghost word is a *suspect word*. Viewed from a different angle, it may also be called a *possible word*.

Similar to ghost words are *veiled words*: they have a graphic form which is (still) within the (loose) orthographic norms of a particular (ancient) period, but which can mislead one into incorrect reading (and a consequent incorrect transcription into a modern graphic form). Veiled words, lapse words and damaged words all belong to the class of *deceitful words* (or *misleaders*).

The first two Slovene-Croatian dictionaries — the Registers in the Dalmatin Bible (1584) and Pentateuch (1578), resp. — contain a relatively high number of ghost words and suspect words, many of which were adopted into H. Megiser's *Dictionary quattuor linguarum* (1592) and his *Thesaurus Polyglottus* (1605) as well as into modern metadictionaries. The present article deals with 20 misleaders from either of the two Registers (mostly misprints, but also impaired, suspect and veiled words), tracing their fate through both Megiser's dictionaries and through the metadictionaries and restoring the (most likely) ought-to-be forms.

DJELO FRIEDRICHA VON GAGERN KAO IDEOLOŠKI PREDLOŽAK NACIZMA

Baron Friedrich von Gagern, dober prijatelj Rudolfa Hansa Bartscha, se je rodil v Sloveniji, na gradu Mokrice; tam in nato v Celju je živel do preselitve v Avstrijo. V njegovih romanih o Sloveniji, navdahnjenih s teorijami avstrijskega sociologa Ludwiga Gumplowicza, v romanu o Severni Ameriki in v nekaterih drugih njegovih romanih sta izraženi teologija nasilja in zla ter ideologija rasizma in antisemitizma, ki ju je pozneje porabil Adolf Hitler. Von Gagernova ugodna mnenja o Severni Ameriki morda do neke mere pojasnjujejo Hitlerjevo popustljivo politiko do Združenih držav Amerike in Velike Britanije.

Baron Friedrich von Gagern, a close friend of Rudolf Hans Bartsch, was born in Slovenia, in the castle of Mokrice. He lived at Mokrice and in Celje before moving to Austria, where he died in 1947. His novels about Slovenia, inspired by the theories of the Austrian sociologist Ludwig Gumplowicz, his novel about North America and some of his other novels express a theology of violence and evil, and an ideology of racism and antisemitism, later exploited by Adolf Hitler. Gagern's favorable opinions about North America may to a certain degree explain Hitler's lenient policy towards the U.S. and Great Britain.

Barun Friedrich von Gagern (1882—1947) rođen u dvorcu Mokrice spada u red onih pisaca čije književno djelo ne čini stilske ili ideološke cjeline i ne predstavlja razvoj jer je on u tolikoj mjeri mijenjao svoje nazore na svijet da u njegovom djelu možemo izdvojiti nekoliko cjelina što se razlikuju toliko koliko opusi različitih pisaca. Te cjeline počivaju na stanovitim filozofskim shvaćanjima i nazorima. Shvaćanje jednog razdoblja njegova stvaranja takvo je da u njemu možemo vidjeti elemente pripreme nacističke ideologije i nacističkog odnosa prema slovenskom narodu, pa je vjerovatno, a u slučajevima nekih djela i dosta jasno vidljivo, da se njima poslužio Adolf Hitler kod pisanja svoje knjige *Mein Kampf*. To nikako ne znači da bi Gagern bio neki službeni ideolog nacionalsocijalizma jer on u tom pokretu nije aktivno sudjelovao, a bio je među prvima koji su iza rata digli svoj glas protiv nacionalsocijalizma. No proučavanje njegova djela ipak može nešto reći o Hitlerovoj lektiri. Hitler nije bio neuk, vjerovatnije je da je on bio načitan, ali jednostrano načitan, a k tome i vješt plagijator.

Ne želeći pisati njegovu biografiju, jer za to nemamo ni prostora, istaknut ćemo da je u recepciji njegova djela igrao ulogu mit njegova života u Sloveniji. Gagern je bio (1906—14) urednik lovačkog časopisa *Hugo'sche Jagdzeitung* (prema njegovu osnivaču Albertu Hugou, koji je časopis osnovao 1858). Kod čitanja njegovih djela, što su izlazila dvadesetih godina u vrlo velikim nakladama, igralo je neku ulogu da pisac lovi negdje daleko u djevičanskim šumama Hrvatske i Slovenije, da je svjetski čovjek u lovačkom smislu, da je lovio u inozemstvu i da je velikaš.¹

¹ To se npr. vidi iz napisa Eгона von Kapherr i Rudolfa Hansa Bartscha, Friedrich von Gagern zum 50 sten Geburtstag, Wild und Hund, St Hubertus, 38 (1932), pa iz Gagernova životopisa u poglavlju knjige Karla Kislingera, Gagern and Bartsch, Beč,

Lov je kao gospodarska djelatnost ili športska disciplina igrao znatnu ulogu u ljudskoj kulturi i vjeri još od kamenog doba utoliko što se lovac upuštao u lov odričući se dobroga dijela svoje nadmoći u oružju, a ponekad se pritom i oblačio u životinjske kože da bi čekao divljač u zasjedi. Lov je dakle partnerstvo čovjeka i životinje, pa i s prirodom shvaćenom najšire.² Lov i lovačke zgode su još od doba pečinskog slikarstva davale siže umjetnosti i književnosti. Od kraja XIX st. pojavljuje se u njemačkoj književnosti plemićki lovački roman u okvirima zavičajnog romana (Heimatroman). Od dvadesetih godina ovog stoljeća te su romane izdavali izdavači što su štitili i pobudjivali zavičajni roman kao Paul Parey u Berlinu, Staackmann u Leipzigu i dr. To su djela grofa Ernsta Silva-Sarouca, pa Leopolda Nositz-Reinecka, Ferdinanda von Hildepranta in dr. Sam časopis *Hugo'sche Jagdzeitung* koji je Gagern uredjivao, bio je časopis koji je pored ostaloga objavljivao takve novele. Ova književnost može se shvatiti kao podvrsta Heimatromana, koja dosad nije sustavno istraživana.

Gagern je stupio u književnost kao pisac takve lovačke proze. Svoje novele objavljivao je najprije u svom časopisu, a kasnije kao samostalne zbirke. God. 1907 izdao je zbirku novela *Im Büchsenlicht* (U svjetlu lovačke puške). Novele su lovačke zgode ispričale u prvom licu s pejisažnim uvodom kao kod Ivana S. Turgenjeva. Medjutim epsku zbilju ne predstavlja društvo shvaćeno sociološki i gospodarski sa značenjem nacije. Pejisažni uvod je u pravilu šuma. Epski prostor reduciran je zemljopisno na Žumberačko gorje, regionaliziran s tipičnim drvećem i značajkama krajolika, a onda provincijaliziran i folklorno egzotiziran s opisima seljaka i krivolovaca u tom nekoć uskočkom kraju u kojem je do jučer bilo hajduka. Pojmovi kao grad, tehnika, trgovina isključeni su iz epske zbilje, ali je zato kao književna vrijednost istaknut vrlo primitivan čovjek, Hrvat ili Slovenac, čiji je karakter poseban jer je usko vezan s prirodom kraja. Glavno pitanje epske zbilje nije sagledavanje društva kao nacionalne cjeline sa svrhom napretka i rješavanja problemâ, već posve obratno, isključivanje iz društva kao narodnogospodarske cjeline sa svrhom vidjenja biologiziranog čovjeka u prirodi, dakle rase. U tom smislu kontrapozicija folkloriziranih i biologiziranih seljaka s blaziranim engleskim lovcima što piju whisky u noveli te zbirke pod naslovom »Genussfahrten und Automobiljagden« (Vožnje za zabavu i lovovi automobilom), pa »Fehlbirsch-Grenzhirsch« (Zabuna u zasjedi i granični jelen) znači eksponiranje građanske dekadencije. U noveli »Eine Soirée mit Hindernissen« (Večer sa zaprekama) Gagern opisuje lovove u Rusiji i život na feudalnim imanjima pun ljubavi prema jednostavnosti ruske patrijarhalnosti, a posebno običaj pozdrava poljupcem. Žene su lijepe, ali u njihovu opisu nema ničeg frivolnog što bi imalo modno-društvenu vrijednost. Rusija je za nj uzor »zdrave seljačko-šljivarske zemlje« gdje je socijalizam bio utoliko strašniji.

U ovoj noveli više nego li u drugima Gagern se iskazuje kao lovac, ali po nazoru na svijet i kao plemić i predstavnik svoje klase. Pritom lik plemića kao identifikacijskog lika za čitatelja nije onakav kao npr. kot Gustava

1965, pod naslovom *Die Jägerpersönlichkeit Friedrich von Gagerns* (Eine Charakterstudie), str. 53—68; pa iz disertacije Felicitas Mayrhofer, *Friedrich von Gagern*, Beč, 1939, str. 5—37.

² Upućujem na zanimljiv esej José y Gasset, *La caza* (1943).

Freytaga u *Soll und Haben*, dakle plemić kao vlast koja se ne može srušiti ni zaobići ili kao vojnik. To nije lik vrlo oholog i razuzdanog čovjeka i žene kao plemići kod Antuna Kovačića, ni osobito profinjena čovjek s estetiziranom državničkom mudrošću, ali bez vitalnosti kao kod Ive Vojnovića. Sve su to gradjanska vidjenja plemića. Ali Gagern nije gradjanin, već velikaš i za nj je plemić čovjek slobodan od gradske uljudbe i zbog toga usko saživljen sa svojim krajem shvaćenim feudalno, a ne nacionalno, koji nije ni seljak, a seljak mu iskazuje štovanje jer u toj podložnosti vidi prirodno stanje svijeta određenog kozmički i biološki. Sve ovo, njegovo patrijarhalno držanje, protuliberalnost, protusocijalizam, biologizacija čovjeka i uska veza sa regionaliziranim zavičajem približava Gagerna zavičajnom romanu.³

U noveli iste zbirke pod naslovom »Opfer« (Žrtva) on opisuje svoju staru lovačku pušku koju je odbacio kad je dobio jednu novu i moderniju. No onda mu je stara puška pokazala blisku saživljenost njegove snage i krvi sa zavičajnom zemljom, što s jedne strane ulazi u okvir zavičajnog romana, a s druge ističe novu funkciju plemstva i poseban tim aristokratizma što može podsjetiti na Hitlerov pojam nove aristokracije koja potječe sa sela. No o tome niže.

S druge strane kod Gagerna nema onog malogradjanski politiziranog pučko-pedagoškog držanja zavičajnog romana, te literature pučkih učitelja i sinova kulakâ i malih obrtnika, uopće onih koji se iz seljaštva uspinju u malogradjanstvo.⁴ Gagern je bio velikaš, barun, sve ako prihvaća zavičajni roman, osjeća se predstavnikom svoje klase i to mu vezuje ruke i uvjetuje njegovo grandseigneursko držanje, a modificira i njegov ideološki nazor na svijet. U noveli »Intermezzo« iste zbirke opisuje ljubav srndača i srne. Srndač joj udvara, a kad mu se ona ne da, goni je dok je ne dobije. Ljubav provaljuje kao iskonski nagon, a u času orgazma počinje ljetna oluja. Na kraju srndač odbacuje ženku. Da li su ljudi ovdje prikazani kao životinje ili obratno, nije pitanje. Važna je otajstvena povezanost spolnog orgazma para srndača s prirodom (oluja), da se spozna Gagernova biologizacija čovjeka koja nije naturalistička i izvanjski socijalizirana, već odbacuje gradjanski i kršćanski moral u postupku panteiziranja. Pri tome se Gagern oslanja na Goethea, što se vidi iz njegova kasnijeg mottoa zbirci *Geister Gänger Gesichte Gewalten* (1932) koji je uzet iz *Fausta* (»Und wenn Natur dich unterweist / Dann geht die Seelenkraft dir auf, / Wie spricht ein Geist zum andern Geist«, citiram prema Gagernovom citatu).

Iako je blizak zavičajnom romanu, Gagern nije poprimio malogradjansko socijalno-pripovjedačko držanje tog romana, a kao krajnji cilj svog stvaranja on nije uzeo sagledavanje čovjeka prema društvu, gradu, pokrajini ili naciji uz odobravanje politici vlasti, što je činio zavičajni roman, već je želio sagledati čovjeka po mjeri panteistički shvaćene prirode čime je on ideološki prekoračio okvir zavičajnog romana, odnosno stvorio je zavičajni roman velikaškog tipa preuzevši u književnost sav smisao za prirodno, patrijarhalno

³ O ovim značajkama zavičajnog romana vidi kod Karlheinz Rossbachera, *Heimatbewegung und Heimatroman. Zu einer Literatursoziologie der Jahrhundertwende*, Stuttgart, 1975, str. 25, 39, 48. Gagernu je kasnije napisao recenziju o romanu *Die Strasse* glavni ideolog zavičajnog romana Adolf Bartels, *Die Strasse*, u: Hammer, Leipzig, 1930, br. 662, str. 43. Gagern je bio blizak prijatelj s Rudolfom Hansom Barteschom, piscem austrijskog zavičajnog romana bliskog nacionalsocijalizmu.

⁴ K.-H. Rossbacher, *Op. cit.*, str. 69–98.

i veličastveno, svojstveno njegovu staležu. Zavičajni roman okupljao je nezvjereno čitateljstvo u velikom obratu ukusa i promjenama obzora čitateljskog očekivanja na prijelomu stoljeća, pa je Gagern u tom smislu okupljao i integrirao polemičko čitateljstvo. Odatle njegovo ukrepljivanje konvencionalno-patrijarhalnih vrijednosti u postupku čudorednog koincidiranja s čitateljem. No tu je on stvorio i predložak Hitlerovog shvaćanja suvremene umjetnosti kao moralno problematične i dekadentne.

U zbirci pod naslovom *Wundfahrten. Geschichten von Jägern und Wäldern, Neue Novellen* (Leipzig, 1910) (Krvavi tragovi. Priče o lovcima i šumama, Nove novele) on je u noveli »Waffenfrühe« (Uračak s oružjem) opisao šumu kao organizam sa svojim metabolizmom u kojem jači jedu slabije, a najjači je čovjek s puškom koji postaje »knezom velikog carstva«. Čovjekova okolina prema tome nije društvo, nacija, država, kao u realizmu, već priroda shvaćena darvinistički kao evolutivni stroj koji pokreće nagon za samoodržanjem. Vrijeme u ovoj noveli nije kalendarsko ni biografsko, već evoluciono, a čovjek sužen na pitanje borbe za opstanak u kojoj je nasilje zamijenilo moral i osjećaj zajedništva.

U noveli »Der Gast« (Gost) junak je mladi lovac-poganin koji živi duboko u šumi. Uljudba mu se približava u osobi bludnice s kojom ljudi potajno uživaju da bi je javno pribili na stup sramote i svećenika koji ga udara prokletstvom jer živi u grijehu. Lovac-poganin neće izdržati dodir s uljudbom. Uljudba ovdje znači pogubnu spolnost, vjersko licemjerje, priroda je konotirana s poganstvom, lovac-poganin (Heidjäger) liječi bludnicu tako da ubije zeca, ispeče mu srce, smrvi ga u prašinu i pravi napitak za bolesnicu. Vrst teksta ide od teksta bajke, kad bludnica pripovijeda kako je bila gošća kralja u palači sa sto prijestola, do biblijskog teksta sličnog tekstu Nietzscheova *Also Sprach Zarathustra*. S Nietzscheom je Gagernu zajedničko odbacivanje kršćanstva, no Gagern dodaje još i magiju poganstva.

Lik čovjeka, koji živi u šumi i toliko je daleko od uljudbe da ne zna ni za vjeru, pojavljuje se u noveli »Fragaria, die Bucklige« (Grbavica Fragaria). Tu se pojavljuje lik stare Slovenke koju mještani i pop optužuju da je vještica. To ujedno kaže i o referencijalnosti Slavenâ u Gagernovoj prozi. Slaveni, točnije Hrvati i Slovenci su po uljudbi niži od Nijemaca, ali su bliži prirodi i time zapravo iznad njih. Politički je Gagern inače bio protivnik Slavena, pa je u uvodu (»Zum Geleit«) izdanju zbirke *Im Büchsenlicht* (Leipzig, 1924) pisao o caru koji počiva u Kapuzinergruft u Beču, gdje ima napokon mira od slavenske bagre (»von Tschechen und Slowaken und Polacken und Morlacken«). Pitanje poganstva i čaranja nisu za nj kao za nadrealiste pitanje nadilaženja estetskog plana i spekulativne filozofije,⁵ a ni pitanje dodira s vrhunarnim kao u romantizmu već upravo put do grada i svih oblika uljudbe prema prirodi. Prava suprotnost civilizaciji nije čovjek-poganin, već upravo životinja koju je čovjek pobijedio, ali je nije pokorio, a bitku je napokon izgubio jer ga je civilizacija iskvarila. Takav nazor Gagern izriče u noveli »Jägerbriefe« (Lovačka pisma) iste zbirke. Medjutim ovi likovi Slovenaca, koji su još uvijek pogani, temelje se vjerovatno na teoriji Ludwiga Gumplowicza, koji je smatrao da nove vjere sporo prodiru i ne mogu nikad potpuno nadvladati stare. Nova

⁵ Yves Duplessis, *Le Surréalisme*, Paris, 1955, str. 90.

vjera obično se zadovoljava time da se proglasi vladajućom i državnom vjerom.⁶

U svojoj oporbi racionalističkoj građanskoj civilizaciji Gagern je išao i dalje pa je stvorio novelu koju bismo mogli nazvati antikriminalnom. To su novele »Der Fall Walworth« (Slučaj W.) in »Spürschnee« (Njuh na snijegu). U oba ova slučaja radi se o čovjeku koji je na zagonetan način poginuo u lovu. Prva novela je okvirna. Vrlo bogati Lord Leny Walworth, prijatelj američkog financijera in političara Horatio Sandersa, pogiba na zagonetan način u lovu i ostavlja mladu i lijepu udovicu s kojom se nije slagao. Malo iza toga njegov brat počinu samoubojstvo, sada jedina baštinica prelazi na katolicizam, postaje redovnicom i pretvara dvorac u samostan kojem postaje nadstojnicom. Poslije uvodnog prikaza senzacionalističkih napisa u novinama i uzaludne istrage Scotland Yarda pisanog sakrivenom polemikom, koja pokazuje prezir prema tom civilizacijskom aparatu, Walworthov odvjetnik priča autoru slučaj. No kad je odvjetnik završio, pisac, zapravo predstavnik čitatelja kao privilegirano gledaoca, još uvijek ne zna kako je Walworth stradao pa to kaže odvjetniku koj će na to suhoparno da mu je žao i odlazi. Odvjetnik s naočalima, koji govori s formulama uljudnog obijanja, konotira gradjanstvo, a Gagern se u ovoj noveli zapravo narugao gradjanskom čitatelju time što je parodirao oblik kriminalističke pripovjetke kao zagonetke što se rješava intelektualnim sredstvima.⁷ Razbor i razum su mnoštvo povijesnih predrasuda, ubojstvo nije uloga u igri, nego sudbina čovjeka koji ne živi skučen u sustavu moralnih vrijednosti stvorenih od čovjeka,⁸ već kao dio panteistički shvaćene prirode u kojoj postoji samo organska materija, samo jači i slabiji što se bez prestanka bore za opstanak. Čovjek nije najjači u ovoj borbi, on je samo dio tog vječno pokretljivog organizma u tajanstvenom dodiru s materijom. Lovac na primjer mora postati medijem svoje puške. S ovim likom Gagern se približio tipu novele E. T. A. Hoffmanna kao *Das Fräulein von Scudery* (Gospodjica Scudery) u kojoj se pojavljuje čovjek obuzet tajanstvenom strašću pa se zločin ne može objasniti, ako se ne objasni neobjašnjiva psihološka strast. Razlika je u tome što je strast Hoffmannovih junaka vezana uz vrhunaravno, a to je satanično, dok je Walworthova strast lov, a to će reći veza s panteistički shvaćenom prirodom. Kad se iznevjerio toj strasti, oženivši se i odavši se mondenom životu sa ženom i Horatio Sandersom, postao je rastrojen i poginuo je. Njegovu bolest ne može objasniti liječnik, a smrt Scotland Yard, jer je Walworth žrtva velikog organizma prirode koji ga je osudio na smrt jer mu se iznevjerio.

U »Spürschnee«, takodjer okvirnoj pripovjetei, pripovjedač priča kako je progonio krivolovca jer je ubio njegova lovca. Racionalnim umovanjem utvrdio je da je ubojica pucao s ledja, iz puške, ne iz pištolja, da je obuo čizme u namjeri da potjeru navede na krivi trag. Sve je to riješio, ali ubojicu nije uhvatio jer mu je ovaj izmakao u zadnji čas narugavši mu se. Onda je nagonom otkrio ubojicu, ali redarstvo i sud s takvim otkrićem nisu mogli ništa

⁶ L. Gumplowicz, *Der Rassenkampf, Soziologische Untersuchungen*, Innsbruck, 1909, str. 227; slično i Henri Bergson, *Les deux sources de la morale et la religion*, Paris, 1967, str. 198.

⁷ Stanko Lasić, *Poetika kriminalističkog romana*, Zagreb, 1973.

⁸ Ivan Pederin, *Na izvorištima trivijalne književnosti*, *Izraz*, 22 (1978), br. 11–12, str. 1517–40.

početi jer su slijepi i oslijepili, zato je pripovjedač na kraju dao razumjeti da je sam u šumi obračunao s ubojicom i ubio ga. Čovjek dakle nije racionalno biće, nego životinja, uljudba je apsurd. Ova uvjerenja Gagern je izrekao književnim znakovima, u slučaju posljednje dvije novele tako što je parodirao oblik kriminalističkog romana da bi pokazao nemoć uma, kulture i morala. Na taj način, uz ovakav nazor na svijet on se pridružio nazorima ekspresionizma.

Ova djela pokazala su i neke slabosti Gagernove proze. Te su se sastojale poglavito u njegovoj želji da dokaže neke znanstvene nazore na svijet. To mu je bilo i moguće jer se on složio izvanjskim stilskim sredstvima realističkog pripovijedanja, a to će reći da je kao pripovjedač bio nazočan u tekstu kao komentator, pa je u tim komentarima izricao, ponekad i nametljivo svoje znanstvene nazore nekad i u aforističkom obliku.

U slijedećoj zbirci — *Kolk der Rabe* (Gavran Kolk) (1911) koju je izdao skupa s jednim drugim lovačkim piscem Egonom von Kapherrom, kritika kulture i razuma manje je uspjela. U tim se novelama pojavljuju antropomorfizirane životinje koje kritički gledaju ljudsko društvo, odnosno žive onako kako bi trebali živjeti ljudi.

U zbirci novela *Von der Strecke, Drei Geschichten von Jägern und Jagten* (Odstreli, Tri pripovjetke o lovcima i lovljenima, Leipzig, 1924) ističe se novela »Resa«. To je novela linearne fabule kako kod I. S. Turgenjeva. Autor lovi i sreće se u šumi, ne s čudnim čovjekom kao kod I. Turgenjeva, već s čudnom ženom — uskočkom djevojkom Resom. Ona je drugačija od ostalih seoskih djevojaka, živi kod ujaka pošto joj je majka umrla, oca ne poznaje, jer je vanbračna. Majka je živjela s kćerkom sama u šumi i nikad nije išla u crkvu. To je daljnja razrada lika žene-poganine čija intimna veza s prirodom djeluje na prvi mah groteskno u smislu da se gube kategorije orijentacije u životu.⁹ Gubitak tih kategorija očituje se kod Rese u njezinu agresivnom spolnom držanju prema autoru — pripovjedaču. To nije samo zato da bi izbjegla težak život kod ujaka, jer ujak je se želi riješiti i dati autoru da bude služavka na njegovu imanju, a njegovi sinovi žele s njom leći. Resa nije socijalno-biologizirana junakinja naturalističke proze koja propada u društvu, dobija vanbračno dijete, odaje se prostituciji, propada kao Gervaise iz Zolinog L'Assommoire, već seljačka ljepotica kojoj lovci pokušavaju staviti ruku pod suknju. Ona se sve više mitologizira i onako mišićava, samostalna, spolno agresivna prema autoru poprima crte Diane ili vile zbog svog zagonetnog podrijetla koje se odaje neodređenim i neobičnim izgledom. Do ljubavnog sjedinjenja s njom dolazi u solsticijskoj noći sv. Ivana tako da orgazam koincidira s većim ritmom prirode. Poslije obljuje naglo nestaje da ne bi dobila dijete od autora koji je plemić in prema tome čovjek drugog kova, ali istodobno postaje »ovozemaljska« žena, udaje se, dobija djecu, brine se o mužu, stoki, stajama, o povrću u vrtu.

Gagernov biologizirani čovjek je prema tome rasa, a rasa izraz njegova postojanja. Kao takav on se bori za opstanak u okviru životinjskog carstva, ne kulture koja nije priroda, već čovjekov grob. Ovo držanje odgovara potrebi tog zavičajnog romana da se selo vidi kao svijet *in nuce*. Ono je

⁹ W. Kayser, *Das Groteske, Seine Gestaltung in Malerei und Dichtung*, Oldenburg und Hamburg, 1957.

obično okruženo planinama što djeluje kao zaštita idiliziranom ognjištu koje sugerira toplinu i hranu. Svi ovi mehanizmi sugeriraju autarhičnost sitnog proizvođača koji se boji industrijske konkurencije.¹⁰ Gagern shvaćen kao grandseigneurski pisac zavičajnog romana i predstavnik feudalizma ovdje funkcionira u smislu feudalne autarhičnosti plemićke ekonomije koja se boji konkurencije prekomorskog žita. Međutim, Gagern je svojim panteističkim nazorom mnogo korjenitiji od zavičajnog romana, njegova šuma zatvorena je prema gradu i kulturi, ali je otvorena prema kozmosu. Čovjek je biologiziran i shvaćen kao rasa, životinja, ali ne ideologiziran nacionalno i socijalno kao u zavičajnom romanu. Tako je Gagern, koji se dvadesetih godina držao kao velikonjemački šovinist, pa je iz tih razloga otišao iz Slovenije, gdje je živio, u Njemačku, a Slavene nije volio kao političke narode, stvorio svojstven lik — »uskokinje« u Resi kao književnom znaku. Dao joj je rasne, nikako nacionalne konotacije, jer naciju Gagern odbacuje kao stečevinu kulture.

No Gagern smatra ovdje da su plemići jedna rasa, a seljaci druga, ni bolja ni gora, ali različita u evolucionom stroju prirode. Resa neće iz svoje rase jer samo ostanak u oznakama rase jamči rascvat postojanja i ulogu u evolucionom stroju. U Sloveniji su plemići zaista bili Nijemci, a seljaci Slovenci, ali to jamačno nije jedino na čemu je Gagern temeljio svoj nazor o različitosti i klasnoj ulozi rasâ. Prema austrijskom sociologu i darvinisti, Poljaku Ludwigu Gumplowiczu,¹¹ povijest je počela onda kad je jedan čopor praljudi pokorio drugi i prisilio ga da za nj radi. Klase su prema njemu nekadašnje rase, država koja je tako nastala zapravo je sankcionirala nejednakosti i izrabljivanje slabijeg od strane jačeg. Gagernova nevjera u postojanje duhovne individualnosti i priznavanje rase kao jedinog nositelja ljudske raznolikosti takodjer se temelji na Gumplowiczevim nazorima. A Gumplowicz nije vjerovao u postojanje individualnosti i slobodne volje smatrajući čovjeka proizvodom njegove sredine. Kao L. Gumplowicz i Gagern smatra da je čudoredje samo običajem sankcionirano pravo jačeg i taj nazor naći će se gotovo u svim njegovim djelima. Ovdje je put prema Hitlerovom pojmu rase gospodara ((Herrenvolk) jasniji nego kod Nietzscheova jedinstva ljepote i snage.

Gumplowiczeva socijalna misao pruža temelj Gagernovu nazoru na svijet. Gumplowicz naime smatra da napredak uopće ne postoji, razvoj je samo kružni tijek (Kreislauf), pa su npr. suvremene narodne mase samo prividno bolje od barbarskih naroda, pranagoni u njima žive i nisu izmijenjeni u povijesti koja je prirodni proces.¹² Gagernov nazor na svijet, u kojem se on držao kao predstavnik svoje klase i smatrao tu klasu društveno najbitnijom, proistekao je iz krize liberalizma i individualizma što je počela sredinom prošloga stoljeća s Comteovim pozitivizmom, raznim oblicima društvenog i biološkog determinizma, Darwinovim evolucionizmom i drugim pokretima.¹³ Njegova konzervativnost, iako defenzivna u svojoj biti, nije međutim

¹⁰ K.-H. Rossbacher, Op. cit., str. 112, 140 f.

¹¹ Grundriss der Soziologie, Beč, 1905, str. 187—95.

¹² Ibid., str. 269—70, 291, 315.

¹³ Ibid., str. 351—61.

¹⁴ William Aylott Orton, The Liberal Tradition, A Study of the Social and Spiritual Conditions of Freedom, New Haven, 1946, str. 201 f.

pokazivala oprez hladnog i ravnodušnog kalkulatora kakav je bio Metternich,¹⁵ nego radikalizam, kakov se u konzervativizmu pojavio poslije afere Dreyfuss. To je značilno da se on u zbirci *Birschen und Böcke* (Šuljanja i srndaći, 1925) osjećao kao nasljednik Franaka i Langobarda koji su preplavili zapadni Balkan »Zadnji njemački lovac i stožer na najistaknutijem mjestu« (str. 46. izd. iz 1931) shvaćajući povijest kao Gumpłowicz, dakle kao evoluciju i odbacujući »slavensku poluinteligenciju« (str. 72). Gagern se, to je neprijeporno, u to doba držao negativno prema nama. On nije pokušavao politički djelovati među južnim Slavenima prema Felicitas Mayerhofer.¹⁶

U romanu *Das Geheimnis* (Tajna, 1915) on je opisao Sloveniju kao mjesto gdje plemstvo i puk još živi u mitskom poganskom dobu. Poslije senzibiliziranog opisa krajolika opisao je Slovence u najbližem susjedstvu mita i prirode, a njihov jezik kao nešto slično glasanju sokolova. Slika Slavena ovdje je povoljnija. Slaveni su plemenita rasa jer su još uvijek pogani i štiju Peruna i Swantewita, a tu žive iz pradavnih doba. Ljubav grofa i slovenske djevojke Marije izmjenjuje se s mitskom ljubavlju vile Rojenitze i lovca. Oba naroda pomažu očuvanju mitskog doba. Slovenci svojim teškim trudom, marljivošću i privrženošću poganstvu, Nijemci mudrošću i strogošću. Grad i škole u kojima nastaju loši običaji podlokavaju taj idilizirani svijet. Seljački narod-klasa dakle Slovenci, nisu gori od gospodskog naroda-klase — Nijemaca, oni su samo drugačiji, a to znači da su u drugačijem odnosu prema prirodi. Tu se Gagernov nazor na svijet opet vezuje uz L. Gumpłowicza koji je smatrao da svojstva rase nastaju iz odnosa prema prirodi, da zavise o tome da li se neka rasa u pradomovini bavila ribolovom, lovom i stočarstvom, a odraz rase da su vjera i jezik.¹⁷ Gagern ovdje ne priznaje neku hijerarhiju klasno-nacionalnih vrijednosti, hijerarhiju zasnovanu na eklezijastikalno-feudalnim aristoteličnim pojmovima, a ni hijerarhiju zasnovanu na građanskom postherderovskom pojmu slobodoljubivog naroda, vladajućeg naroda, kakvo je vrednovanje Gumpłowicza. U tom pogledu Gagern je kao plemić rezerviran prema pojmu građanske slobode. Misli Johanna Gottfrieda Herdera o odnosu naroda i prirode i karakteru toga naroda, koji je u uskoj vezi s podnebljem, religijom, florom i faunom stanovite zemlje igraju ipak znatnu ulogu kod Gagerna utoliko što on uspostavlja posve svoju hijerarhiju vrijednosti — narod vrijedi onoliko koliko je jaka i iskonska njegova veza s prirodom koja se očituje radom i čuvanjem poganske mitologije što znači otprilike ono isto što i kod J. G. Herdera folklor. Pojam rada u ovom Gagernovom djelu odgovara otprilike tom pojmu u zavičajnom romanu, ali je kod plemića modificiran lovom. U tom smislu Slaveni, od kojih je poganstvo još živo ispod kršćanske pozlate, čak su iznad Nijemaca. Kasnije je Gagern Slavenne prikazivao kao neku varijantu Germanâ koji su zajedno s njima potekli s otoka Rujana (Rügen), oni su kao i Kelti »ariopejska braća« Germanima, narodi koji su izmijenili svijet

¹⁵ Henry A. Kissinger, *Obnovljeni svijet, Metternich, Castlereagh i problemi mira 1812—1822*, Zagreb, 1976, str. 20, 32.

¹⁶ O Gagernu se pojavila vrlo kratka bilješka u Leksikonu Minerva, praktični priručnik za modernog čovjeka, Zagreb, 1936, str. 431.

¹⁷ *Der Rassenkampf*, Innsbruck, 1909, str. 255, 380. I. Albert Soergel je kao kritičar istakao da je priroda u ovom romanu nešto poput osobe koja sudjeluje u zbivanju, usp. izvadak na poledjini Gagernova djela *der Jäger und sein Schatten*, Berlin, 1940.

ponosom i mačem, borili se za svoje bogove. Germani slavenskoj krvi moraju biti zahvalni za mnoge pobude.¹⁸

Ova plemićka slika seljaka suprostavlja se realističkom romanu koji vidi seljaka kao nositelja nacionalnog identiteta, a onda kao nositelja rada i mogućeg useljenika u klasu naobraženog gradjanstva. On je do potrebe pedagoški zabrinut za zdravlje seljačkih masa, za njihovu političku slobodu, želi znati da li je osnovno školstvo na materinjskom jeziku ili ne, no gradjanski pisac uvijek se osjeća članom intelektualne elite i kao takav iznad seljaka.

Gagern u seljaku vidi otprilike prijelazni stadij između čovjeka i životinje i cjeni ga baš zbog toga. On u njemu vidi stvora koji funkcionira u polivalentnom odnosu prema prirodi, šumi, bilju i životinjama i koji uopće ne misli socijalno, dok ga naobrazba ne otrgne od prirode. On seljaka gleda u okviru anorganski koncipirane države kao socijalno nepromjenjivo biće u smislu straha od raspada društva u gradjanskoj revoluciji¹⁹ koja će početi kad gradjanska naobrazba zahvati selo.

Jedna analiza njegovih, nazovimo ih tako, ideoloških djela sada se sama nameće. To su djela *Der böse Geist* (Zloduh, 1913). *Das nackte Leben* (Goli život, 1923) i *Das Grenzerbuch* (Knjiga o graničarima, 1927). Ova djela nazivamo ideološkim, jer ona nisu jezične umjetnine u punom smislu riječi, a služe dokazivanju znanstvenih i socioloških nazorâ. Prva dva su otprilike romantizirani i dijalogizirani eseji, a treće je neka romantizirana povijest sjeverne Amerike.

Der böse Geist je društveno-politička analiza Carevine u krizi koju ona neće nadživjeti. Glavnog junaka ovaj dijalogizirani i romantizirani esej nema,²⁰ epski je prostor Austro-Ugarska, a autor u taj prostor uvodi niz junaka sukladno tradiciji naturalističkog romana od kojih nijedan junak nije glavni, a svaki zastupa neku klasu. Mjerodavan je nazor junaka-plemića i taj se dokazuje. Ostali junaci su odvjetnik-klerikalac lisičjeg lica Ignaz Loyola Schlacker, politikan koji potječe iz niskih klasa, prelat Hirtzer koji se zaredio da bi dobro živio, a bavi se politikom, seljaci koji se spore s plemićima zbog lova i slavenski industrijski proletarijat, ta nezdrava krv društva. Jer dok se Slavenima pristupalo s bičem oni su bili uporabivi, njihovo rodoljublje bilo je prihvatljivo, a bili su odlični vojnici. Onda su ih buržuji doveli u predgradja, tu su postali ološ koji sluša socialiste da postane grobar njemačke Austrije. Tu se kod Gagerna opaža u to doba u njemačkom dijelu Austrije prošireni strah za njemačku hegemoniju koji će se izraziti u Svenjemačkoj stranci (Alldeutsche) Georga von Schönerera, a naći će se i kod Adolfa Hitlera koji je čak smatrao da je Franjo Ferdinand bio nositelj čehizacije Austrije.²¹ Plemići, od kojih se zbog odgoja i krvi očekuje

¹⁸ Schwerter und Spindeln, Ahnen des Abendlandes, Berlin, 1939, str. 7—11.

¹⁹ F. J. C. Hearnshaw, Conservatism in England, London, 1933, str. 27.

²⁰ Gagern je u pismu R. H. Bartschu već 28. prosinca 1913. pisao da se stidi tog romana koji je pun grešaka jer se držao povijesti. Smatrao je da to i nije roman u punom smislu riječi, već opis nedavne povijesti, seljaštva i ustava, Kislinger, Op. cit., str. 51.

²¹ Mein Kampf, München, 1937, str. 82—101. U doba kad je Gagern pisao ovaj roman, 1911. bio je mjesni okružni poglavar Janez Tekavčič. Taj mu je oduzeo oružni list. Gagerna je to toliko razjarilo da je 14. siječnja pisao svom prijatelju R. H.

samo najbolje, zapostavljeni su, u vojsci je svaki hrvatski graničar važniji, u uredima svaki Čeh, u književnosti svaki Židov, na izborima svaki klerikalac. Hiperprodukcija u industriji i kancelariji baca iskru razdora između Nijemaca i Slavenâ, Gagern je njihov politički i socijalni protivnik u postupku industrijalizacije, ne rasni. Plemstvo valja obnoviti i očeličiti. Tu se Gagern pokazao blizak francuskim sociolozima, Ernestu Renanu i Hippolyte Taineu, pa Fustel de Coulagne (u *La Cité antique*) koji su isticali pozitivnu ulogu francuskog plemstva što je po njihovu mišljenju germanskog podrijetla. Oni su smatrali da je Pruska pobijedila 1871. jer je održala vlast plemstva koje je dragocjena esencija nacije tražeći savez gradjanstva i plemstva u obrani od novovjekog barbarstva. Svim ovim francuskim sociolozima zajednička je vjera u nadmoć germanskih protestantskih naroda i uvjerenje da će postati sudionikom te nadmoći putem obnove plemstva koje je germanskog podrijetla i krvi. Slično i Gagern koji je k tome 1910. prešao na protestantizam. No kod Gagerna opaža se i osjećaj ugroženosti i strah za kulturu i čast vojske, strah od proletarijata, gradskog ološa i socijalizma tipičan za početke fašizma.²² Za razliku od preteča francuskih fašista Maurice Barrèsa i Edouarda Drumonta, pa vodje tih fašista Charlesa Maurrasa, koji su isticali svoj katolicizam, Gagern se ističe svojim protuklerikalnim držanjem, k tome on ne zagovara savez plemstva i gradjanstva, već okreće oštricu svoje kritike protiv gradjanstva i novčarâ koji su uništili patrijarhalno selo napravivši od seljaka zvijer. Austrija je time prestala biti domovinom i postala državom ljudi bez prava i zavičaja carstvom prognanika. Izlaz se nalazi u dolasku u Njemačku »jednom živom narodu« (str. 321).

U djelu *Das nackte Leben* (Goli život, 1923) Gagern je opisao razgovor Bečanina Renéa, rođena u nekoj prekrasnoj vili u Carigradskom predgrađu Pera, sa Židovom Efreom Efrusom trgovcem u Tetuanu, a potom sa plavokim narodom Ruafa u planinama Maroka.

René je Austrijanac duboko prožet raznolikošću kultura. Židov što Ruafima prodaje puške i posudjuje novac da plate krvarinu uz lihvarske kamate, generalni je konzul kulture i kozmopolitizma na svijetu. Berlin mu je grad gdje gradjanska životinja živi po redarstveno odredjenom planu. Amerika je zemlja neukusa i karikatura germanstva, a kultura, koji je najbolji izraz Židov je grad, grad trulih crijeva, paukâ, smetištâ, zadaha amonijaka i mijazma. Slično kao i Arthur Gobineau Gagern smatra da suvremena uljudba predstavlja miješanje rasâ u postupku stvaranja banalne i efemerne jednakosti: u postupku novčane uljudbe nastaje Židov, Židov čini novac, a novac Židova. Tim je Gagern Židova napravio pojmom i simbolom buržuja. Sociologija zna za tri tipa osudjivanja židovstva. Liberali smatraju da su Židovi nesnošljivi i zatvoreni, socijalisti u Židovu vide nositelja kapitalizma i bankarstva, konzervativci u Židovima vide prevratnike i internacionalce.²³ Gagernovo vidjenje Židova kao buržuja bilo bi dakle aristokratsko. Ono nije

Bartschu da se njemački plemić-koljenović osjeća u Sloveniji kao sokol kojeg napada deset tisuća vranâ. 19. siječnja pisao je da Slavene nije trebalo primiti u austrijski državni aparat jer su niža rasa, da Austria nema budućnost u trijalizmu kao ni u dualizmu jer je Balkan najgori neprijatelj Austrije, Kislinger, Op. cit., str. 32, 34.

²² Ernst Nolte, *Der Faschismus in seiner Epoche*, München, 1963, str. 93—96, 511.

²³ *Ibid.*, str. 408.

kao Hitlerov antisemitizam. Adolf Hitler je u Židovima vidio kozmopolite i buržuje, a njihovu kulturu smatrao je iskvarenom kulturom drugih naroda, smatrao je da Židovi nemaju kulture ni idealizma, da su nesposobni za požrtvovnost, njihov je cilj pobjeda parlamentarizma i demokracije, gradjanstvo se služilo Židovima protiv plemstva, sad se proletarijat njima služi protiv gradjanstva. Prema tome, Gagernovo vidjenje Židova kao nositelja gradjanske uljudbe i novčarstva naliči Hitlerovom i pretstavlja otprilike polazište za Hitlerove nazore koji je pak najboljim izrazom židovskog duha smatrao upravo marksizam.²⁴ No Gagernovo vidjenje povezano je s druge strane nazorom L. Gumplowicza koji je smatrao da su klase nekadašnje rase. Gradjanstvo je takodjer rasa, ali ne rasa što se potvrdila osvajačkim ratom kao plemstvo, već miroljubivim useljavanjem obrtnika i trgovaca.²⁵ Gagern se nadalje heineovskom ironijom rugao »teutonskoj« učenosti, ženama čija je ljubav kao lijepo uvezano znanstveno djelo u 24 sveska sa 179 stranica uvoda, dva sveska predgovora, koji razgovaraju o ljepoti, umjetnosti i duši.

Tom svijetu dekadentne i banalne uljudbe Gagern suprostavlja svijet Ruafa, plavokosog gorštačkog naroda, potomaka Vandala koji ne govore arapski, ali su muslimani. To su stasiti gorštaci junačkog izgleda. Oni ne trebaju kršćanstva jer ne poznaju ropstva i nevolje, rodjeni su plemići, plemići zato što njihove mišićave noge nisu stupile na asfalt, što ne poznaju pošte, novina i srednjoevropskog vremena, što nikad nisu raspravljali o književnosti. Krvna osveta evocira prastara junačka djela predaka, doba Oresta, Medeje, Edipa i čast.

Oružje, koje Ruafi iznad svega ljube čini rasu, temelji novu vrstu, osvaja carstva, oslobadja od ropstva. Ovako suprostavljanje efemerne srednjoevropske uljudbe i tradicionalne kulture uz darvinistička shvaćanja odgovara nazorima Friedricha Nietzschea, takodjer i odbacivanje kršćanstva kao vjere bijednikâ. Dakako, opozicija selo — grad ovdje približava Gagerna zavičajnom romanu, no taj roman prihvaća stečevine F. Nietzschea iz treće ruke, Gagern umije potvrditi svoje velikaško držanje. I odnos prema ženi odgovara ovdje kod Gagerna Nietzscheu, žena je da pomaže ratnicima u ratu, da radja snažne i zdrave sinove Ruafljanke ih i radjaju i ponosne su na sinove, a ne na nakit kao Evropljanke. Slično je i Hitler smatrao da je žena u prvom redu zato da radja.²⁶ Kod ove ocjene Gagernovog djela valja istaknuti da je ono izašlo u preko 20 velikih naklada.

Das Grenzerbuch. Von Pfadfindern, Häuptlingen und Lederstrümpfen (Knjiga o graničarima. O izvidjačima, poglavcima i kožnim čarapama, 1927) je povijest kolonizacije sjeverne Amerike napisana poput Tacitove *Germanije*. Ta povijest je romantizirana tako da pisac izvodi na epsku scenu

²⁴ Mein Kampf, München, 1937, str. 327, 330—36, 347, 350—58. I Hitler je bio protivnik gradjanstva i smatrao je da je partijska hijerarhija mora dati novo plemstvo, namjeravao je u bliskoj budućnosti slomiti krupni kapital i prusko činovništvo. Cornelius Schnauber, Der Kreis um Hitler berichtet. NS-Ideologie und Hitlerdiktatur in Aufzeichnungen und Erinnerungen, u: Gegenwartsliteratur Drittes Reich, Deutsche Autoren in der Auseinandersetzung mit der Vergangenheit, hrsg. von Hans Wagener, Stuttgart, 1977, str. 287, 291.

²⁵ L. Gumplowicz, Der Rassenkampf, Innsbruck, 1909, str. 366.

²⁶ Mein Kampf, München, 1937, str. 447, 460.

niz junaka te kolonizacije. Amerika je keltogermanski Rim, a Irokezi, Delawari, Huroni i sl. nisu manje važni od Samničanâ ili Etruščanâ. Pišući povijesno djelo Gagern nije priznao i povijesno vrijeme, vrijeme njegova pripovijedanja osvajačko je, poklapa se sa slijedom osvajanja. A ta osvajanja nisu djela velikih junaka poput onih iz Plutarhových životopisa, nego djela polupovijesnih junaka kakav su Jean Martin, Daniel Boone i Simon Kenton koje nije pokretala rimski-imperijalistička želja da stvore carevinu, već isključivo želja za plijenom pri čemu se čovjek nije razlikovao od životinje kao meta njihove tanadi. Amerika je dakle veliko bojište borbe za opstanak u kojoj jači nadvladuju slabije. Jedino priznato čudoredje je pravo jačeg. No njegove simpatije ipak nisu na strani jačih, pisac opaža, ne angažira čitatelja na nečijoj strani, ideološki pozitivni su svi koji se bore, ubijaju i ginu. Pozitivan je i indijanski vodja Tecumseh, jer se bori protiv pogube uljudbe bijelaca, pozitivni su i Irokezi u kojima pisac vidi Normane što su u XIV. st. stigli u Ameriku. Indijanski matrijarhat podsjeća ga na epizodu o Brünhildi iz Nibelunške pjesme. Lik Indijanca uopće odgovara pozitivnom liku Hurona iz pjesme Johanna Gottfrieda da Seume »Der Wilde« (1800) strukturiran prema rusovskom mitu divljaka kao boljeg čovjeka i Lahontaineovim putopisima (*Voyages, Memoires, Dialogues*, 1703).²⁷

Gagern mitologizira lik Daniela Boone, koji je zapravo Nijemac i zvao se Buhn. Ovaj junak kolonizacije stalno se bori, ali ne ostaje na mjestima koja je osvojio, već ide dalje na granicu, u pustoš jer ne može izdržati život u civilizaciji.

Ovo vidjenje čovjeka kao životinje, koja poznaje samo pravo jačeg, odgovara nazorima preteča francuskog fašizma Georgesa Vachera de Lapouges iz djela *L'Aryen, son rôle social* (Arijac i njegova društvena uloga, 1899). No ono nas više od njegovih ideoloških djela učvršćuje u nazoru da je ovu knjigu čitao A. Hitler, te da je njegove nazore preuzeo. A. Hitler je pozitivno gledao na sjevernu Ameriku jer su Germani tamo iskorijenili urodjenike, mjesto da se s njima izmiješaju kao Španjolci u južnoj Americi. No on je, a to je važnije, preuzeo Gagernov pojam stalnog rata koji čeliči kao stanje koje će Nijemci održavati na istočnim granicama, gdje će istrijebiti Slavene. On je, slijedeći L. Gumplowicza smatrao da je kultura počela tako da je jedna rasa podjarmila drugu, dekadencija je počela kad se viša rasa počela miješati s nižom. Zbog toga Nijemci neće pokoriti i germanizirati Slavene, oni će ih istrijebiti da se s njima ne bi miješali; na taj način, plugom, a ne novčanom privredom i industrijalizacijom nastat će novo plemstvo koje će se dokazati u bobi za samoodržanje.²⁸

Mada pojam više i niže rase nije isti kod Gagerna i kod Hitlera, a ni mišljenje o Slavenima, bar ne njihovo videnje kao rase, jasno je da je Hitler prihvatio i na Slavenstvo primijenio stečevine ovog Gagernovog djela, koje

²⁷ Paul Hazard, *La crise de la conscience européenne 1680—1715*, Paris, 1961, str. 12.

²⁸ A. Hitler, *Mein Kampf*, München, 1937, str. 165, 169, 292, 312, 316, 323, 324, 743, 428. Iz naprijed navedene knjige E. Noltea, moglo bi se zaključiti da je A. Hitler najviše ideoloških pobuda primio od francuskog fašizma, pobliže od Charlesa Maurasa. Ova razmatranja kažu da je i austrijska sociološka misao potkraj stoljeća i političke prilike pred I. Svj. rat pružala polazište za nacionalsocijalizam u većoj mjeri nego li stanje u Njemačkoj. Novo plemstvo stvorit će se izborom u parenju uglavnom iz seljaštva i zaslužnih vodja kroz borbu, C. Schnauber, *Op. cit.*, 287.

je 1928, dakle samo godinu dana poslije prve naklade izišlo u osmoj nakladi. Na taj način stvorio se i pojam germanske kolonizacije, ideološki pojam na temelju sjeveroameričke povijesti. Za razliku od Romana, koji koloniziraju tako da stvaraju i organiziraju državu u kojoj se miješaju sa starosjediocima, Germani koloniziraju puškom i plugom tako da istrebljuju starosjedioce. A to je bitno drugačije i od slavenske kolonizacije s idealima apsolutne pravde. I dok su u sjevernoj Americi Indijanci takorekuć iskorisnjeni, Rusi, koji su kolonizirali Sibir, zemlju sličnog podneblja i pod vrlo sličnim uvjetima, nisu istrijebili ni jedan od starosjedilačkih naroda, zaobišli su njihova područja, krčili tajgu i napučivali.

Gagern je dakle odigrao neku ulogu u razvoju nacionalsocijalističkog nauka. On je 1938. pozdravio *Anschluss* i divio se Hitleru.²⁹ Nacionalsocijalistička književna znanost i kitički aparat smatrali su ga svojim.³⁰ Novi režim mu se i odužio pa je Josef Nadler, akademski ideolog zavičajnog romana, bio mentorom Felicitas Mayrhofer koja je u Gagernu napisala naprijed spomenutu doktorsku disertaciju. Nema međutim znaka da bi Gagern podupirao režim dok je bio na vlasti. Ovaj vrlo plodni pisac ušutio je poslije 1940, a ono što je pisao između 1938. i 1940. nije odgovaralo nacionalsocijalističkom nauku. Čak je i F. Mayrhofer (to sama na više mjesta piše) neljubazno primao i nije joj olakšao pisanje disertacije.

God. 1938. izdao je *Schwerter und Spindeln, Ahnen des Abendlandes* (Mačevi i vretena, Preci Zapada). Bila je to neka romantizirana i esejizirana povijest zapadne Evrope shvaćena feudalno kao niz velikaških, kneževskih i kraljevskih rodoslovlja, povijest u kojoj postoji neki bliski odnos između mača i kulture. Ovako napisano djelo temelji se na nazoru L. Gumplowicza koji je smatrao da povijest i ne treba biti znanost, nego umjetnost.³¹ Glavnog junaka nema, junak je zapravo povijest, no glavni element, koji je donio mač i time posijao sjeme kulture u svijet su Germani za Zapad, te njihova braća blizanci — Slaveni za Istok. Oni su jedni i drugi potekli sa maglovitog otoka Rujan. Dapače, »mi Nijemci, koji smo dosta ratničkog sjemena ostavili u svim zemljama i nacijama imamo razloga da Slavenima, što su oplodili našu krv, budemo zahvalni.«³² (str. 11)

Gagern, protuklerikalac, koji je 1910. bio prešao na protestantizam, sada u protestantima vidi kramare koji su više volili Švedjane od Habsburgovaca što su jedini umjeli stvoriti Evropu djelujući u suglasnosti s Rimom i papinstvom. Gagern je u ovom djelu modificirao svoj pojam rase i poistovjetio ga s pojmom mača i kulture u trokutu Rima, Beča i Pariza. Bio je to vrlo korjenit zaokret prema *Grenzerbuch* z 1927. i nazori koji nisu imali ničeg za-

²⁹ F. v. Gagern, *Einkehr und Heimkehr*, u: *Deutsches Weidwerk*, 1938, br. 1.

³⁰ O. Floeck, Friedrich von Gagern, u: *Deutsches Volkstum*, Halbmonatschrift für das deutsche Geistesleben, Hamburg, 1 (1933), str. 244—50. — W. Deubel, *Das neue Deutschland und Friedrich von Gagern*, *Die Literatur*, 37 (1934), br. 2, str. 73—78. A. Salzer, *Illustrierte Geschichte der deutschen Literatur*, sv. 5, str. 214.

³¹ *Der Rassenkampf*, Innsbruck, 1909, str. 161—62. Kritika je ovo djelo primila kao poseban književni rod, Werner Deubel, izvadak na poledjini knjige F. v. Gagern, *Der Jäger und sein Schatten*, Berlin, 1940.

³² Taj stav prema Slavenima pisci o Gagernu rado ističu, usp. Uwe Baur, *Der Mythos vom deutschen und slavischen Menschen im Werk Friedrich von Gagerns*, *Osterreich in Geschichte und Literatur*, 17 (1973), str. 94 f. i Drago Grah, *Das Menschenbild im Werk Friedrich von Gagern*, *Acta Neophilologica*, Ljubljana, 14 (1981).

jedničkog s naukom novog hitlerovskog režima, a u nekim pitanjima, kao u pitanju pozitivnog odnosa prema Slavenima, ti su nazori mogli novi režim i razdražiti. Gagern je poslije toga objavio samo djelo *Der Jäger und sein Schatten* (Lovac i njegova sjena, 1940), a onda zamuknuo sve do kraja nacističkog režima u Austriji, točnije do 1948. I njegova djela, što su ranije izlazila u vrlo čestim i brojnim nakladama slabo izlaze u doba nacizma. Gagern je tu prošao kao neki drugi pisci zavičajnog romana koji su imali udjela u razvitku nacionalsocijalističkog nauka. Kritičar i povjesničar književnosti Adolf Bartels nikad nije postao članom NSDAP (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*), iako ga je Hitler toliko cijenio da ga je jednom čak i posjetio u Weimaru.³³ Hans Grimm, od kojeg je A. Hitler preuzeo termin *Lebensraum*, (životni prostor naroda) prema njegovu romanu *Volk ohne Raum* (Narod bez životnog prostora, 1926) šutio je od 1934. do 1948.³⁴

Der Jäger und sein Schatten je niz crtica strukturiranih kao niz uspomena što slijede tijekom piščeve svijesti bez fabule. Prostor svijesti su Hrvatska i Slovenija kao seosko-lovački krajolik. Tu pisac nije išao za jednom likovnom predodžbom krajolika, već radije za evociranjem koje mu daje jezik sa regionalnim riječima, oznakama za botaničke i zoološke pojmove. Tu je Gagern našao neslućene mogućnosti u njemačkom jeziku napravivši ga orudjem dočaravanja krajolika koji nije njemački i života seljaka koji su Hrvati ili Slovenci. Knjiga je ilustrirana nizom piščevih crteža. On je uvijek crtao samo srndaćevo rogovlje, pod crteže bi npr. napisao neku karakternu osobinu kao skromnost koje oblik rogovlja izražava. No Gagernovo autorsko držanje u ovom djelu je odbacivanje uljudbe uz naglašenu ljubav i čežnju prema Sloveniji i Hrvatskoj, koje je smatrao zavičajem. Kao pisac on se nesumnjivo nije držao kao predstavnik onog društva koje je vodio nacionalsocijalizem. U posmrtno izašlom publicističkom djelu *Der Retter von Mauthausen* (Spasitelj iz Mauthausena, Beč 1948) on je objasnio svoju šutnju za doba nacionalsocijalizma. Tu je on opisao zadnje dane u logoru Mauthausen u Austriji, pa misiju predstavnika Crvenog Križa, Švicarca Louisa Haeflingera kojeg je opisao u kontrapoziciji sa SS Standartenführerom Franzom Ziereisom, zapovjednikom logora. Ovoga je prikazao kao sadistu, čovjekazvijer i proizvod režima, opisao je kako se F. Ziereis svakog jutra vježbao u gadjanju iz pištolja tako što je gadjao žive logoraše, a potom sve strahote umiranja u »velikonjemačkoj Hitlerovskoj državnoj industriji smrti« (str. 38). Tu je s posebnim simpatijama pisao baš o Rusima i Židovima, o dostojanstvenoj smrti nekog ruskog generala i poljskog pukovnika zadnjih dana rata, o SS-ovcima koji su od ljudske kože pravili torbice i sl. Bio je među prvima koji su na njemačkom jeziku podigli glas protiv Hitlerove vlasti predočivši sve strahote logora smrti. Za razliku od mnogih drugih, pa i samog zapovjednika logora u Mauthausenu — F. Ziereisa, koji su svu krivnju prebacivali na Hitlera, Gagern je priznao da je Hitler bio »sunce tog sustava planeta i satelita«, ali je dodao da se on kao »kancelar Reicha i diktator oslanjao na opake nagone naslednje slabosti Nijemstva« (str. 49) što znači da krivnja nije bila samo njegova.

³³ K.-H. Rossbacher, Op. cit., str. 82.

³⁴ O odnosu zavičajnog romana i fašizma vidi Günter Hartung, Über die deutsche faschistische Literatur, Weimarer Beiträge, 14 (1968), str. 474—542, 677—707. Sonderheft, 2 (1968), str. 121—59.

I napokon, Gagern je već najesen 1945. postao potpredsjednikom Zemaljske lige za ljudska prava. Tada se nalazio u Geigenbergu koji su okupirale jedinice Crvene Armije, ali nema podataka da bi bio kažnjavao zbog suradnje s Hitlerovim režimom.

Pisma, koja je on za rata pisao svom prijatelju Rudolfu Hansu Bartschu dokumentiraju da on nije ni mišlju bio uz nacionalsocijalizam. 1. travnja 1945. pisao je o Angloamerikancima koji huškaju dvije antikristovske nemani jednu na drugu tako da jednu podstrekavaju masnim kobasicama, a drugoj lijepe sumpor i katran na rep. U »Iliriji« je vidio vergilijevski raj što pada kao žrtva ideologijâ, ludosti i raspaljene sjevernjačke gluposti³⁴ Alegorijski stil ovih pisama može se objasniti strahom od nacionalsocijalističke cenzure i Gestapoa.

Ako izuzmemo lovačke novele, u kojima je pokazao talenat, i ideološka djela esejističkog karaktera, njegov je prvi reprezentativni roman *Die Wundmale* (Stigme, 1919). To je roman o austrijskom katolicizmu koji može zaokružiti njegovu ideološku sliku svijeta. Mladi kapelan, dr Benedikt Siebenschein, stiže u malo pokrajinsko mjesto Untzing u kojem se pojavljuje djevojka s pet rana poput Krista. Liječnik filantrop Werner Wendt, koji mnoge liječi besplatno, i ide bolesniku usred noći i po najgorem vremenu, prvi prozre varku i izlaže se time napadima praznovjernih seljaka. Jedne noći, kad je kroz mećavu pješačio bolesniku, skinuo je raspelo da bi se s njim poslužio kao bakljom. Praznovjernom seljaku, koji ga je pratio, objasnio je da se valja klanjati živom Kristu, ne mrtvome, ali je mjesno svećenstvo, pa i biskup, ogorčeno ustalo protiv njega. Svećenstvo ustaje protiv njega jer želi iskoristiti stigmatički krvavi znoj seljačke djevojke Regule Schwandner, da bi na proštenju u obližnjem mjestu zaradilo više novaca, slično i njezina majka. Neki svećenici licemjerno ostaju pri tome i onda kad se doznalo da je sve varka, izmišljotina histerične Reguline majke koja je kćer tukla i morila gladju dok se nije počela znojiti krvavim znojem. Benedikt Siebenschein sukobljava se sa svojim pretpostavljenima i napokon odlazi u Rim. Gagern gleda kršćanstvo kao stečevinu uljudbe, ne kao pitanje metafizičke orijentacije čovjeka i prema tome kao izvor mistifikacija.

Siebenschein je prema tome glavni junak, ali ne junak koji traži mjesto pod suncem djelujući u kontekstu društvene zbilje, nego junak koji se s tom društvenom zbiljom sukobljava i zbog toga bježi od svoje sredine. Glavni junak, a i sporedni, biskup, župnik Permoser, protonotar, natpop Heß i drugi, nisu individualizirani i psihologizirani junaci realističkog i naturalističkog romana koji u krajnjoj liniji počiva na baštini sentimentalističke autobiografije, a osobito Rousseauovih *Confessions*, pa fiziognomike Johanna Caspara Lavatera, već junaci s karakterom općosti koji karakteriziraju svoju funkciju, jer roman je zapravo roman o Crkvi koju pisac vidi kao klerikaliziranu, ne više kao pitanje konzervativnosti što se suprostavlja napretku kao liberalizam. Zato je Benedikt tipični mladi svećenik, učen, blijed, slabokrvan i svet, koji će naići na stroge pretpostavljene što apeliraju na njegovu savjest kad žele da ga slome, da ga naprave poslušnim poput leša, da opravdaju vjersku sljepariju ako vodi do sredstva učvršćenja pučke pobožnosti koja je zapravo praznovjerje i time učvršćenje državnog položaja Crkve kao korporacije. Sve skupa nije samo jedna

konvencionalna slika Crkve kakvu poznajemo još iz polemičkih spisa skepticizma i areligioznosti prosvjetiteljskog protuklerikalizma, dakle rezultat kritičkih stavova filozofije i bogoslovlja koji idu od René Descartesa i Malebranchea što je potčinio Boga njegovu razumu, a vjeru filozofiji, do Spinozinih i Voltaireovih nazora, koji su u Bibliji vidjeli samo praznovjerje i dogme.³⁵ Crkva je ovdje još k tome orudje političkih sljeparija građanskih politikanata.

Gagern je u ovom romanu bolje nego u ranijim djelima uočio moć jezika pa nije opisivao i komentirao zbivanja kao autor fabularnog realističkog romana koji pomaže čitatelju da bolje uoči pojedinosti i značaj zbivanja, nego je karakterizirao junake tako da je ušao u njihove misli i maštanja prenoseći ih sugestivno čitatelju u nizu Benediktovih unutrašnjih monologa. Piščev opis junakove mašte neopazice prelazi u sugestivni tijek njegovih misli, u njegov unutrašnji monolog, pri čemu odstupa od tradicionalne sintakse. Postupajući na taj način, Gagern se vezuje za značajke čiste jezičine poruke, lišavajući roman zapleta, slikanja društva i psihologiziranja, otprilike onako kako je to učinio André Gide u *Les Faux-Monnayeurs* (Kovači lažnoga novca).³⁶ Fabula ovog romana jedva da postoji, mi smo ono što se *zbiva* na oko 800 stranica ovog romana ispričali na oko pola stranice. No Gagern je osjetio i krizu jezika, ono što su u to doba osjetili i uočavali nadrealistički i ekspresionistički pisci. Fritz Mautner pisao je u djelu *Die Sprache* (Jezik, 1906) da jezik određuje stalež i zanimanje pa će sudac, odvjetnik ili časnik postati najlakše, ne onaj koji marljivo uči, nego onaj koji najprije ovlada njihovim profesionalnim govorom, pa je jezik zapravo najgori tiranin, tiranin o kojeg se oslanjaju država, Crkva, zakonodavci, izraz razbora i logike.³⁷ Obični jezik doživljava se u to doba kao »najgora konvencija«. ³⁸ Gagern je to osjetio pa je služeći se tim staleškim govorom karikirao hijerarhiju, tako što je stvorio tip govora kojim se opisuje biskup, svećenik. Unutarnji monolog mladog svećenika u napasti Gagern opisuje biblijskom vrsti teksta uz mnogo riječi iz Salamunove *Pjesme nad pjesmama*. Boje, kao npr. crvena boja, znače u tekstu požudu i vrsti napasti. K tome, i tradicionalna biblijska metaforika požude i grijeha koji se izriču znakom lava, leoparda ili zmije. Tu je i govor licemjernog pretpostavljenog koji poziva Benedikta na posluš uz latinske izreke s referencijalnošću stroge školske discipline. Protonotar zabranjuje Benediktu da se druži s liječnikom Wendtom, jer posluš mora biti takav da bi se on, Benedikt, morao udaljiti i od samog Krista, ako bi ovaj opet sišao na zemlju, a pretpostavljeni bi mu zabranili da se s njim druži. Lik protonotara i svećenstva uopće sad se mitologizira analogno farizejima. S druge strane liječnik, koji skida raspelo hodaćući u mećavi i mrkloj noći teškom bolesniku i služi se njime kao s bakljom, kaže unezvjerenom i zaplašenom seljaku koji ga prati da se mora klanjati živome Kristu, ne mrtvome i pritom se udari u prsa (str. 451).

Lik liječnika sad se mitologizira analogno prema Kristu. Seljaci se ljute na nj što je raskrinkao Reguline stigme kao sljepariju, pokušavaju ga na-

³⁵ P. Hazard, Op. cit., str. 121—29.

³⁶ R. M. Albérès, *Métamorphoses du roman*, Paris, 1972, str. 35.

³⁷ Usp. treće izdanje ovog djela iz 1974, str. 86 i 105.

³⁸ Marcel Raymond, *De Baudelaire au Surréalisme*, Paris, 1966, str. 270.

pasti i raspeti. Uoči proštenja pojavio se u mjestu jedan slučaj crnih boginja. Natpop bi to zatajio da ne prpadne svečanost izgovarajući se višim ciljevima vjere, ali Wendt prijavi slučaj i proglašava se karantena. Sad su svi protiv njega, gradonačelnik, žandari, svećenici, puk, pokušavaju ga linčovati. Tako se Wendtu nezahvalnošću plaća njegova velika i praktična ljubav prema bližnjemu, njegova spremnost da svakoga besplatno liječi, slično Kristu koji je iscjeljivao kljaste i bolesne da bi na kraju bio raspet. Za nj je narod star i dubok, te ima mnogo izvora i on je iz naroda, sin seljaka. On govori pučkim jezikom i služi se dijalektalnim riječima govoreći s pacijentima identificirajući se na taj način s njima.

Idući putem drugačijim od ekspresionista i dadaista Gagern je roman *Die Wundmale* lišio fabule i stvorio roman čistog jezika u postupku karikiranja i mitologiziranja liječnika-Krista i svećenika farizeja. Shvatio je da jezik nije kao boja ili glazbeni akord čvrst i siguran materijal umjetničkog izraza, već da je nesiguran i nepouzdan,³⁹ jer istodobno služi kao saopćenje u svakidašnjem životu, a u postupku unutrašnje kontemplacije postaje estetsko saopćenje. Gagern je ipak stvorio tip romana u kojem pisac svjesno u iluziji traži umjetničku istinu, poigrava se i podruguje sa stvarnošću, sudjeluje sam u životu svojih likova kao čimbenik, a ne kao sakupljač činjenica karakterističnih za društvenu stvarnost. To je roman, kako reče Alfred Döblin, u kojem pisac izgleda kao plivač što skače u more, a da ne zna koliko je more široko.⁴⁰ Crkva je u ovom romanu licemjerna perverzija Biblije koja sudjeluje političkim sljeparijama, ona djeluje protiv naroda koji se kao stvarna supstancija i opravdanje države uzdiže do božanstva. Odnos prema Crkvi bio je dakle kao u suvremenoj diktaturi, vrlo sličan Hitlerovu odnosu prema Crkvi. Opis katoličke Crkve kao hijerarhizirane i udaljene od narodnih tradicija odgovara slici Crkve koju je širio Kulturkampf u doba Bismarcka, koji je katoličke Nijemce proglasio manje vrijednim Nijemcima, koji su odaniji Rimu nego svom narodu.

U pripovjetki »Diana, Die Erzählung eines Arztes« (Diana, Pripovjetka liječnika) u zbirci *Am Kamin* (Pri kaminu, Berlin, 1922) Gagern je prikazao lik markizice Aurore Corberon u okvirnoj pripovjetki. To je tajanstveni prototipski lik žene u koji nas je pisac uveo preko uvoda tajanstvenog starog dvorca s ozračjem bliskim novelama E. A. Poea, da bi njezin lik mitologizirao služeći se književnim odnosima Penthesileje Heinricha von Kleista, pa boginje Diane. Aurora je feudalna, stari portret je prikazuje s lovačkom puškom, posve feudalno s povlasticama i tajnama koje vulgarno građanstvo ne može dovesti u pitanje. Ona je lijepa i okrutna kao velika grabljiva mačka, nepogriješiva u izboru roba — izabranika za muža kojeg ova djevica virago mrzi i prezire jer je neprijatelj materinjstva i ropstva što ono donosi. Ova novela

³⁹ Carlo Bousoño, *Teoría de la expresión poética*, 2, Madrid, 1970, str. 271. *Die Wundmale* je bio prvi roman o kojem su napisane ugledne kritike, K. Strecker, *Die Wundmale*, u: *Velhagen und Klasings Monatshefte*, 39 (1924—25), str. 590. F. v. Zobelitz, *Die Wundmale*, u: *Literarisches Echo*, 1919—20, str. 183. H. Knudsen, *Die Wundmale*, u: *Die schöne Literatur*, 20 (1919) i dr.

⁴⁰ Alfred Döblin, *Der Bau des epischen Werkes*, u: *Deutsche Literaturkritik*, hrsg. von Hans Mayer, Bd. 3. *Vom Kaiserreich bis zum Ende der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main, 1978, str. 560, 561, 569, 571.

sa markizicom je daljnja razrada lika Rese s tim što je ovaj lik strukturiran uz referencijalnost feudalne kulture, lova, konjâ, oholih i goropadnih gospodja.

Druga pripovjedka iz ove zbirke je pripovjetka »Orion«, Die Erzählung eines Millionärs« (Orion, Pripovjetka jednog milijunara). *Orion* je brod na kojem poduzetnik P. J. Mayor, nekada dok je živio u Njemačkoj Peter Scholz, i kapetan James Robinson prevoze u Ameriku tovar pušaka što će se prodati Indijancima, potom divlje zvijeri za zoološke vrtove Amerike i četnu posrnutih djevojaka iz građanskih kuća što će u Americi biti prodane u javne kuće. P. J. Mayora Gagern karakterizira klasnim govorom kao američkog milijunara i skorojevića kad mu stavlja u usta opis njegova bogastva, njegove vrijednosti, žureva njegove žene i slika koje krase njegovu neokusnu rezidenciju.

Na brodu se nalazi još i jedan očajni mladić Nijemac kojeg su za porugu stavili za čuvara posrnutih djevojaka. Među djevojkama je i njegova zaručnica Kathe, što mu se iznevjerila. Onda je da bi se spasila strogih roditelja dospjela u naručaj starog Židova i mormona P. J. Mayora koji je sada šalje u javne kuće Amerike. Odnos P. J. Mayora i kapetana je međusobno ucenjivanje zbog novca. Kapetan pije i razbije Mayoru nos, on se zatvara u svoju kabinu. Posada nalazi oružje, pobuna, zvjeri bježe, napadaju mornare, djevojke, magla, oluja, sudar s ledenjakom, vatra u strojarnici, mornari pljačkaju brodsku blagajnu, pijanče. Ovakav opis Amerike kao pokvarene, polužidovske i anarhične u svojoj demokraciji odgovara slici zapadne demokracije u nacionalsocijalizmu. U samoj pripovjetki nema ni jednog opisa prirode i mora, brod je stroj stvoren ljudskom rukom, suvremena uljudba, američka vulgarnokapitalistička gradska uljudba vidjena očima velikaša koljenovića, uljudba uz strukturne elemente tehnike, alkohola, prostitucije, novca, kriminala i napokon rata. Gagern gleda suvremenu ljudbu kao pervertiranu, punu suprotnosti koje neumitno vode u rat. Zvijeri funkcioniraju slično kao neman rata Georga Heyma ili kolera u *Der Tod in Venedig* (Smrt u Veneciji) Thomasa Manna.⁴¹ Sve norme građanskog društva raspadaju se, jer u svojoj srži sadrže suprotnosti. Usporedjivanja i paraleliziranja nema. Slično kao što se Gregor Samsa u noveli Franza Kafke *Die Verwandlung* (Preobrazba) sam pretvara u žohara, ovdje zaručnica Käthe, simbol ličnosti glavnog junaka ostaje obeščašćena i prodaje se u javnu kuću. Pripovjetka se doimlje kao neka mitologija apokalipse u budućnosti i spada u okvir ekspresionističkih postupaka. Ona u krajnjoj liniji počiva na Nietzscheovom odbacivanju suvremene uljudbe i traženju novog čudoredja. To je osobito lijepo vidljivo u liku mladog čovjka što ga mornari stavljaju za čuvara i tješitelja njegove obeščašćene zaručnice koju vode u javnu kuću.

Slično važi i za dramu *Ozean* (1921). Drama se zbiva 1849/50. na nekom brodu što prevozi u Ameriku njemačke iseljenike. Među putnicima nalaze se intelektualci, svećenici, obrtnici, novinari, radnici i napokon prostitutke i svodnici. Ovi posljednji govore u slangu. No značajna je uvodna napomena piščeva da će se upotrijebiti različiti slang već prema mjestu izvođenja. Djelo dakle nije vezano uz stanovitu zemlju ili pokrajinu što je karakteristično za realizam. Brod po sastavu svojih putnika znači zapravo naciju kao proizvod

⁴¹ Kurt Mautz, *Mythologie und Gesellschaft im Expressionismus*, Die Dichtung Georg Hayms, Frankfurt am Main — Bonn, 1961, str. 38, 51, 60, 63, 64.

civilizacije, ne prirode i to ne samo njemačku, već bilo koju suvremenu naciju u bilo koje revolucionarno doba. Gagern dakle izbjegava konkretne konotacije kao izvanjske, idući za bitnim i općim i tražeći u smislu ekspresionizma osjećaj za svijet (*Weltgefühl*).⁴² Na brodu izbija sukob između kapetana i intelektualaca što traže ljudska prava i slobodu. Kapetan im se suprostavlja tražeći dužnosti i tvrdeći da nitko još nije proveo brod oko Ognjene zemlje sa ljudskim pravima. Država dakle nije pravda, već nasilje. No izbija pobuna u kojoj mornari otimlju kapetanu pištolj, a potom ga otimlju jedan drugome.

Otimlju se o prostitutke, slijedi anarhija, eksplozija baruta. U trećem činu putnici se svi nalaze na splavi, mornari siluju pristojnu djevojku Theklu, sukobljavaju se s intelektualcima i udaraju ih, intelektualci su sa svojom tjelesnom slabošću smiješni u tom sukobu, gube ideale. Likovi intelektualaca što se sele u Ameriku, zemlju budućnosti i slobode, odgovaraju pojavnosti Amerike u političkoj lirici predožujskog doba.⁴³ No revolucija, koju iniciraju intelektualci, znači vlast gomile, propast kulture i ćudoredja. Alternativa revoluciji i demokraciji je nasilje koje postaje čuvarom morala, a i samo dobija moralno opravdanje.

U noveli *Der Marterpfahl* (Kolac za mučenje, 1925) Gagern polazi od nazora izrečenih kasnije u *Das Grenzerbuch*. Najprije uvodi čitatelja u neki kraj u Zapadnoj Virginiji u USA. Kraj je pun priča o pionirima iz davnine, među njima je priča o »divljem Nijemcu« što obilazi divljinom sa skalpovima o posaju. Onda se autor vraća unatrag u doba kad se rodio Johann Ludwig Wetzel. Njegovi roditelji nisu u novu postojbinu donijeli ništa osim »svog njemačkog straha od Boga, svoje njemačke marljivosti i svog njemačkog strpljenja očeličenog pritiscima.« (str. 11.) Bio je dakle pojam njemačkog, germanskog pionira koji kolonizira Ameriku puškom i plugom. On se oženio po staroengleskom običaju tako da je nevjesta s njime uzjahala istog konja. Englesku tradiciju u Americi Gagern priznaje za književnu vrijednost kao germansku. No onda su ga zarobili Irokezi i mučili na kolcu. Uspio im je pobjeći i vratiti se kući, ali kad se vratio našao je ženu trudnu i udatu za drugog. Po običajima pionira pita se žena kome će od ove dvojice. Žena šuti. Odluči li se za prvog, on će joj vječno prigovarati, to više što je trudna s drugim, odluči li se za drugog, taj će je tući. Momenti osobne sklonosti i individualne spolnosti ne igraju uloge u ovom vidjenju čovjeka kao životinje. Po zakonu divljine dvojboj će odlučiti čija će biti žena i ognjište. Drugi muž je gorostasan i jak, ali prvi je iskusniji. On će mu palcima iskopati oči i ubiti ga udarcima šaka. Etike dvoboja nema, nagon za samoodržanjem jedina je etika. Wetzel ostaje sa ženom, ali ne za dugo, uskoro postaje mrzovoljast. Gagern je imao živ odnos prema ženama, ženio se čak tri puta, ali u književnosti je bio mizogin, odbacivao je literariziranu ljubav u okviru odbacivanja kulture i građanskog individualizma.

Wetzel se napokon odmetne u šumu gdje ga pisac postupno mitologizira što je njegov ustaljeni stilski postupak. Poslije nekog doba nitko ga više ne poznaje, nitko više ne zna njegovo ime, spominju se samo njegova djela, nje-

⁴² Kasimir Edschmied, *Expressionismus in der Dichtung*, u djelu iz bilj. 40, str. 265–67.

⁴³ Norbert Mühlen, *Amerikabilder der deutschen Literatur und Deutschlandbilder der amerikanischen Literatur, Fraternitas, Düsseldorf*, s. a. str. 3–7.

gova tanad koja nikad neće promašiti, njegova nadnaravna snaga. Priroda i nasilje postaju nešto poput biologiziranog raja, oni se teologiziraju i stječu moralno opravdanje.

U djelu *Der tote Mann, Roman der Roten Rasse* (Mrtvac, Roman o crvenoj rasi, 1927) opisao je čudorednu degradaciju crvenokožaca kao biološku u procesu prodiranja evropske uljudbe u sjevernu Ameriku. Glavni junak je mladi Indijanac Ne-i-ki-mi, junak, zastupnik rase s karakterom općosti, koji počinje kao veliki lovac i hrabar ratnik u borbama s drugim plemenima, a završava kao pijanac u nekom naselju bijelaca, gdje krade da bi namaknuo novac za »vatrenu vodu« (*Feuermasser*). Manji dio romana zauzimlju zbivanja, a veći vijećanja plemena i razgovori pojedinih likova (kojih je velik broj), pri čemu pisac strukturira karakter Indijanaca s karakterističnim vrijednostima hrabrosti, kretanja i djelovanja u šumi ili jezerima u posebnim mentalitetom zasnovanim na njihovoj vjeri koja uvjetuje njihovo vidjenje svijeta i bijelaca. Mentalitet Indijanaca je animističan. Gagernu je bilo moguće izvesti njihovo videnje svijeta i bjelaca iz predodžbi animizma jer je religija Indijanaca u to doba bila već poznata s djelom Jamesa Georgea Fräsera.⁴⁴ Opis Indijanca kao hrabrog i okrutnog, pa i sam »réseau« riječi s riječima kao »vatrena voda« ili »blijedo lice« za bijelca upućuje prema trivijalnoj tradiciji američke *captivity narrative* omiljen XVIII/XIX. st. i prema *dime novel*.⁴⁵ Gagern je polazio od obzora čitateljskog očekivanja njemačkog čitatelja i njegovog prethodnog književnog iskustva, a taj je, što se Indijanaca tiče, bio trivijalan, Karl May je bio njegov posljednji izdanak. No Gagern je kritizirao bijelce i njihov apstraktni odnos prema životu što se izražava u novcu kao pojmu apstrakcije rada i gospodarske vrijednosti. Skrivena polemika ovog izričaja, u kojem je monološki skrivena piščeva misao, krije se u filozofskom nazoru, da novac, a s njim i uljudba, točnije zapadna, kapitalistička uljudba, zapravo nemaju vrijednosti. Bio je to postupak poznat od prosvjetiteljstva, pobliže od Voltaireovih, Diderotovih i Montesquieuovih dijaloga, ali i s izdancima u nacionalsocijalističkoj kritici parlamentarne demokracije kao polužidovske i degenerirane.

Hitler je morao čitati Gagerna pa je od njega preuzeo teologizaciju nasilja koje jača i daje opravdanje svim pozitivnim postupcima, pojam kolonizacije puškom i plugom, dakle ne germanizacije, već istrebljenja Slavena⁴⁶ čija je uloga bliska ulozi Indijanaca i njegov povoljni odnos prema Sjevernoj Americi.

⁴⁴ The Golden Bough, A Study in Comparative Religion, 1890—1936.

⁴⁵ O tim rodovima od kojih je prvi nastao iz duha sentimentalizma, a odgovara engleskoj Gothic novel vidi Karl Heinz Göller, Amerikanische Unterhaltungsliteratur im 19. Jh. von der Captivity Narrative zur Dime Novel, Deutsche Vierteljahrschrift, 52 (1978), Heft 1, str. 1—25.

⁴⁶ Nasilja prema Slavenima i Židovima za nacionalsocijalizam nisu kukavičluk, već vrlo časno djelo, usp. Reinh. Kühn, Formen bürgerlicher Herrschaft, Liberalismus — Faschismus, Reinbeck bei Hamburg, 1971, str. 94. I Gagernova utopična slika predkapitalističke feudalne privrede, ibid. str. 93. igrala je ulogu u nacionalsocijalizmu.

ZUSAMMENFASSUNG

Friedrich Freiherr von Gagern, ein Freund von Rudolf Hans Bartsch, wurde in Slovenien, auf Schloß Mokrice, geboren, lebte in Celje und hernach in Österreich. Er schrieb Romane, die in den zwanziger Jahren einen unerhörten Erfolg hatten. In seinen Romanen mit slovenischer Problematik wendete er die Ansichten des Soziologen Ludwig Gumplowicz an, in den Romanen über Nordamerika und Nordafrika verwendete er das modifizierte Gedankengut von Charles Darwin. In diesen Romanen schuf er eine richtige Theologie der Gewalt und des Bösen, er schuf ferner den Begriff der Rasse und des Judentums. In einem weiteren Werk befaßte er sich auch mit dem Begriff des Klerikalismus¹.

Diese Werke, so wie die Werke von R. H. Bartsch, Gustav Frenssen, Hans Grimm, Friedrich Josef Perkonig u. a. scheinen Adolf Hitlers bevorzugte Lektüre gewesen zu sein und ein Hilfsmittel zum Kompilieren und Plagieren der Ideologie des Nationalsozialismus. Diese Werke können auch Hitlers nachsichtige Behandlung der Vereinigten Staaten und Großbritanniens erklären, sowie auch sein Verhalten zum slovenischen Volke.

NENAVADNA ZAZNAVA RESNIČNOSTI

Pesniški prvenec mladega avtorja Alojza Ihana (rojen 1961) Srebrnik (1986) predstavlja nov tip realistične poezije: njen prevladujoči stilem je »scientizem poezije«.

Srebrnik (1986), the first collection of poems by Alojz Ihan (born 1961), represents a new type of realistic poetry: its dominant style is "the scientism of poetry".

Postopek Ihanovega pisanja, s katerim je nastopil nenadno in silovito, je zavestno nasproten tistim pesniškim prizadevanjem, ki so usmerjena k izraziti metaforizaciji, formalizaciji ter poetizaciji besedil in vplivajo na predstavo o poeziji kot izključno zvočno-ritmično uravnoteženih jezikovnih oblikah, temelječih na uporabi izjemnega, nenavadnega jezika. Ob taki predstavi poezije delujejo Ihanove pesmi izrazito nepesniško, prozno. Zapis je sicer verzen in med kompozicijskimi postopki sta pogosta paralelizem in refrenske ponovitve, vendar jih z zunanjo obliko večkrat prekrije kot poudari. Ne pomišlja si niti deliti besedo, če s tem pridobi večjo dolžinsko izenačenost verzov. Včasih besedilo tudi kitično deli, s čimer različnim miselnim in snovnim motivom omogoča za pesništvo značilno izrazitost.

Ihan je na vprašanje, zakaj ne uporablja prozne oblike, če je že struktura prozna, odgovoril, da se mu »to, kar nastaja zdaj, še vedno zdi bolj poezija kot proza«; trdil je, da nima trdnega oblikovnega koncepta, nastanek pesmi pa razlagal tako: »Pri pisanju dobim neko idejo, ki jo nato poskušam v čim krajši in čim bolj razumljivi obliki ubesediti«. ¹ Razumljivost in komunikativnost poezije je Ihanovo poetološko izhodišče. Na to kaže tudi več poetoloških besedil. Naslov enega od njih je geslo »primarnega lirizma«: ² *Preprosto, iskreno* (str. 54). Začenja se z modalno izjavo »Morda je edini način povedati preprosto«, ki ji sledi pričevanje eksistencialne groze destabiliziranega subjekta. Prav znotraj poudarjeno eksistencialne problematike je slovenska poezija doživela izjemno intelektualizacijo in s tem visoko stopnjo abstrakcije in hermetičnosti. Ihan isto tematiko obravnava preprosto, česar se zaveda in ima to za možni način prepričljivejšega pesniškega izraza. Izloča čustveno estetsko sugestivnost in tudi o čustvih govori pojmovno in nazorno konkretno. Iz te poezije je skoraj povsem izključena metafora. Vendar zapis le ni povsem denotativen. V omenjeni pesmi *Preprosto, iskreno* je pesniška neznanka izražena zaimensko, kot »tisto, kar si nekoč dobival« (str. 54). Razumljivost je za Ihana poetološko načelo, označuje njegov odnos do jezika, postopka pisanja in učinka, ne pa odnos do sveta, saj je v tem za subjekt veliko nedoumljivega, čudnega in nerazumljivega. V spoznavnem smislu so zato pesmi pogosto odprte. Razumljivost je povezana tudi s težnjo po komunikativnosti poezije, kar izra-

¹ Andrej Blatnik, Bojan Zmavc, Pomenek z Alojzom Ihanom, Mentor 1986, št. 1, str. 105.

² Tako ugotavlja Andrej Blatnik v spremni študiji o Srebrniku, sicer pa se ta termin v zadnjem času uporablja v kritiki kot negativna oznaka naivnega, začetniškega pesnjenja.

ža že v prvi pesmi, *Čas je* (str. 5), čeprav takoj trči ob skepso, ali je njegov namen sploh uresničljiv:

Čas je,
da si povemo,
če si sploh lahko kaj povemo,
in da si damo,
če si sploh lahko kaj damo.
Čas je
in kmalu bomo ostali
tudi brez njega.

Nezaupnico izreka tradicionalni metaforiki, ki se v pesniških besedilih ohranja kot literarna konvencija, popolnoma odtrgana od realnih zaznav. Pesem *Galebi* (str. 35) razkriva realno nepreverljivost pomenske vrednosti, ki jo nekaterim besedam podeljuje poezija:

Ko jih pogledaš od blizu, te presune: oni
so grdi! In spoznaš: tisti, ki je prvi
izrekel hvalnico njihovi lepoti, jih
je moral gledati samo od daleč. Pa vendar
so mu ljudje verjeli raje kot natančnim
opazovalcem, sprejeli so njegovo prijetno
površnost in jo prenašali svojim
otrokom, da se je razširila laž in se
danes nihče več pozorno ne zazre vanje. <
da bi spoznal: oni so grdi.

Demitizacijo pesniškega jezika naslanja na spoznavno preverljivost, kar je tipično za znanstveni odnos do resničnosti. In res pri Ihanu lahko opazimo določen scientizem poezije. Tako se znanstvene zakonitosti v pesmih pojavljajo kot primerjalno gradivo, na primer v pesmi *Se da povedati?* (str. 38):

... tako blizu
ljudem, ki se poženejo s strehe
nebotičnika ali mostu, da bi nekaj
trenutkov leteli, da bi iztrgali
življenju vsaj nekaj trenutkov svobodnega
približevanja nekemu središču, ki s
pospeškom 10 m/s^2 privlači telo in
dušo ne glede na premoženje ali
politično pripadnost, da se enostavno
preпустijo...

Pesem s pomenljivim naslovom *Stališče biologije* (str. 43) začenja z direktno naslonitvijo na znanost, saj zapiše: »Biologi pravijo.« Spoznanja znanosti, predvsem naravoslovnih, uporablja za konkretna izhodišča pesmi tudi v drugih primerih (*Vsebina telesa*, *Zemlja v ohlajanju*, *Vrtnica*, *Stara pravda*, *Razprava*, *Pomenljiva uganka*). Ihanovo zanimanje za znanstvena dejstva, ki prispeva k veliki racionalnosti teh besedil, je gotovo povezano z njegovo izobrazbo, s študijem medicine.

Scientizem je pravzaprav potencirana resničnost, kar je vsebinsko-stilna določnica Ihanove poetike. Čeprav je ta usmeritev na neki način omejitvev, »zaprtost v krog, ki ga lahko obseže razum«, Ihan sam ugotavlja, da je prav to največja vrednost Srebrnika: »/K/er je bila knjiga kmalu razprodana, ta

želja po resničnosti najbrž ni samo moja. Če so ljudje včasih brali literaturo zato, da bi si vrnilo izgubljeno domišljijo, berejo danes očitno zato, da bi si vrnilo izgubljeno resničnost.³ Kaj v primeru Srebrnika pomeni resničnost v poeziji? V nasprotju z avantgardnimi poetikami depoetizacija poezije ne izhaja iz težnje po poetizaciji stvarnosti same, ampak iz svojevrstnega izraznega pozitivizma, ki si celo za eshatološko problematiko ne išče posebnih, od vsakdanje resničnosti odtrganih simbolov, temveč posega po konkretnem gradivu. Zdi se, da je konkretna stvarnost edini prostor, v katerem se razkrivajo zakonitosti sveta in človeka, in je zato glede na komunikativno naravo umetnosti najbolj preprosto, da se spoznanja posredujejo z materialom, ki jih je omogočil. Tako se težnja po resničnosti kaže že v postopku, ki je pripovedno-opisen, narativen in fabulativen. Besedila so pravzaprav prepoznavne situacije, dejstva realno obstoječega, ki so razvrščena logično, čeprav večkrat le kot ponazoritvena naštevanja. Toda tudi takrat, ko se resničnost pojavi celovito kot zgodba, ni v ospredju resničnost sama, ampak spoznanje, ki ga omogoča. Šele narativno gradivo omogoča veljavnost vsebinsko-idejne plati poezije. Tako vsaj ob svoji poeziji razmišlja Ihan⁴ »Zgodba je edina stvar, ki ji zaupam. /.../ Noben, še tako lep opis čustva me ne more prepričati, da to čustvo zares obstaja. Kajti opis je vedno bolj odvisen od spretnosti opisovalca kot pa od čustva samega. Zato verjamem samo konkretni zgodbi in marsikatera moja pesem se po obliki ne razlikuje od časopisnega članka.« Osnovna usmeritev Ihanovega pisanja zato ni estetska, ampak spoznavna funkcija poezije.

Svoj izrazni postopek podvrže dvomu (*Se da povedati*, str. 38), vendar v bistvu jeziku zaupa. Dvom do njegove zmožnosti izhaja iz človeške nagnjenosti k avtomatizaciji pomenov (o tem govori že pesem *Golobi*), zaupanje pa iz prav nasprotnega, iz sposobnosti zaznati presenetljivosti. Pesem *Moč jezika* (str. 98) v tej sposobnosti vidi tudi izvor jezika:

Gre za skrivnost nastanka. Nekdo je moral prvi pokazati žarečo kroglo na nebu in ji dati ime. Morda je bil to res le začuden vzklik, ampak bil je prvi. Tisoči pred njim so že gledali svetlobo in se greti na toploti, nihče pa ni v tem zaznal presenetljivosti. Samo on. Prvi... Zaradi čuta za izrednosti. Zaradi genialnosti čudenja. In potem ostale besede. Iz vsake govori duh starega modreca, ki je zmožni videti neznano. Vse so se čudežno zgostile iz njihovih presečenj ter postale težke od vsebine in pomenov, ki jih komaj kdo še sluti. V tem je ravno fantastičnost: človek izgovarja tisočkrat manj, kot je izgovorjeno. V neuporabljenih globinah pa prebivajo duhovi. To je njihova glasba, njihovo večno zadoščenje stvarem, ki so jih iztrgali iz nič.

³ O tem Ihanu sprašuje Vlado Žabot v intervjuju v *Delu*, 6. 2. 1987, št. 30.

⁴ Vlado Žabot, *Poezija kot vračanje izgubljene resničnosti*, intervju, *Delo* 6. 2. 1987.

Tako razumevanje jezika je seveda daleč od pragmatičnosti, saj je najtežje povezano s človekovo težnjo po razumevanju in osmišljanju sveta, ki je v svojem bistvu brez temelja. Smisel pesnjenja je zato opaziti presenetljivost v pojavih, ki so v splošni predstavi otrpnili v avtomatizirano vrednost, ali kot pravi v pesmi, pesnjenje izvira iz »genialnosti čudenja«. Zato so Ihanove pesmi svojevrsten komentar množice konkretnih pojavov in situacij. Ta je lahko direkten, izražen kot tezna ugotovitev, ki pa se pogosto ponovno dopolnjuje z novimi konkretizacijami, kot v pesmi *Pomenljiva uganka* (str. 68):

Pomenljiva uganka: zakaj toplota
odpira školjke, kako izigra njihovo
divjo željo po neranljivosti? Nobena
druga sila jim namreč s tako lahkoto
ne prodre v meso, v to nemirno,
dragoceno občutljivost, ki jo že
od pradavnine z ljubosumno strastjo
varujejo pod svojimi oklepi. Toplota
pa je vesoljno presenečenje, ki
oživlja semena in privabi kri iz
globine teles, vanjo so stepe pri-
pravljene izhlapati dušo, ptice
pa ji slediti v sleherni selitvi;
vse jo hoče občutiti in sprejeti
vase, kajti tako redka postaja na
planetu, ki se že peto milijardo let
nepovratno ohlaja.

V tej pesmi konkretno, določljivo lastnost školjke, da je toplota odpira, uporablja kot primero za učinek toplote na živa bitja, predvsem na »njihovo divjo željo po neranljivosti«, »dragoceno občutljivost, ki jo že od pradavnine z ljubosumno strastjo varuje pod svojimi oklepi«. Splošnost take reakcije potem tudi eksplicitno izrazi (»vse jo hoče občutiti«), vendar se pesniško doživetje in konotativno dožemanje izvrši že ob prvem, konkretnem primeru. Čeprav konkretnost ni vedno neposredno prenesena na raven splošnosti, k določenemu sklepu težijo vse pesmi.

Konkretnost je pogosto izražena skozi pripoved, zgodbo. Ihan besedila na nekaj mestih poimenuje zgodba, na primer v pesmi *Tihotapec* (str. 24), kjer začenja z besedami: »Čudna je ta zgodba.« Narativni postopek kaže tudi čas, ki je večkrat omenjen na samem začetku besedila in je natančno določen kot »včeraj« (*Pregrade*, str. 72), »zadnje čase« (*Slutnja*, str. 73), »Ko smo prišli v vojsko« (*Parada*, str. 41). V besedilih se pojavlja tudi čas, ki bi ga lahko imenovali dogajalni čas, označujejo pa ga časovni prislovi »potem«, »nato« ipd.

Visoka stopnja epičnosti, ki se kaže v pripovedi, opisu dejanj, situaciji in uporabi dialoga, se v nekaterih primerih približa zvrsti prilike ali parabole. Take so pesmi *Srebrnik* (str. 6), *Drevo* (str. 46), *Vrane* (str. 64). Zelo razširjen in osnovni zgled paraboličnega pisanja so svetopisemske prilike. Na možen vpliv tega vira kažejo po Ihanu nekateri biblični motivi (*O pravičnem sodniku*, str. 40, *O Nazarečanu*, str. 102). — Uporabnost bibličnih motivov in nanje vezanih miselnih sklopov Ihan vidi v razširitvi in olajšavi recepcije: »S tem je mogoče ogromno pridobiti; ni namreč potrebno graditi iz nič, ampak pesem v trenutku dobi svojo predzgodovino.«¹ Podobno uporabnost imajo tudi prav-

ljični in zgodovinski miti, ki pa so zanimivi le, če pesem kanonizirani pomen dekanonizira, kot v pesmih *Kralj Matjaž* (str. 84) in *Šneguljčica* (str. 32).

Glede na prevladujočo naracijo se tudi lirski subjekt prilagaja potrebam posamezne pesmi. Pogost je prvoosebni množinski subjekt — mi; pojavlja se splošni subjekt: »pravijo«, »tisti, ki«; različni osebni subjekti, na primer »neki sprehajalec«, »človek«, »neki popotnik«; in seveda prvoosebni jaz ali drugosebni ti, prvi bolj kot komentator, drugi predvsem kot nosilec bivanjske zavesti.

Oblikovni postopek na prvi pogled nasprotuje osnovni usmeritvi k vsakdanjim pojavom in objektivnim, celo znanstvenim zakonitostim: je nadrealističen. S tem sicer ne mislim avtomatične pisave in nezavezanega asociiranja, temveč izmišljenost dogajanja, ki uhaja izkustveni verjetnosti. Taka je že pesem *Tuši* (str. 17), v kateri lirski subjekt vstopa v oživiljeno fotografijo. V osnovi tega prenosa je vživljanje v neke konkretne zgodovinske odnose in tako ni ta pesem nič manj faktična od pesmi, v katerih ni takega prenosa.

Eno samo fotografijo imam prilepljeno
na steni svoje sobe: kolono Židov pred
plinsko celico s tuši in včasih strmim
v njihove obraze, njim pa, kaj vem zakaj,
postane nerodno; začno se prerivatí nekam
v ozadje, dokler ne ostanem čisto sam, pod
tuši, in se začne iz njih kaditi... takrat
me pograbi bes, oprimem se plinske cevi
ter jo spremljam skozi zidove in hodnike
proti njenemu začetku: spremljam jo skozi
zemljo, zrak in drevesa, skozi tople trebuhe
srn in skozi krila ptic, dokler nekoč ne
zagledam rok, ki odpirajo ventile, presunljivo
znanih prstov in dlani, znanih komolcev,
ramen, in ko bi moral pogledati navzgor, se
premislim, spet se oprimem cevi in se vračam,
tudi Židje so ponovno tam, sklonjenih glav
in pordelih obrazov, potem se zakadi in
v razširjenimi nosnicami začnemo hlastno
zdihovati.

V drugo literarno zvrst, scenarij, pa uvrsti pesem, v kateri približevanje in oddaljevanje dveh oseb sproža starostne menjave. Glede na časovne preskoke Ihan pesniško situacijo naslavlja *Nadrealistični scenarij* (str. 89). Težnja po logičnem in racionalnem temelju besedil deluje tudi takrat, kadar pesniška domišljija ustvarja podobe in situacije, ki so zunaj objektivne možnosti. Tako fantastični izmislek, kot je izginotje lune (*Luna*, str. 92), ne omaje zavezanosti objektivni logiki, konkretnosti in nazornosti Ihanove poezije. V pesmi našteva možne posledice spremembe:

... Gledališča so spremenila
programe, vsak teden izide nov ponatis
Jules Vernovega Potovanja, v Hollywoodu
postavljajo ogromno maketo Altajskega
gorovja in otroški bazeni imajo samo še
obliko Morja deževij...

Navkljub vključevanju fantastičnega in iracionalnega Ihan ustvarja razviden in razumljiv svet.

Zbirka prinaša raznovrstne motive, ki niso obravnavani samo na tradicionalno pesniški ravni jaza in objektivitete. To je miselno bogata poezija, čeprav se po izhodiščni konkretnosti zdi včasih naivna. Preprostost je kvaliteta, ki omogoča nazorno obravnavo ne le socialno-aktualistične problematike, ampak prinaša tudi osnovna ontološka spoznanja o svetu in bivanjske opredelitve.

Nasprotje, protislovje ta poezija postavlja za temeljno zakonitost sveta, v katerem se vedno soočata dve nasprotni logiki. Andrej Blatnik⁵ ugotavlja, da je »svet Ihanove poezije svet relacij, razmerij, ki se utelešajo v značilnih dvojicah: gospodar in njegov pes, rabelj in žrtev, spovednik in tisti, ki se spoveduje. Vendar je lokacija gospodovalnega položaja tukaj nerazpoznavna, bolje rečeno, neprenehoma se spreminja.«

Izhodiščno protislovje je absurd, saj se v svetu soočata naključje in resnobna nujnost, ki jo vpeljuje človek. Razkriva ga pogled, ki ti dve nasprotji sooča, kot v pesmi *Mi* (str. 28):

Mi,
vrženi v naključno osončje
na robu galaksije,
ki je naključna galaksija
na robu vesolja,
ki je naključno stanje
obstoja energije,
ki je naključje nekega
novega naključja...
Mi,
sredi vse te fantastične igrivosti
še vedno zmoremo ostati resni,
ko vidimo,
da vojak straži planino.

V pesmi *O vstopnicah za koncert* (str. 30) nerazrešljivost absurdnega nasprotja imenuje kar »krivica« in »prekletstvo, ki sili v blaznost«, saj je naključju podvržen tudi zeleni in pripravljeni učinek človeškega delovanja. Spoznanje o naključnosti sveta je človek dosegel z raziskovanjem, toda namesto da bi ta trud njegov položaj okrepil, so ga rezultati (»doživijo, kako se svet razblinja«, *Pika*, str. 42) vrgli v negotovost. Težnjo po razkritju človekovega položaja imenuje zato »zabloda«, saj je povzročila popolno razvrednotenje sveta, ki je le še »nič vredna pika, skoraj madež« (str. 42).

Do protislovij prihaja tudi na ravni spoznavanja. Naslovna pesem *Srebrnik* (str. 6), ki je tudi najbolj hermetična parabola v zbirki, kaže nasprotje med natančno oblikovano predstavo o predmetu in izgubo realnega predmeta, kar je mogoče razumeti kot neusklajenost realnosti in predstave o njej. Ihan⁶ je na vprašanje o naslovu odgovoril, da izraža »tihi dvom, ki se poraja ob vseh človekovih poskusih, da bi stvari in pojave okoli sebe točno, nedvoumno in dokončno vrednostno etiketiral. To pa se na koncu pokaže kot nekaj nasilnega,

⁵ Andrej Blatnik, n. d., str. 109.

⁶ Andrej Blatnik, Bojan Žmauc, n. d., str. 105.

smešnega. V življenju skoraj ni zlata, pri srebru pa vrednost nikoli ni povsem jasna oziroma se neprestano spreminja.« Že temeljno spoznanje o svetu kot svetu odnosov implicira vsaj dve spoznavno-vrednostni opredelitvi. Za človeka je na primer letenje nevarno, za ptice nekaj naravnega (*O letenju*, str. 16), pes vidi v prihajajočem vlaku gospodarja in ne nevarnega stroja (*Ubog črn pes*, str. 10), za prodajalca je sladkorna pena le način preživetja, za otroke veliko veselje (*Prodajalec sladkorne pene*, str. 13), in za leva je surovost cirkuškega nastopa nerazumljiva sprememba ravnanja sicer ljubečega gospodarja, ne pa nujni element zanimivosti predstave (*Lev*, str. 22).

Ihan se ukvarja tudi z moralnimi vprašanji, čeprav pri tem protislovja prav tako ne more razrešiti. Gibalo ravnanja živih bitij in s tem tudi človeka je boj za obstanek. Zelo jasno o tem govori pesem (*Stališče biologije* str. 43):

Biologi pravijo: med cvetom marjetice
in čeljustjo leva ni bistvene razlike,
oboje je orožje, ki si bo skušalo izbo-
riti, kar bi sicer pripadlo drugemu,
orožje, ki je hladno kot vsako orožje,
pa čeprav ga aranžiraš v vazo, v gumbni-
co vojaku, ali ga daš kot darilo, sicer
pa je tudi darilo neke vrste orožje,
orožje v boju, boju, ki je kot vsi
boji povezan s obstankom, z obstankom
neke drobne, zvite molekule, zaradi
katere so izpovedane vse ljubezni,
izkričane vse bolečine, občuteni vsi
užitki, zaključujejo svoj referat bio-
logi.

Princip boja za obstanek izključuje etiko, saj je njegov izid že vnaprej do-
ločen v prid močnim, praznim, sebičnim, kot ugotavlja v pesmi *O tistem* (str.
53). Prevladajo tisti, ki jih tradicionalno merilo imenuje nemoralne. Pooseb-
ljeno vrhovno moralno načelo je drugačne narave, kot so do sedaj ljudje sodili:

... in zato
čedalje manj verjamemo, da Tisti
res zasluži ime, ki so mu ga nekoč
v slepem navdušenju dali ljudje.

Tistemu — Bogu odreka etično vrednost in s tem tudi vlogo etičnega izrav-
navalca. Imenuje ga »nori Bog« (*Nori Bog*, str. 61) in ugotavlja, da mu je
zmanjkalo moči in domišljije za upravljanje. Toda tudi človek je enako ne-
uspešen, kadar skuša izravnati krivico, ki majhnim in slabotnim onemogoča
obstoj. V pesmi *Krmilnica* (str. 7) ta poskus pripelje do nove okrutnosti, ki
povsem izbriše zavest prvotno etičnega namena, preide v svoje nasprotje. Zato
se tudi ne zavzema za dokončne rabsodbe, saj so prav lahko nasilje (*O pravič-
nem sodniku*, str. 40). Andrej Blatnik⁵ ugotavlja, da Ihan osmeši stari etos,
ne postavlja pa novega. Pri tem zavzema blasfemične položaje. Vendar spo-
znanje o boju za obstanek izpeljuje tudi v drugo smer. Boj za obstanek je za
človeštvo spodbuda, ki je omogočila vse dosežke. Zanimiva je pesem *Lisica*
(str. 96):

Samo na en način se lisica lahko zanesljivo reši: izkopati mora votlino hitreje, kot so jo psi sposobni preiskati. In ko se psi razočarano odpravijo iz zapuščene votline ter nadaljujejo po njenih sledih, mora ona izkopati že naslednjo. Ali že tretjo. Tako se stalno več razdalja in včasih postane že tolikšna, da bi se lisica lahko mirno ulegla ter brez tveganja počivala, se parila, kotila mladiče, bila brez skrbi. Vendar je zanimivo, da taka lisica še naprej koplje, da dela to čedalje hitreje in vedno bolj zagnano, da postaja pozorna tudi na lego votlin in preiščeno določa njihove oblike, da postopoma obvladuje kopanje v trdo zemljo, v lapor, granit, beton in železo, da prečka reke, se zažira v gore, zavzema morja ... In nekoč se psi zasledovalci začutijo čudno nemirni, kot da jih je nekdo začel zasledovati.

Poezija Srebrnika se z bivanjsko tematiko pogosto ukvarja, vendar v skladu s pesniškim postopkom cele zbirke, ne na izrazito subjektiven način. Tudi za sporočanje teh vsebin uporablja parabolične zgodbe. Življenje, bivanje opredeljuje iz položaja tipičnega in ne posebnega subjekta, iz položaja človeka — slehernika. Zato tudi vloga pesnika ni ocenjena kot izjemna, ampak jo primerja s položajem pijanca, balerine, pisatelja, kmeta in hribolazca, kajti »vsi so se namreč že prevečkrat zalotili / višji od sebe in močnejši od svoje moči« (Velika potegavščina, str. 44). Med ljudmi ugotavlja »strahovito podobnost«, čeprav se ta z družbenimi razmerji, v katerih »smo, ki lahko prodajamo, in smo, ki nas prodajajo« (O strahoviti podobnosti, str. 33), zabriše. Posebno ni bistveno, odločujoče, govori v pesmi O Nazarečanu (str. 102):

Govorim o Nazarečanu. Ne o tistem, ki je vedel, da je sin Boga, da bo oznanjal, da bo izdan, da bo trpel in tretji dan vstal. Ne o igralcu, ki že na začetku pozna uvod, zaplet in razplet, ki ve za vsako svoje prihodnje dejanje. Govorim o Nazarečanu. O tistem, ki je dvanajstleten v templju odgovarjal pismoukom in se bal, da se bo osmešil. O tistem, ki je obupan gledal lačno množico in sklenil med njih pravično razdeliti pet kosov kruha in dve ribi. O tistem, ki je videl mrtvo deklico in pretresen zakričal, naj vstane. O tistem, ki do konca ni vedel za svojo smrt in še manj za vstajenje. Govorim o Nazarečanu.

Bistvo človeškega življenja je nepredvidljivost in negotovost, zaradi česar se človek na pojave okoli sebe čustveno odziva. Življenje je nestabilno, primerljivo z vrhovodčevim nastopom (Vrvohodec, str. 23), čeprav je v nasprotju s spekulativnostjo takega nastopa oropano izjemnosti in posebne pozornosti.

Naključje kot temelj sveta obvladuje tudi človekovo bivanje. Zato je čakanje osnovni življenjski položaj (*Vlak*, str. 27). In vendar ne pomeni popolne trpnosti. Človek se mora v svojih dejavnostih prepustiti in zaupati v njihov iztek, saj ena trdna in gotova točka — smrt — človeku vedno ostane (*Gorska balada*, str. 14). Navkljub nepredvidljivosti in naključju Ihan ugotavlja neko nezavedno težnjo človeka — iskanje. Vključuje jo v še tako vsakdanje in enolične dogodke (*Iskanje*, str. 26), čeprav ve, da je cilj nedosegljiv. To simbolizira lov na ptico (*Lov na ptico*, str. 79): sanjski ideal, izpolnjen šele v smrti. Ostaja le smer (s pojmom iz eksistencialistične poezije bi rekli »pot«), kar sproža občutje opeharjenosti (*Koraki*, str. 100). Iskanje poteka kot izbor, ki vedno nekatere možnosti izključuje. Eksistencialistična ideja o izboru kot svobodi se preoblikuje v zavest o nujni omejenosti izbora, kar velja tako za posameznika kot za človeštvo v celoti. Izhod iz te situacije zoženega eksistenčnega prostora je čakanje, kot ugotavlja v pesmi *O muhi v betonu* (str. 101):

Celo za ljubezen je mogoče trditi:
prepreči (ubije) neko drugo (možno)
ljubezen. In podobno je tisti, ki je
prvi odkril ogenj, in tisti, ki jen prvi
odkril kolo (pravijo: največji
odkritji človeštva) morda preprečil
neko mnogo bolj fantastično odkritje.
Kajti ljudje so se navadili najti
toploto v ognju in niso več iskali.
Prav tako so se navadili obiskovati
drug drugega s potovanji. Čeprav bi
bilo lahko popolnoma drugače. Tako
se nadaljuje. In od tod tisti znani
občutek: da se vsak dan nekaj izprazni.
Vsako odkritje ubije nešteto možnih
odkritij. Kot beton, ki se strjuje.
Muha, ki pade vanj, se kmalu ne more
več premakniti. Le še čaka. Nekoč ji
vklešči dih.

Subjektiviteta, kot jo razume Ihan, ni avtonomna, ampak stalno v nekem odnosu, ki zamegljuje pogled na njo samo (*Terezi Arnejski v spomin*, str. 70) in onemogoča avtentično obnašanje. V pesmi *Slika* (str. 37) ponazarja to z dogodkom fotografiranja: fraza »Glej ptička!« pripravi fotografiranca do smeha, čeprav sploh ni dobre volje. Nujnost interakcije z objektiviteto, simbolizirane z reko (*O motnem zrklu*, str. 95), tudi za Ihanov subjekt ni neproblematična. Lahko je vzrok norosti in samomorilske težnje. Motiv samomora se pojavi kar nekajkrat, v omenjeni pesmi *O motnem zrklu*, v pesmih *Ob robu propada* (str. 77) in *Če bi bil riba* (str. 19). Interakcija je »čudna povezanost, ki ji nihče ne ve / vzroka, niti ne ve, na kateri strani / življenje usiha in na kateri se napaja« (*Velika nedoumljivost*, str. 67). Tudi to bivanjsko uganko razreši šele smrt, »čudna usoda, ki na koncu razklene žile / in z otroško zadoščenostjo razstavi / palačo na prakocke« (*Velika nedoumljivost*).

Subjekt, ki je iztrgan tej »nedoumljivi«, a nujni interakciji z objektiviteto, je ogrožen, saj biti »sam, razgaljen, samo še ti« pomeni izgubiti občutek identifikacije. Občutje groze pred tem imenuje pesem *Preprosto, iskreno* (str. 54):

Morda je edini način povedati preprosto:
 da se bojiš, da vsak dan znova trepetáš
 in te je groza, groza, da naenkrat
 ne bo ničesar več, ničesar od tistega, kar
 si nekoč dobival, kar si nepričakovano
 našel na ulici in zatipal v temi, kar
 si nenadoma uzrl v zaprašnem predalu
 ali zaslutil izza hišnih zidov; kar si potem
 skrivaj vdel v svoje lase in si utrl
 v kožo, s čimer si prepojil svoje meso
 in si ogrel dlani; da vsega tega naenkrat
 ne bo več in boš ostal sam, razgaljen
 samo še ti in bo postalo očitno, da
 tvoji lasje ne morejo biti več tvoji
 pravi lasje, da tvoja koža ne more biti
 več tvoja prava koža, da tvoje meso ne
 more biti več tvoje pravo meso, da samo
 ti ne moreš biti več pravi, resnični,
 nedvoumni, nič več, nikdar več.

Obstoj neke relacije je nujen, ne glede na zunanje znake te odvisnosti, ki je lahko tudi povezanost med rabljem in njegovimi mučilnimi pripomočki (*Noč rablja*, str. 87) ali med ječarjem in njegovim jetnikom, ki ne sme umreti, kajti »/p/otem boš ostal sam in boš, kot / bi nikdar ne bil, razblinjen, / manj od privida« (*Ječarska balada*, str. 90). Zelo zaostren je problem identifikacije v pesmi *Vsak dan segamo z dlanmi v globino* (str. 47), kjer v vsebini subjektivitete odkriva čudne predmete, ki jo izrivajo »in nas bo kmalu ostalo še čisto malo, premalo, / da bi se lahko zares žalostili, in / premalo, da bi lahko zares umrli.« Zaradi avtoblokade in izrivanja subjektivitete je sodobni subjekt nestabilen in ne pozna več osnovnih zakonov življenja, ki so potisnjeni v podzavest. Ihan jih imenuje »stara pravda«, saj so del naravnega bistva človeka, zapisanega v »genih«. (Oboje v pesmi *Stara pravda*, str. 65). Človek se svoje vrednosti zave le še v položajih ogroženosti, ko postane zase »grozljivo odgovoren« (*Tihotapec*, str. 24). Samozavedanje in identifikacija ter bivanjsko bistvo, ki ga človek išče, sta dve področji problematike, ob kateri tudi ta nečustvena poezija beleži zaostrene položaje, za katere je značilna »neka ukletost, neki strah, neka krčevitost, neki obup« (*Jok za zavese*, 80). Ta problematika je povezana z zamiranjem čustev, čemur najde prisodobno v znanstvenem dejstvu, da se zemlja ohlaja (*Zemlja v ohlajanju*, str. 36), pomeni pa neobčutljivost. Kaže se tudi v človekovem odnosu do sanjaškega dela duševnosti, ki ga taji in zvrča na otroštvo (*O skrivanju*, str. 93).

V nekaterih pesmih se Ihan dotika aktualnih problemov sveta, ki po grozljivosti tako močno presegajo krščanska merila o človeški grešnosti, da se stari spovednik (*Spovednik*, str. 12) ne spomni »človeške napake, ki bi pojasnila eno samo časopisno vest.« Kar v nekaj pesmih obravnava temo vojne in vojske. Protivojno sporočilo učinkovito poveže z motivom otrok. Prošnjo in zahtevo »ne rožljajte z bajoneti, odpeljite na odpad topove; nič bomb, nič zgodovinskih premikov« utemelji z razlago: »otroci spijo« (*Otroci spijo*, str. 45). V motivih iz vojske (*Snajperica*, str. 21, *Parada*, str. 41, *Prisega*, str. 51, in *Vojaki*, str. 57) uporabljata ironične zaključke, ki poudarjajo protislovnost vojaškega urjenja. Z blagim obžalovanjem razkrinkuje posameznikov napor in ustvarjalnost, ki v brezosebnem mehanizmu izgubi svoj pomen (*Deklici, ple-*

salki, str. 52). V teh, aktualnostnih besedilih se dobro čuti avtorjevo stališče, čeprav ga postopek zgodbe ne daje v eksplicitni obliki. Etično prizadetost poudarja tudi z motivi otrok, kar mu omogoča izreči celo akcijski apel »Storimo že kaj« (*Storimo že kaj*, str. 69).

Druženje realistično-konkretne govornice s spoznavno imaginacijo je v zgodovini slovnske poezije že znan postopek in Ihanovemu pesništvu je precej soroden del Kocbekove poezije, na katero se Ihan⁷ tudi sklicuje. Kljub temu zbirka deluje novo. Pesmi imajo jasno spoznavno in sporočilno vrednost in zaradi konkretnega gradiva, iz katerega so izpeljane, ima branje velik odziv v bralčevem doživljajskem polju. Navkljub navidezni enostavnosti se veliko pesmi ukvarja s temeljnimi vprašanji o svetu in človeku in jih, zaradi zanimivih kombinacij konkretnih situacij, rešuje na nenavaden način. Srebrnik bralca sicer prikrajšuje za ritmično-zvočne in metaforične estetske vrednosti poezije, nadomešča pa to z »estetiko« miselnih izpeljav. V tem vidim glavno vrednost besedil, ki v svetu izrazite racionalnosti sicer pristajajo na preverljiva dejstva, vendar vlogo literature kot destabilizatorja ustaljenih predstav kljub temu opravljajo. Ne uporabljajo zanikovalnega načina, ampak delujejo z vpeljavo nove logike, novega zornega kota, nove razvrščenosti pomenov. V nasprotju z zaprto predstavno-vrednostno in ozko zamejeno, a zapleteno miselno podlago večine sodobnih pesniških besedil Ihanove pesmi samosvoje preusmerjajo interes poezije. S tem ji vračajo izgubljeno komunikativnost in privlačnost, ne da bi izgubila zahtevnost sporočanih vsebin in ne da bi posegala po tradicionalnih izraznih sredstvih.

SUMMARY

Alojz Ihan, a representative of the young generation of Slovene poets (he was born in 1961), introduced a new type of realistic poetry in his first collection of poems, *Srebrnik* (1986). — He uses recognizable situations and facts of reality, and often also scientific facts, to bring out and exemplify his understanding of the world, method of perception, moral relationship, possibilities and contents of life, relationships between an individual's autonomy and his dependence on the interaction with his environment... Ihan's technique may be termed "the scientism of poetry." He also uses an opposite technique, essentially a surrealist one, but even then he remains faithful to logical derivation and instantiation. The reader of *Srebrnik* ('The Silver Coin') is docked of the phonic-rhythmic and metaphoric-aesthetic values of poetry, for the texts give an impression of prose stories and parables, turning concrete poetic material into common recognitions. The shortfall of traditional poetic devices is counterbalanced by the "aesthetics" of mental derivations, by the author's aptitude for surprising perceptions of reality. Ihan's poems divert the interest of poetry from the existential themes of a confined lyrical subject to the existing actuality and a de-emphasized role of the lyrical subject. In addition, *Srebrnik* returns to poetry its lost communicativeness and appeal.

⁷ Med avtorji, ki jih najraje bere, omenja Kavafija, Borgesa, Sarajlića in Kocbeka, poleg teh pa še židovske pisatelje in dramatičarje ter znanstveno fantastiko. V intervjuju z Andrejem Blatnikom in Bojanom Zmaucem, n. d., str. 106.

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or introductory sentence.

Main body of handwritten text, consisting of several paragraphs of cursive script.

Handwritten text at the bottom of the page, possibly a signature or concluding sentence.

TAVČARJEVO LITERARNO OBZORJE

Raziskave literarnega obzorja so v slovenski literarni vedi razmeroma redke. Teoretično se je s tem pojmom ukvarjal Anton Ocvirk.¹ Stvarna obravnava literarnega obzorja se v širšo problematiko naše primerjalne literarne vede ponavadi vključuje fragmentarno, zato tudi nesistematično. Tu gre predvsem za dela, ki raziskujejo problem ustvarjalčevega odnosa do nekega obdobja, vpliv tujine na ustvarjalca ali pa gre za predstavitev celotne ustvarjalčeve osebnosti.²

Pri nas so sistematično obdelana literarna obzorja treh slovenskih ustvarjalcev. Dušan Pirjevec³ je celovito podal Cankarjevo literarno obzorje, Prešernovo literarno obzorje⁴ je obdelal Janko Kos. Marta Vojska pa se je v svoji diplomski nalogi⁵ lotila Trdinovega literarnega obzorja.

Raziskati literarno obzorje nekega ustvarjalca pomeni na podlagi preverljivih dejstev⁶ ugotoviti njegovo razgledanost po domači in tuji literaturi. Pri tem nas zanima, kako se je to obzorje širilo, razvijalo, doseglo svoj vrhunec in kdaj svoj upad ter kakšen je bil ustvarjalčev odnos do branja literature sploh. Hkrati se pojavi vprašanje, ali so te omembe že zadosten dokaz za resnično poznavanje nekega avtorja in njegovih del. Ob prebiranju leposlovnega dela odkrivamo ustvarjalčev izvirnost in epigonstvo, njegov individualni način ustvarjanja in vplive, ki so pripomogli k nastanku nekega dela. Pri tem gre lahko za umetniško preoblikovanje idejnih, oblikovno-stilnih in vsebinskih vplivov, lahko pa le za mehanično prevzemanje. Pri oblikovanju avtorjevega literarnega obzorja je pogosto odločilno delovalo posredništvo periodičnega tiska, prevodov, različnih pisemskih informacij, sodelovanja v društvih in krožkih, zahajanja v gledališče ipd.

Raziskava literarnega obzorja pa je brez pomena, če vsebuje le shematični pregled preverljivih dejstev. Nadgraditi oziroma sploh začeti jo je treba z razvojnim vidikom — raziskati je treba, kako se je ustvarjalčeva splošna in literarna razgledanost krepila ob širjenju literarnega obzorja, kakšen je vpliv tuje literature na določena obdobja ustvarjanja. Samo tako lahko na koncu napravimo smiselno sintezo obeh vidikov — shematičnega in razvojnega.

Ker je razvojni vidik na Tavčarjevo literarno obzorje v slovenski literarni zgodovini že skoraj docela obdelan,⁷ se bo pričujoči pregled lotil obravnave shematičnega vidika, tj. sistematizacije njegovega obzorja po posameznih nacionalnih književnostih ne glede na časovni razvoj sprejemanja. Pri raziskavi smo bili pozorni predvsem na Tavčarjeve omembe, ki so se kakorkoli navezovala na poznavanje kekega avtorja, obdobja ipd., bodisi da je pri tem šlo za neposredne omembe ali pa za (v literarni zgodovini večkrat že ugotovljeno) motivno in oblikovno prevzemanje, ki na njegovo obzorje kaže posredno. Pri tem nam je kot glavni vir služilo celotno Tavčarjevo zbrano delo.⁸ Vanj je vključeno Tavčarjevo leposlovje, podlistki, ocene in polemike, ter korespondenca, kolikor se še dotika kulturnega področja. Velja namreč

¹ Anton Ocvirk, *Teorija primerjalne literarne zgodovine*, Ljubljana, 1936.

² Slednje problematike se pri nas lotevajo predvsem dela iz zbirke *Znameniti Slovenci*; tako med njimi: Janko Kos, *Matija Čop*, Ljubljana, 1979; Franček Bohanec, *Ivan Tavčar*, Ljubljana, 1985.

³ Dušan Pirjevec, *Ivan Cankar in evropska literatura*, Ljubljana, 1964.

⁴ Janko Kos, *France Prešeren in evropska romantika*, Ljubljana, 1970.

⁵ Marta Vojska, *Trdinovo literarno obzorje*, Ljubljana, 1982.

⁶ Gre predvsem za vire, kot so leposlovno delo, ostalo avtorjevo delo, korespondenca, periodični tisk, knjižnica.

⁷ Glej Branko Berčič, *Mladost Ivana Tavčarja*, Ljubljana, 1971.

⁸ Ivan Tavčar, *Zbrano delo*, uredila in z opombami opremila Marja Boršnik, Ljubljana, 1952—1959.

poudariti, da je bil Tavčar vse življenje izredno skromen dopisovalec, da pa je še tisto korespondenco, ki jo je hranil, zaradi ogorčenosti nad objavo pisem med Levcem in Kersnikom požgal.⁹

Mimo poznavanje biblije, grških in rimskih klasikov ter nemške književnosti je namenil Tavčar v svojih delih kar celo študijo indijski literaturi. Manj poudarka je dal angleški, še manj italijanski in francoski, najmanj pa ruski literaturi, ki jo komajda še omenja.

Poznavanje svetega pisma odseva skoraj iz vsakega Tavčarjevega dela in dokazuje takratno običajno razgledanost po biblijski motiviki. To poznavanje ni razvidno le iz omemb in citatov, pač pa tudi iz pridigarskega sloga Tavčarjevih zgodnjih poljudno-poučnih člankov, po vsej verjetnosti povzetega tudi od stricev duhovnikov.¹⁰

Prav gotovo je bil razgledan tudi v grški in latinski književnosti, od slednje omenja Vergila, Horaca pa tudi Ovida in Cicerona, med grškimi pa Tacita, Plutarha, Demostena, Ksenofonta idr.¹¹ Vzrok za propad klasične grške in rimske kulture vidi predvsem v azijskem vplivu in zaostalem suženjskem redu. Grško kulturo pojmuje kot dediščino modernega duha, modernega razuma: »Sofokleja, Ajshila, Tukidida in Platona se tudi naši vekci ne sramujejo, in dokler vrtil se zemlja, jim ne ugasne zvezda slave.« Ko se na dolgo razpiše o indijski kulturi, napravi med drugim tudi primerjavo med indijskim basnopisem Bidpaiem in Ezopom: »Pri Ezopu nastopa tudi žival, žival govori in dela, ali žival ostane žival, ima svoja živalska čutila — samo da jih izraža s človeškimi besedami. Vse drugače pri Bidpaiju. Tu sleče žival svojo posebnost (individualnost), ne misli več po živalsko, ne čuti več svojih prirojnih želja, ampak postane v njih človek.«¹² Največkrat je med Grki omenjen Homer. Se posebej priljubljena se je morala Tavčarju zdeti Homerjeva misel o človekovi minljivosti, češ da je človek »kakor list na veji, piš potegne ter ga odnese k tlom; ali pomlad požene novo zelenje.«¹³ Glavni vzrok za nastanek Iliade pa vidi v ženski in njeni moči.¹⁴

Tavčarju se zdi indijska literatura anarhična, zato tudi ne more ustvariti čiste lepote. Razpisal se je tako o indijski filozofiji kot o literaturi. Omenja njene najstarejše literarne ostanke Vede — to so »kratke himne /.../ in pesmi, katere je pelo na čast bogovom nepopačeno naravno srce /.../ Najznamenitejši med (epopejami) sta Mahabharata in Ramajana /.../ /Tu/ logike ni. Epizoda vrsti se za epizodo, brez veze s prejšnjo /.../ Cvet indijske poezije pa je drama, katere je bolj naravna.« Kot primer omenja Kalidasovo Šakuntalo — »pol žaloigro, pol komično opereto. Duh je bil močan, krepko je dvigal peruti, da bi vzletel proti visokemu soncu, ali opletle so ga mreže fantastike, da gazi po temi.« Takšno je indijsko slovstvo zato, ker »tropi rodijo bolešno domišljijo, katere gloje ljudstvu srce ter mu ugasi luč pravega uma.«¹⁵

Največkrat omenja dela in avtorje nemške književnosti, in sicer od obdobja razsvetljenstva prek vseh treh faz romantike do začetkov realizma.

⁹ Glej opombe k TZD VIII, str. 479—80, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

¹⁰ Primerjaj: Marja Boršnik, Ivan Tavčar, leposlovni ustvarjalec I, 1863—1893, str. 112, Ljubljana, 1974.

¹¹ In vendar!, str. 332 (Vergil), str. 139 (Tacitus), v TZD I, Ljubljana, 1952; Zvezda treh kraljev, str. 142 (Vergil), v TZD VII, Ljubljana, 1958; Pri Bleiweisovi svečanosti, str. 325 (Horac), v TZD VIII, Ljubljana, 1959; Izza kongresa, str. 325 (Horac), v TZD V, Ljubljana, 1955; Narava in civilizacija, str. 278 (Ovid), v TZD VIII, Ljubljana, 1959; Teus Eboran, str. 117 (Plutarh), v TZD VII, Ljubljana, 1959; O mladinski literaturi, str. 114 (Demosten), v TZD VIII, Ljubljana, 1959; Nasproti stari palači, str. 57 (Ksenofont), v TZD I, Ljubljana, 1952; Bolna ljubezen, str. 38 (Ciceron), v TZD I, Ljubljana, 1952.

¹² Narava in civilizacija, TZD VIII, Ljubljana, 1959.

¹³ O poeziji Simona Jenka, str. 314, v TZD VIII, Ljubljana, 1959. Josip Jurčič, str. 210, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

¹⁴ Ženstvo v slovenski narodni pesmi, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

¹⁵ Glej op. št. 12.

Nedvomno je zelo dobro poznal Lessinga, zlasti njegove nazore o poeziji iz Laookona,¹⁶ že iz gimnazije pa tudi Hamburško dramaturgijo, med drugim Lessingovo negativno stališče do francoske klasicistične dramatike.¹⁷ V nemškem gledališču v Ljubljani si je l. 1880 ogledal uprizoritev njegove igre *Modri Natan* (1779).¹⁸ Od razsvetljencev omenja poleg Lessinga še Kotzebueja, ob prevodu njegove igre *Unsinn auf Unsinn* se razburja nad slabim jezikom prevajalca Cimpermana.¹⁹

Najbolj je bil Tavčar razgledan po nemški romantiki; njegovo poznavanje sega prek vseh treh faz, od tokov weimarske klasike, viharništva, grozljivih romanov, heidelberške šole do mladonemške pozne romantike: »Brez historične povesti, pravi Herder, se literature misliti ne more. In zatorej romantika v literaturi ne bo nikoli zamrla, pri čemer nam ni treba misliti na t. i. 'modro rožo' Novalisove nemške romantike.«²⁰ Na nekem drugem mestu navaja kot svoje priljubljeno branje Heinejeve, Schillerjeve, Grabbejeve pa tudi spise mladonemških avtorjev, pri katerih ga je navduševala zlasti ideja demokratičnega svobodoljublja.²¹

Od predromantike navaja predvsem weimarsko klasiko,²² močno mu je pri srcu Schillerjeva drama *Don Carlos*,²³ saj jo večkrat citira, poleg nje omenja tudi dramo Messinska nevesta in Goethejevega *Fausta*²⁴, od Avstrijcev pa Grillparzerjevo dramo *Sappho*.²⁵ V noveli *Dona Klara* je mogoče v snovi, sposojenih imenih, predvsem pa v romantični ironiji in lahkotnosti podajanja opaziti vplive Bürgerjeve balade *Die Pffarers Tochter von Taubenheim*.²⁶

Visoka romantika je zastopana z imeni, kot so Eichendorff, Chamisso, Schleiermacher,²⁷ zanimivo je morda, da trojico — Rückerta,²⁸ konservativnega Platena²⁹ in pa Bodenstedta³⁰ — povezuje skupno zanimanje za orientalsko liriko in njeno prepesnjevanje. Z Bodenstedtovimi *Die Lieder des Mirza Scaffy* se je prevajalsko preizkusil tudi mladi Tavčar. Med prozaisti so omenjeni romantični pisec fantastičnih zgodb Hoffmann³¹ in v motiviki podobno delo fabulista Hauffa *Memorien des Satan*,³² poleg njiju pa še pisec iger in romanov Werner, ki je v svojih delih »razodeval nagnjenje k poltenosti in fabulistik«, pa Gottfried, ki se je opiral »na nekakšne posebne primere usodnosti in krvoskrunstva«. O nemških dramah avstrijskega bidermajerskega pisca Nestroya, komediografa Pulitza, Heuna in Benedixa piše Tavčar predvsem v svojih poročilih Dramatičnemu društvu in v kritikah predstav nemškega gledališča v Ljubljani.³⁴

¹⁶ »Na otoku«, str. 142, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

¹⁷ Rolf Berndt, str. 37, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

¹⁸ Cesar Jožef v našem nemškem gledališču, str. 39, 403, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

¹⁹ Zmešnjava za zmešnjavo, str. 44, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

²⁰ »Kranova kobila«, str. 136, 464, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

²¹ Mlada leta, str. 56, v TZD I, Ljubljana, 1952.

²² Izza kongresa, str. 87, v TZD V, Ljubljana, 1955.

²³ Mrtva srca, str. 198, v TZD II, Ljubljana, 1952.

²⁴ Izjava, str. 62, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

²⁵ Slika Marije, str. 148, 424, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

²⁶ Dona Klara, v TZD I, Ljubljana, 1952.

²⁷ Izza kongresa, str. 334 (Erkhendorf), v TZD V, Ljubljana, 1955; »Slovenska matica«, str. 26 (Chamisso), v TZD VIII, Ljubljana, 1959; »Kranova kobila«, str. 136 (Schleiermacher), v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

²⁸ Otok in struga, str. 30, glej opombe na str. 410 (Rückert), v TZD II, Ljubljana, 1952; »Na otoku«, str. 141, glej opombe na str. 468 (Rückert), v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

²⁹ »Kranova kobila«, str. 131, glej opombe na str. 464 (Platen), v TZD VIII, Ljubljana, 1959; Boris Miran, str. 15, glej opombe na str. 391, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

³⁰ Glej opombe k *Spomladanski čas*, str. 378, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

³¹ »Na otoku«, str. 143, 168, glej opombe na str. 465, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

³² Valovi življenja, str. 70, v TZD I, Ljubljana, 1952.

³³ Zmešnjava za zmešnjavo, str. 45, glej opombe na str. 406, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

Posebej priljubljen pa mu je bil dramatik Grabbe. Njegovo vesoljno kljubovanje je v svojih kratkih, lirčno-dramatskih povestih omejil na območje ljubezenskega iskanja, ki ga je izrazil z mislijo, da je »človeško srce ustvarjeno za to, da se raztrga«, kot pravi v izvorniku (v drami Herzog von Gottland) podobno Grabbe sam: »Gott schuf mein Herz, dafür hat er das Recht es zu zerreißen« (Bog mi je ustvaril srce, zato ima pravico, da mi ga raztrga).³⁵ Pod vplivom Grabbejeve vehementnosti, ostrih konfliktov in njegovega sloga je Tavčar pisal svoje začetne novele, med njimi tudi edini dramatski osnutek Erazem iz Jame.³⁶

Kot smo omenili že zgoraj, ga je nadvse pritegovala tudi mladonemška literatura.³⁷ Nad vse pisce nemške romantike, če ne celo literature sploh, postavlja Heineja. S kipečim srcem in kipečo dušo ga je naskrivaj prebiral že v gimnazijskih klopek.³⁸ Takole pravi o njem: »Eden največjih lirikov, kar jih je rodil svet, bil je Heinrich Heine. V življenju bil je to ta krščeno-židovski poet sestavljen iz dobrih in preblagih, na drugi strani pa spet iz najmanjših atomov, kakor jih ni najbolj pozabljeni geto nahajal med svojimi prebivalci /.../ Imel je navado, da se je iz pesniških višin kar nankrat spustil nizdol ter obtičal v prahu vsakdanjosti /.../ Znano je, kako je dvojna ta Heinejeva narava povzročila grde pene na višinah divne njegove poezije! Če nas je z nebeškimi svojimi podobami razvnel, tedaj nas takoj z ostudno trivialnostjo predrami iz navdušenja, tako da so v duši hipoma potrti vsi prejšnji občutki, katere vzbujajo samo prava in čista poezija, ki se kakor po blatnih prekopih pretaka po Heinejevih delih.«³⁹ To dvojnost Heinejevega pisanja ponazorijo s primerom iz njegovega cikla Reisebilder (Die Bäder von Lucca).⁴⁰ Nedvomno pa je imel Tavčar močno v čislh Heinejevo Buch der Lieder, ki jo velikokrat citira.⁴¹

Od literature, ki ne sega več na področje pravega leposlovja, navaja Tavčar tudi nekaj strokovnih zgodovinskih del in njihovih avtorjev. Kot vir pri pisanju del z zgodovinsko tematiko mu pogosto služijo stare srednjeveške kronike, Dimitz, omenja tudi Zwiedinecka.⁴² Na podlagi pozitivističnih kulturnih zgodovinarjev Bunsena, Scherra, Dunckerja ter Angležev Buckleja, Draperja in Gibbona govori v svojem mladostnem poljudno-znanstvenem spisu o razmerju med naravo in civilizacijo.⁴³ Po Buckleju povzame, da ima »narava pri rojstvu olike in omike vedno in povsod sila vpliva, ali ko ji ne pomaga višja, duševna moč, ki je v človeku samem, le-ta ni v stanu dobro odgojiti novorojenega otroka, ampak ga podivjači, podvrže svojim elementom.« Od človeškega razuma je torej odvisno, ali bo naravna civilizacija usahnila ali narasla v uničujočo reko. Naravi se mora pridružiti duševna moč, ki je v človeku samem. »Narava in inteligenca človekova si nasprotujeta; če zmagata prva, ni uspeš-

³⁴ O ljubljanskem nemškem gledališču, str. 54, glej opombe na str. 411, v TZD VIII, Ljubljana, 1959; Rolf Berndt, str. 36, glej opombe na str. 403 (Pulitz), v TZD VIII, Ljubljana, 1959; Poročila, str. 349, glej opombe na str. 562 (Pulitz), v TZD VIII, Ljubljana, 1959; Cesar Jožef v našem gledališču (Hün), str. 39, glej opombe na str. 404, v TZD VIII, Ljubljana, 1959; Poročila, str. 353, glej opombe na str. 564 (Benedix), v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

³⁵ Mlada leta, str. 69, glej opombe na str. 395, v TZD I, Ljubljana, 1952; primerjaj še: Anton Slodnjak, Slovensko slovstvo, str. 203, Ljubljana, 1968.

³⁶ Erazem iz Jame, v TZD I, Ljubljana, 1952.

³⁷ Izjava, str. 62, glej opombe na str. 442, v TZD I, Ljubljana, 1952; Gospod Ciril, str. 219, glej opombe na str. 442, v TZD I, Ljubljana, 1952.

³⁸ Boris Miran, str. 15, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

³⁹ O poeziji Simona Jenka, str. 312, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁴⁰ Premišljevanje o »Kranjcih kobili«, str. 126, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁴¹ Zenstvo v slovenski narodni pesmi, str. 282–297, glej opombe na str. 537, v TZD VIII, Ljubljana, 1959; Bolna ljubezen, opombe k TZD I, str. 390, v TZD I, Ljubljana, 1952; Mrtva srca, str. 179, glej opombe na str. 436, v TZD II, Ljubljana, 1952; Dona Klara, opombe k TZD I, str. 377, v TZD I, Ljubljana, 1952.

⁴² Visoška kronika, opombe k TZD VI, Ljubljana, 1957; Janez Sonce, str. 340, v TZD IV, Ljubljana, 1954; Vita vitae mea, glej opombe na str. 404, v TZD II, Ljubljana, 1953; Izza kongresa, str. 367, v TZD V, Ljubljana, 1955.

⁴³ Narava in civilizacija, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

nega napredka, ako pa obvelja človeški duh, če si podjarmi naturo, razvija se pod njegovimi perutmi napredek.« Nato Tavčar oriše življenjske pogoje Indijcev ter po Bunsenu, Scherru in Dunckerju razvije primere delovanja bolne domišljije v njihovi kulturi in verstvu. Svojo razpravo zaključuje z mislijo, da so v tropskih deželah naravne moči v tolikšni meri zmagale nad človeškim umom, da ni več upanja na rešitev njihovih civilizacij. Prihodnost ima Evropa tam, kjer se je narava vdala človeškemu duhu, kjer gre za ugodno podnebje, zato je lahko človeška zavest odpravila sužnost in se povzdignila na višjo raven.

Tavčar se tu in tam ustavi pri angleški romantiki. Prepričan je, da se bodo dela, kot so Byronov *Corsair* in njegova *Nevesta iz Abida* ter Scottove povesti, večno brala po vsem svetu.⁴⁴ V svojih spisih ne omenja le predstavnikov nove romantične generacije, pač pa tudi »lakisfe« — Coleridgea, njegovo pesem *Stari mornar*⁴⁵ in Wordswortha.⁴⁶ V branje priporoča delo Thomasa Moora *Lallo Rokh*, »ki je velik umotvor.«⁴⁷

Tavčar je imel vpogled tudi v nastajajočo ameriško književnost in njenega romantika Poeja. Ob odlomku iz neke njegove novele, ki opisuje inkvizicijo, želi ponazoriti pravo prikazovanje groze; le-ta »mora pretresati, in groza, katero je hotel pisatelj povzročiti, mora iti skozi kosti in žilice, drugače je le nadomestek groze« (ta pa po Lessingovih merilih ne sme tvoriti glavnega dela umotvorov).⁴⁸ Bralcem mladinske literature pa predlaga branje Rooseveltovih avtobiografskih del.⁴⁹

Zanimanje za romantiko in sprejemanje njenih načel je pripeljalo Tavčarja do renesančnega Shakespeara. Od angleških avtorjev mu nedvomno posveča največjo pozornost, po številu omenb je takoj za Heinejem, vse pa kaže, da tudi po priljubljenosti. Izmed njegovih del citira odlomke iz *Hamleta*, *Riharda III.*, *Julija Cezarja*, *Othella* in *Beneškega trgovca*.⁵⁰ Na splošno jih označuje kot »divno poezijo«, obširneje pa spregovori o *Rihardu III.*: »O Shakespearju /.../ je vobče težavno govoriti /.../ Richard, ta velikanska drama, zdi se mi pisana ravno na slavo trdni moški volji.« Problematiko *Riharda III.* nato Tavčar osvetli z etične plati; Shakespeare je hotel »pokazati zrcalo, v katerem naj bi se gledali časi. In da si k temu ni izbral pravičnega junaka, poznal je predobro vplive, ki nadvladujejo človeško srce /.../ ako jaz pridigujem po svetu naokrog: bodite pravični! — opravič bom malo ali nič. Ako rečem: Glejte, tale delal je hudobno in godilo se mu je slabo; ta zapravlil je bogate darove in žalostno poginil, sejal bom v rodovitno zemljo /.../ Z Rihardom govoril je Shakespeare možakom, da imajo neizmerne darove in da naj jih obračajo k dobremu, drugače poginejo brez sadu /.../ Ako bi se mi bolj zavedali, da je svet naš in da smo mi sami, ki vzdržujemo zemljo, moralo bi biti boljše!«⁵¹

Od romanskih literatur se Tavčar dotakne španske le v omembo *Don Kihota*,⁵² poleg novejšje francoske pa nekoliko obširneje spregovori predvsem o starejši italijanski književnosti.

»Da si je lahko zamislil svoje prebujenje od mrtvih v l. 4000 in upodobil polet v naročju smrtnega angela Azraela skozi pet nadzemskih sfer,«⁵³ ga je pri nastanku

⁴⁴ »Kranova kobila«, str. 136, v TZD VII, Ljubljana, 1959.

⁴⁵ *Mrtva srca*, str. 188, v TZD II, Ljubljana, 1952.

⁴⁶ »Na otoku«, str. 139, glej opombe na str. 467, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁴⁷ »Kranova kobila«, str. 136, glej opombe na str. 464, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁴⁸ »Na otoku«, str. 143, glej opombe na str. 408, v TZD VIII, Ljubljana, 1959; »Električna žoga« in drugo, str. 167, glej opombe na str. 478, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁴⁹ O mladinski literaturi, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁵⁰ *Otok in struga*, str. 52, glej opombe na str. 410, v TZD II, Ljubljana, 1952; *O poeziji Simona Jenka*, str. 314, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

Mrtva srca, str. 302, v TZD II, Ljubljana, 1952; *Valovi življenja*, str. 111, v TZD I, Ljubljana, 1952; *Ivan Slavlj*, str. 110, glej opombe na str. 411, Ljubljana, 1958; *Poglavje o hvaležnosti*, str. 378, v TZD VII, Ljubljana, 1958.

⁵¹ *Mlada leta*, str. 78, 79, glej opombe na str. 476, v TZD I, Ljubljana, 1952.

⁵² *Birokrat*, str. 12, v TZD VII, Ljubljana, 1958.

⁵³ *Anton Slodnjak*, Slovensko slovstvo, str. 257, Ljubljana, 1968.

romana 4000 inspirirala Dantejeva Božanska komedija.⁵⁴ Italijansko renesanso zastopajo imena, kot so Tasso,⁵⁵ Petrarca⁵⁶ in prva italijanska pesnica Vittoria Colonna.⁵⁷ Sodobno italijansko književnost omeni z delom *Il Santo* avtorja Fogazzara, ki ga bralcem odločno odsvetuje: »Ta /.../ težka in obširna /.../ knjiga zastopa nekaj novi katolicizem, kateri ne potrebuje niti trohice svetovne vede, kateremu je slepa in trdna vera vse in kateri hoče s to vero delati čudeže, kakor jih je nekdaj delal Kristus. Če si prečital obširno knjigo, ti plešejo njeni glavni junaki pred očmi, da se ti v glavi meša in da v resnici nimaš prav nikakega užitka /.../ Vsakdo, ki bo knjigo prečital, jo bo odložil z glavobolom, čuteč, da v življenju našega ljudstva ni najmanjšega povoda, ki bi izdajo Fogazzarove knjige le za silo opravičeval.«⁵⁸

Francoske literature Tavčar ne omenja dostikrat. Scuderyjevo — predstavnico t. i. preciozne književnosti — označi za pisateljico »sladkovodenih romanov.«⁵⁹ Videti je, da se tudi nad Sandovo in njenimi emancipacijskimi težnjami posebej ne navdušuje, pač pa v mladostnem delu *Mrtva srca* vključi svoje poznavanje Rousseaujevih tez meščanskodemokratske revolucionarnosti in Proudhonovega meščanskosocialističnega anarhizma v razmišljanje ene izmed literarnih oseb.⁶⁰ Mimogrede omeni še Maupassanta⁶¹ in Verna,⁶² več pozornosti pa nameni francoskemu naturalizmu. Že v svojem mladostnem spisu išče vzroke za francoske tegobe v »umazanem pesništvu.«⁶³ Kasneje pa se ob izidu *Goncourtove Dekle Elize* razpiše takole: »Kako je prišla ta knjiga med Slovence in kaka potreba je kričala po nji, tega ne morem umeti in nikdar umel ne bodem /.../ Medtem ko na Francoskem največjega mojstra naturalizma Zolaja le še malo čitajo in ko bi brata Goncourt vzlic temu, da sta odlična pisatelja, že tudi bila skoraj pozabljena, če bi Goncourtovi akademiki v zahvalo, ker so z vsem preskrbljeni, ne delali neke reklame, bila sta — nam prepotrebna! Pri francoski knjigi pa se mora še posebej upoštevati, da se da v francoščini marsikaj povedati, kar ostane v slovenščini, če besedo še tako piliš in gladiš neokusna, če že ne umazana vsakdanjost.«⁶⁴ Nato se loti same vsebine tega dela, pri katerem ima »ves čas občutek, kakor da nas je kdo zagrabil za vrat ter nam potisnil glavo v stranišče, da smo deležni vsakega in najržesega smradu. Estetičnega okusa pri tem nobenega. Če bi se medicajska Venera vlačila po pariških kloakah, bi se izvlekla končno v takem stanju, da bi se vsakemu človeku, ki da kaj na pranje, studila /.../ Kam vodijo te ostudnosti v knjigi? Ostanejo gole in čiste ostudnosti, ki so v tem slučaju obilo žensk pritrle do tja, kamor je dospela 'la fille Eliza'.«⁶⁵ Na koncu članka se sprašuje, kdo je tisti, »ki hoče po vsi sili zanesti /k nam/ to nago ostudnost, to gosto gnojnico, ki ne doseže drugega, nego, da nam napolni s smradom trpeče nosove? /.../ Na Francoskem je obledela slava obeh Goncourtov, pri nas pa se dviga izza temnega gnojiščenega tolmana, za katerim bi bila morala ostati /.../ 'Mahovina pod pazduho ženske' ne bo navduševala našega čitateljstva«, zato je v bodoče treba bralcem s »takimi produkti perverzne človeške narave« prizanesti.⁶⁶

Iz omemb slovenskih literatur je razvidno, da je Tavčar poleg slovenske poznal boljše tudi staro dubrovniško. To je izpričal s svojo novelo o Antonu Gledeviću, kjer ne navaja samo podatkov iz življenja in dela (Zorislava, Damira) tega, ampak

⁵⁴ 4000, str. 119, v TZD IV, Ljubljana, 1954; »Slovenska matica«, str. 26, glej opombe na str. 400, v TZD VIII, Ljubljana, 1952.

⁵⁵ Antonio Gledjevič, str. 194, glej opombe na str. 498, v TZD I, Ljubljana, 1952.

⁵⁶ Izjava, str. 62, v TZD VIII, Ljubljana, 1959; Izza kongresa, str. 334, v TZD V, Ljubljana, 1955; O poeziji Simona Jenka, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁵⁷ 4000, str. 205, v TZD IV, Ljubljana, 1954.

⁵⁸ »Dekle Eliza«, str. 199, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁵⁹ Antonio Gledjevič, str. 198, glej opombe na str. 498, v TZD I, Ljubljana, 1952.

⁶⁰ Bolna ljubezen, str. 40, glej opombe na str. 469, v TZD I, Ljubljana, 1952.

⁶¹ »Na otoku«, str. 141, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁶² »Slovenska matica«, str. 25, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁶³ *Mrtva srca*, str. 170, glej opombe na str. 422, v TZD II, Ljubljana, 1952.

⁶⁴ »Dekle Eliza«, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁶⁵ Prav tam.

⁶⁶ Prav tam.

tudi drugih dubrovniških književnikov, kot so pesniki Zlatarić, Gundulić, Dionirić-Palmotić, Djurdjević, Gundulić-Gondola, Bošković, dramatik Palmotić, in prevajalec Tudišević-Tuduzzi.⁶⁷ Hrvaško književnost omeni z romantikoma Senoo in Vrazom.⁶⁸ Podoben prikaz Odrješnikove poti v Tavčarjevem delu opozarja na poznavanje Sienkiewiczovega romana *Quo Vadis*.⁶⁹ O sodobni ruski literaturi je Tavčar l. 1920 zapisal, da »je svojemu narodu le malo koristila«, zato se ne bo več čitala.⁷⁰ Katera dela in katere avtorje je imel pri tem v mislih, lahko samo ugibamo. Morda Gorkega, Majakovskega, Jesenina? V svojih delih omenja še predstavnika psihološkega realizma — Nekrasova⁷¹ in pa Dostojevskega delo Bese, »močno, široko in težko knjigo, katere še intilgent vselej ne ume.«⁷²

Ker je težišče pregleda prikazati predvsem Tavčarjevo razgledanost po tujih literaturah, se bom domače lotila le v najnujnejših obrisih. Omembe slovenskih avtorjev so navzoče skozi celotno Tavčarjevo delo. Predvsem v delih z zgodovinsko tematiko velikokrat omenja Dalmatina in Trubarja pa tudi Valvasorja. Tavčarjevo literarno delo, predvsem mladostni spisi, odsevajo močan vpliv Levstikovega literarnega programa in udejanjenje le-tega v Jurčičevi literarni praksi. Trdina mu je predvsem »vzor in mojster slovenskega sloga in njegovi spisi /.../ kot nekaka učna knjiga ali zbirke zgledov slovenske stilistike.«⁷³ Sodobnika Kersnika postavlja takoj za Jurčičem kot najuglednejšega slovenskega pripovedovalca.⁷⁴ V protest proti poseganju dogmatičnih klerikalnih krogov v javno življenje je napisal družbeno-satirični roman 4000.⁷⁵ Pri nastanku tega dela ima posredniško vlogo tudi Mencingerjevo delo *Abaddon*, saj gre pri obeh delih za iste vire.⁷⁶ Pesnike Jenka, Gregorčiča in Aškercja z veliko zavzetostjo brani pred kritiko mahničevcev: »Odkar se je med nami rodila cerkveno-radikalna stranka ter s svojo koščeno roko pograbila po vsem, kar je nam sveto bilo, planila je takoj tudi po naših pevcih ter jim s trnjem obdala telo in dušo /.../ Kdor trdi, da se je pohujšal nad Gregorčičevimi in Aškercjevimi poezijami, ta laže! Ta je svoje pohujšanje zajemal z drugega vira, in ker nima druge žrtve, duši nedolžnega pevca! /.../ Bodite ša tako pobožni, pohujšala vas /ta poezija/ ne bode, ker prava poezija že sama ob sebi nikogar pohujšati ne more.«⁷⁷ Tavčar ogorčen ponazori Mahničev napad na Gregorčiča ter ga skuša pred njim zaščititi: »kakor da bi se s svojimi pesnimi pregrešil proti svoji službi in poklicu, kakor da bi tajil Boga in učil krivo vero. A vendar kaže njegovih poezij 'sleherna črta, da seme njih iz božjega je vrta' /.../ Iz njegovih pesmi veje mehka, nežna duša pesnikova, dovtetna in navdušena za vse, kar je dobro, lepo in plemenito, dovtetna pa tudi za vso bol in gorje, ki tare človeški rod.«⁷⁸

Največji vtis med slovenskimi avtorji pa je na Tavčarja napravil Josip Stritar. Že v gimnazijskih letih je izrazil veselje nad izvrstnim Zvonom, katerega naloga je bila »obuditi novo življenje, novo dihanje v zaspanih krogih slovenskih«, umetnost pa predstaviti v »pravi i resnični i sveti podobi.«⁷⁹ Na vse pretege hvali »krasoto jezika Borisa Mirana« in oblikovno dognanost njegovih verzov, poudarja njegovo domovinsko ljubezen, ki ga je še posebej nadvse ganila ob branju njegove pesmi *Bolnik*, popolnoma pa prezre erotično plat Stritarjevih poezij. Pomanjkanje prav te domovinske ljubezni mu kasneje »v političnem obrekovanju« očita,⁸⁰ vendar skuša na nekem

⁶⁷ Antonio Gledjević, TZD I, Ljubljana, 1952.

⁶⁸ *Mrtva srca*, str. 156, glej opombe na str. 431, 185 in 441, v TZD I, Ljubljana, 1952.

⁶⁹ *Izgubljeni Bog*, str. 176, glej opombe na str. 459, v TZD VII, Ljubljana, 1958; *Ponesrečeni izlet*, str. 447, v TZD II, Ljubljana, 1958.

⁷⁰ *Narava in civilizacija*, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁷¹ *Izza kongresa*, str. 159, glej opombe na str. 415, v TZD V, Ljubljana, 1955.

⁷² »*Dekle Eliza*«, str. 177, glej opombe na str. 454, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁷³ *Zbrani spisi Janeza Trdine*, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁷⁴ *Janko Kersnik*, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁷⁵ *4000*, v TZD IV, Ljubljana, 1954.

⁷⁶ Prav tam, opombe na str. 359.

⁷⁷ *Anton Aškerc*, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁷⁸ *Simonu Gregorčiču ob šestdesetletnici*, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁷⁹ *Josipu Stritarju 1*, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁸⁰ *Nekaj o političnem obrekovanju*, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

drugem mestu to sodbo omiliti, ko spregovori o njegovih zaslugah pri razvoju slovenskega slovstva: »Vsled take vsestranske delavnosti je dobilo naše slovstvo obseg in vsebino; iz filistrske omejenosti provincialnega pisarjenja za domače potrebe /.../ je delujoč za umetnost« s splošno sprejemljivostjo »za spise s popolnoma svetovnim naziranjem« dvignil slovstvo na raven klasike. Ob porajanju novih literarnih smeri je kazal »na napačnost pretiranega naturalizma«, ki da ga je treba nadgraditi z idealizmom, in nevarnost izpostavljanja »preveliki vplivnosti baš najmočnejšega, četudi ne najboljšega«, pri tem pa spodbujal pisce k socialni problematiki. Stritarjeva zasluga je tudi uspešen boj za prosto pot ljubezenski poeziji.⁸¹ Stritar ima pri Tavčarju tudi dvojno posredniško vlogo: prek njegovega — »prečuda polnega poezije« — romana Zorina in še drugih Stritarjevih del je prišel Tavčar v stik s Schopenhauerjevimi idejami. Preko Stritarja se je na poseben način seznanil tudi s Prešernovim pesništvom, le da ga je za razliko od Stritarja gledal predvsem v luči domoljubja, prezrl pa je Prešernovo ljubezensko poezijo.⁸²

Spregovoriti velja še o Tavčarjevem razmerju do mlajše literarne generacije, ki ji je bila »umetnost sama sebi namen«.⁸³ Do nje zavzema odklonilno stališče, ki je razvidno predvsem iz zvrste polemik med njim in Cankarjevimi častilci. »Krpanova kobila je zbirka podlistkov, ki sama na sebi ne vzbuja posebne pozornosti /.../ so večinoma polemične narave: obračajo se tudi proti Govekarju« in drugim. Tavčarja odbija predvsem Cankarjeva polemično-kritična ost, saj pri tem ne pozna »nikakega sredstva, kako naj bi Slovenci prišli na bolje!« Očita mu politično pa tudi literarno-estetsko nestanovitnost: »Pri Margareti v Istri je bil romantik, pozneje — na Dunaju — se je prelevil v naturalista ali nekaj podobnega, končno je bil pesimist, kateremu se je vse studilo. Postal je duševni nihilist, ki je čutil potrebo povedati, da vse, kar je slovenskega, pride lahko pod nič, ker ni vredno, da eksistira /.../ ne pove pa nam, od kod naj se vzame kultura, od kod naj se vzame zlato, da bomo mogli drago plačevati tiste breze, katere je s krvavečim srcem hodil gledat k Schwentnerjevimi šipam.«⁸⁴ Loti se Cankarjeve črtice Na otoku, ki »nosi v sebi vse znake, vse vrline in nevrline Cankarjeve pisave /.../ Na otoku obsega zgolj le pripoved razmučene, preteptane in končno opešane človeške duše.« Delo je sicer pisano »stilno virtuozno in krasno«, vendar v celoti nanj ne napravi nobenega umetniškega vtisa, tako tudi ne mnogi drugi Cankarjevi spisi. Tavčar meni, da tisto kar nam pripoveduje pisatelj o notranjih bojih junaka, ni nikakor dovršeno, ni nič posebnega in tudi nič takega, da bi se obenem zvijale tudi naše duše.⁸⁵ Končno se le navduši nad knjižico Moje življenje, ki »obsega nekaj mojstrskih črtic /.../ Velikega pomena so take skice. Vrhunec umotvora pa niso. Globoko torej obžalujem, da Cankar ni imel prilike ustvariti večjih umotvorov, ki bi bili v soglasju z njegovimi črticami. Tako pa je najboljše, kar nam je zapustil, zapustil v svojih črticah, in te se bodo čitale, ko bodo glavna njegova dela le maloštevilnim še prihajala v roke.«⁸⁶ Cankarja uvrščati med najvišje vrhove je za Tavčarja nedopustno dejanje literarne kritike. Sam pravi, da pamet govori o tem drugače: »Prepustimo to bodočnosti.«⁸⁷

Med vire, ki dokumentirajo sestavo Tavčarjevega literarnega obzorja, sodi tudi zasebna knjižnica. Ta nam osvetljuje zlasti njegovo poznavanje starejše in sodobne literature in katera dela ter avtorji so bili Tavčarju verjetno še posebej priljubljeni. Sele vpogled v Tavčarjevo knjižnico nam bo dokončno predstavil zaokroženo podobo njegovega literarnega obzorja.

⁸¹ Josip Stritar, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁸² Primerjaj: Franček Bohanec, Ivan Tavčar (Znameniti Slovenci), str. 27, Ljubljana, 1985.

⁸³ Primerjaj: Josip Stritar — k njegovi 70-letnici, str. 83, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁸⁴ »Krpanova kobila«, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁸⁵ »Na otoku«, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁸⁶ De Mortus nil, nisi bene!, v TZD VIII, Ljubljana, 1959.

⁸⁷ Glej opombe na str. 78.

Na voljo sta dva popisa Tavčarjeve knjižnice: kolikor se je je ohranilo na njegovem domu v Ljubljani, jo je v petdesetih letih po abecednem seznamu popisale Ciril Zlobec, drugi popis pa je seznam knjig, ohranjen deloma iz Kalanove zapuščine, ki so bile rešene z Visokega v škofjeloški muzej, in ga je po strokovnih področjih opravila arhivarka Doroteja Gorišek.

Ob razprodaji Tavčarjevega stanovanja je ljubljanska knjižnica prešla v roke SAZU, ki je knjižnico ponovno popisala. Seznam knjig je sistematično urejen po letu izida in morebitnih podpisov lastnikov posameznih del. Iz primerjav med slednjim in Zlobčevim seznamom je razvidno, da je med selitvijo veliko knjig izginilo, zato nam je za vir raziskave služil Zlobčev seznam, pa čeprav je tudi ta pomanjkljiv.

Visoška knjižnica je ohranjena v arhivu škofjeloškega muzeja in še zdaleč ni sistematično urejena. Vsebuje okrog 500 del, večinoma nabožne vsebine, tudi klasikov je precej, ostale knjige pa segajo na umetnostno, filozofsko, zgodovinsko, naravoslovno, geografsko in pravno področje. Poleg teh je še nekaj splošnih priročnikov in knjig za šolsko rabo. Zlobčev seznam ljubljanske knjižnice obsega približno 650 del.

Tavčar se je poleg latinščine in grščine učil tudi italijanščino, vendar razen nemščine in slovenščine ni aktivno obvladal nobenega drugega jezika, zato vso tujo literaturo predstavljajo nemški prevodi, pri katerih se soočamo s problemom prevajanja: ali gre še za dosleden prevod ali pa že za predelavo izvirnika.

Najbolj je zastopana nemška književnost. Posebej velja omeniti izdajo nemških klasikov v petindvajsetih zvezkih, ki vsebuje klasike in njihova dela od Nibelungov do Tavčarjevih sodobnikov.⁸⁸ V zbranih ali izbranih izdajah posameznih avtorjev so zastopana dela Goetheja, Grabbeja, Grillparzerja, Heineja, Kotzebueja, Lessinga, Novalisa, Rückerta, Schillerja in Uhlanda. Sodobnejši avtorji pa so: Freiligrath, Freytag, Hoffmannstahl, Schnitzler, Wassermann, T. Mann in še kdo.

Iz starejših obdobjev zastopajo angleško književnost Chaucer, Fielding in Shakespeare s celotnim zbranim delom ter romantiki Burns, Byron (ZD), Moore, Scott (ZD), izbrane poezije Schellya, Ch. Brontee, od sodobnejših angleških in ameriških avtorjev pa Dickens, Galsworthy, Harte, London, Poe, Twain in drugi. — Novejšo skandinavsko književnost predstavljajo realisti Björnson, Kielland in Strindberg. — Od romanskih avtorjev je največ francoskih — od Voltaira, Rousseuja, Dumasa, Hugoja, Sandove, Saint-Pierra, Verna do Balzaca, Daudeta, Maeterlincka, Prevosta, Maupasanta in Zolaja.

Ostale literature so zastopane dokaj skromno, italijanska z Ariostom, Dantejem, Petrarco in Leopardijem, španska in portugalska pa le s Cervantesom in Camoësom.

Poleg slovenske, ki med drugim vsebuje tudi Cankarjeva dela, Kettejeve poezije, Župančičevo Čašo opojnosti in Samogovore, vsebuje Tavčarjeva knjižnica tudi nekaj srbohrvaških avtorjev: Gundulića, Karadžića, Mažuranića, Nazorja, Šenoa in Kozarca z Mrtvimi kapitali.

Precej dobro so zastopani ruski književniki: Karamazin, Lermontov, Puškin, Turgenjev, Nekrasov, Tolstoj, Dostojevski, Čehov ter Berlinski, Černiševski, Saltikov-Sčerdin ter drugi. Ostale slovanske in druge literature predstavljajo še dela in avtorji — Baranszewicz, Orzeszewski, Sienkiewicz, Karasek, Jokai, Josika idr.

Med knjigami naletimo tudi na antologije, razprave in izbore, kot so: Die klassische Lyrik der Weltliteratur,⁸⁹ Naturalismus — Nihilismus — Idealismus in der russischen Dichtung,⁹⁰ Italienische und französische Satyriker,⁹¹ Englische Dichtungen des XIX. Jahrhunderts,⁹² Holbergs ausgewählte Komödien aus Dänischen,⁹³ Antologie Rus-

⁸⁸ Bibliothek der deutschen Klassiker, Mit literaturgeschichtlichen Einleitung, Biographie in Porträts (1—25 Band), Hildburghausen, 1861—1864.

⁸⁹ Am Liederquell der Völker, Die klassische Lyrik der Weltliteratur, ausgewählt von J. A. Wentzel, Leipzig.

⁹⁰ E. Bauer, Berlin, 1890.

⁹¹ S. Samosch, Berlin, 1879.

⁹² Aus beiden Heimispären, Englische Dichtungen des XIX. Jahrhunderts, Leipzig, 1881.

⁹³ V Zlobčevem seznamu je brez bibliografskih podatkov.

sisches Lyriker,⁹⁴ Sbornik russische Geschichten und Satiren,⁹⁵ Vorlesungen über Shakespeare⁹⁶.

Po pregledu obeh — visoške in ljubljanske knjižnice — lahko ugotovimo, da so najbolj zastopani predvsem nemški in angleški, pa tudi slovenski romantiki, od poznejših smeri pa zlasti francoska in skandinavsko nova romantika z naturalizmom ter ruski realizem.

Tavčar je bil sicer velik ljubitelj knjig, vendar je njegova knjižnica izrazito meščanske narave. Poleg literarno kakovostnih del je med pustolovskimi, avanturističnimi, avtobiografskimi, potopisnimi in sentimentalno-ljubezenskimi deli tudi veliko tretjerazredne literature, ki priča o tem, da Tavčar svojega branja najbrž ni nikoli strožje izbiral oziroma svojega literarnega okusa zavestno vzgajal. Pri ugotavljanju kakovosti in količine Tavčarjeve knjižnice pa se srečujemo še z nekim vprašanjem: njegova knjižnica namreč vsebuje tudi dela, ki so last ostalih članov Tavčarjeve družine, na kar opozarjajo njihovi podpisi na nekaterih delih. Tako ostaja odprto vprašanje, ali je Tavčar vse knjige iz svoje knjižnice tudi sam v resnici poznal in ali jih sploh lahko uvrstimo v njegovo literarno obzorje ali ne.

Tudi v svojih izjavah o literaturi je nenehno dokazoval, »kako je še močno pod vplivom starih utilitarističnih poetik in da mu še mnogo manjka, da bi se dokopal do vrednotenja čistega lirskega občutenja in pristnega in neposrednega pesniškega doživljanja.«⁹⁷ Tako je v glavnem nadaljeval kontinuiteto domačih, v razsvetljenke norme vpetih, narodnoprubudno usmerjenih avtorjev, med katerimi »je imel pomembno vlogo zlasti Josip Jurčič s propagiranjem in izvajanjem Levstikovega narodnoprubudnega slovstvenega programa, ki je temeljil na romantičnih, narodno samobitnost poudarjajočih prvinah.«⁹⁸ Kako zelo je razumel literaturo v razsvetljenke smislu in ji dajal vrednost le tedaj, kadar je vsebovala kak smoter, izpričuje njegova interpretacija Riharda III. V njem vidi predvsem Shakespearovo težnjo, da bi na svojevrsten način podučil bralce o dobrem. Čeprav se zdi, da je ob koncu srednješolskih let napravil Stritarja izjemen vtis, pa ga kljub vsemu ni mogel premakniti iz Jurčičevih in Levstikovih idejno-literarnih okvirov in ga pripeljati do spoznanja o avtonomnosti literature. »Tavčarju so vasezagledanost, praktična usmerjenost v akcijo, rodoljubni zanos in prešibka strokovno-znanstvena izobraženost o lepih rečeh onemogočili, da bi prodril v globine Stritarjeve estetike in spoznavne filozofsko-literarne kritičnosti,«⁹⁹ preko le-te pa tudi naprej. Ostajal je pri svojem poimenovanju literature kot »dekle« in je ni bil sposoben povzdigniti v položaj »gospe«. Tavčar je torej od Stritarja povzemal tisto, kar je bilo bližje njegovi praktično-razumarski naravi, kar je pomenilo rešitev iz ozkosti moralističnega zasebnega ali javnega svetohlinstva ter spodbudo za njegove liberalno-demokratske ideje.¹⁰⁰

Tavčarju je izobrazba omogočila razgledanost po razmeroma širokem splošnem znanju, pri čemer je pokazal posebno zanimanje za zgodovino, naravoslovje in žive jezike z literaturami, kot študent pa tudi za znanost. Poleg zanimanja za svetovno klasiko je bil vseskozi odprt za vsakovrstna nemška in v nemščino prevedena dela romantično graščinsko-sentimentalne smeri pa tudi za druga meščansko poprečna dela. Nedvomno je bil najbolj razgledan po nemški literaturi. Pretres Tavčarjevih omemb in citatov izpričuje precejšnje vrzeli zlasti v poznavanju ruske in francoske literature, ki pa sta zadovoljivo zapolnjeni v knjižnih polih Tavčarjeve knjižnice. Zelo slabo je predstavljena le italijanska književnost. Pregled Tavčarjevega zbrana dela in njegove knjižnice izpričuje, da je bil najbolj razgledan po romantičnih piscih in njihovih delih, čeprav se v pregledu knjižnice da opaziti rahel premik k sodobnejšim obdobjem in smerem.

⁹⁴ F. Fiedler, *Der russische Parnas. Antologie russisches Lyriker*, Dresden und Leipzig, 1889.

⁹⁵ W. Henckel, Berlin.

⁹⁶ F. Kreyssig, *Vorlesungen über Shakespeare*, Berlin, 1874.

⁹⁷ Primerjaj: Franček Bohanec, Ivan Tavčar (*Znameniti Slovenci*), str. 21, Ljubljana, 1985.

⁹⁸ Branko Berčič, *Mladost Ivana Tavčarja*, str. 297, Ljubljana, 1971.

⁹⁹ Franček Bohanec, Ivan Tavčar (*Znameniti Slovenci*), str. 27, Ljubljana, 1985.

¹⁰⁰ Primerjaj prav tam, str. 29.

Pri Shakespearju so ga navdušili predvsem njegovi močni značaji in njihove usode. Vseskozi se je zanimal za Schillerja, pri katerem je cenil njegov patos, in za Heineja. Identificiral se je z njegovo privzdignjenostjo k idealiteti na eni in kritiki realnosti na drugi strani. V nemških kronikalnih delih iz prehoda med romantiko in realizmom je našel veliko idej in motivov, ki jih je svojevrstno preoblikovane vključil v svoj kronikalni opus. Med mladonemškimi avtorji je imel pomembno vlogo predvsem Grabbe, od katerega je poleg demokratičnega svobodoljubja, značilnega za vse tovrstne avtorje, prevzel zlasti vodilno misel svojih zgodnjih del — da je človeško srce ustvarjeno zato, da se raztrga. Zdi se, da je Tavčarjevo navdušenje nad liberalizmom mladonemških avtorjev neke vrste prebolevanje romantike kot neskladja med idealiteto in stvarnostjo, zato tudi udeležba v ognjevitem, kritičnem in ironičnem aktualizmu (v zrelih letih v strankarskih bojih). Vendar njegova kritika je in ostaja v svojem bistvu vedno znova načelno priznavanje te realnosti. Morda prav od tod tudi Tavčarjeva konfliktna nastojenost do slovenske mlade generacije, v prvi vrsti iz ideoloških vzrokov, posledično pa seveda tudi iz literarno-estetskih. Kljub temu, da se je predvsem v študentskih letih močno navduševal nad Stritarjem, njegove estetike in filozofsko-literarne kritičnosti ni doumel. Tako je v nekem smislu ostal eden tistih piscev, ki jih je navdihoval še Jurčičev in Levstikov narodno-prebudni ter slovstveni program.

Marjana Lavrič
Ljubljana

OB IZIDU DVEH OBSEŽNIH LEKSIKOGRAFSKIH DEL*

Pred kratkim je Znanstvena in enciklopedična založba (Editura štintifică si enciclopedică) v Bukarešti skupaj s škopsko Makedonsko knjigo izdala romunsko-makedonski in makedonsko-romunski slovar avtorja Mileta Tomića, strokovnega sodelavca Jezikovnega inštituta v Bukarešti in priznanega romunskega leksikografa srbske narodnosti. Vsak izmed obeh slovarjev obravnava prek 52 000 gesel. To sta doslej najboljše prispevka k romunsko-jugoslovanskemu slovaropisju. V preteklosti je sicer izšlo že nekaj romunsko-srbskih in srbsko-romunskih slovarjev, vendar so to v primeri s Tomićevima skromni in dokaj nepopolni priročniki, prej malega kot srednjega obsega.

Na tem mestu želimo obe deli le na kratko predstaviti, zato se ne nameravamo podrobneje ustavljati ob razčlembi izbranih gesel in načinu njihove obravnave, čeprav je bilo ob pripravah na našo izdajo romunsko-slovenskega slovarja tem vprašanjem posvečenih precej pozornosti. Prav tako ni naš namen ugotavljati pomensko ustreznost makedonsko-romunskih vzporednic v obeh delih, ki sta sestavljeni v glavnem v skladu z zahtevami sodobnega slovaropisja. To kratko poročilo želi slovenske jezikoslovce in prevajalce le obvestiti o kvaliteti obeh slovarjev, saj bosta zapolnila vrzel v pomanjkanju tovrstnih romunskih priročnikov pri nas.

Poleg standardnih poglavij, ki dopolnjujejo slovarski del, posvečata slovarja precej strani (30 za makedonski jezik in 76 za romunski) glasoslovju in oblikoslovju obeh jezikov; lahko rečemo, da gre za pravi mali slovnici.

Besedni zaklad za makedonsko-romunski slovar je avtor črpal zlasti iz Slovarja makedonskega jezika s srbohrvaškimi razlagami I, II, III, Skopje 1960—1961, za romunsko-makedonski slovar pa iz romunsko-ruskega slovarja, izdanega v Moskvi l. 1953. Izhajal je seveda tudi iz obstoječe makedonsko-tujejezične slovarske literature. Pri tem je treba upoštevati, da je Mile Tomić slovarja začel sestavljati pred skoraj dvajsetimi leti (rokopisa sta čakala na izid skoraj 10 let), ko je bilo makedonsko slovaropisje šele v zametku. Vsekakor je laže tistemu sestavljalcu, ki ima v rokah čeprav ne najboljše delo svojega predhodnika, da ga potem lahko razširi, jezikovno in frazeološko oplemeniti in odpravi ugotovljene pomanjkljivosti. V tem primeru dobimo tako imenovane razširjene, posodobljene in popravljene izdaje, medtem ko gre v našem primeru za pionirsko delo.

* Mile Tomić, Makedonsko-romunski slovar, Bukarešta-Skopje, 1987, 1131 str. — Romunsko-makedonski slovar, Bukarešta-Skopje, 1987, 1211 str.

Izbor gesel je glede na obseg ustrezen, dovolj bogata so tudi frazeološka gnezda. Avtor sam si sicer očita, da ni navajal latinskih imen za živali in rastline, česar pa mu ne gre očitati. Samo besedje zajema sodobni romunski oziroma makedonski jezik, vključuje pa tudi nekatere narečne besede in arhaizme iz sodobne književnosti.

Na koncu dodajmo še misel, da bi se zlasti ocenjevalec slovenskega rodu težko odločil za ostrejšo kritično oceno Tomičevih slovarjev, saj se mu misel nehote ustavlja pri slovenskih priročnikih te vrste, ki so celo takrat, ko gre za tuje jezike, ki jih Slovenci nujno potrebujemo, po obsegu mnogo bolj skromni. Hkrati se nam porodi vprašanje, zakaj Slovenci pri izdaji slovarskih del, ki so vendar trajna jezikovna dediščina nekega naroda, toliko varčujemo in zakaj se založniki oz. slovaropisci odločajo za omejitve v obsegu gesel, ko pa naj bi 50 000 besed ustrezalo mednarodni slovaropisni praksi pri kakovostnem prikazu določenega jezika.

Ce v našem poročilu že teče beseda o jugoslovansko-romunskem slovaropisju, pa navedimo tu še podatek o srbohrvaško-romunskem slovarju s približno 120 000 gesli, ki ga bo izdal morda že leta 1987 Jezikovni inštitut v Bukarešti. Tudi tokrat je sestavljal Mile Tomić. Ob finančni podpori Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani pa se pripravlja tudi romunsko-slovenski slovar, v katerem bo zajetih kakšnih 40 000 gesel. Tako se bo krog romunsko-jugoslovanskega slovaropisja do neke mere strnil.

Obe leksikografski deli pomenita prispevek k razvoju makedonistike v Romuniji, in zato izrekamo avtorju čestitke za opravljeno delo ter mu želimo plodnega dela tudi v prihodnosti.

Vida Rus

Univerza v Bukarešti

BIBLIOGRAFIJA AKAD. JANKA JURANČIČA

(OB NJEGOVI 85-LETNICI)*

1934

- 1 Letopis slovenskega slovstva. Stvarno kazalo. — V: Anton Slodnjak, Pregled slovenskega slovstva, Ljubljana, 1934, Akademsko založba, str. 475 do 539.
- 2 Georgij Plehanov, Osnovni problemi marksizma. — Ljubljana, 1934, Ekonomska enota, 144 str. (Prevedel; soprev. Boris Zihlerl.)

1950

- 3 Starejša hrvatska in srbska književnost. — Ljubljana, 1950, Višja pedagoška šola, 88 str. (Ciklostil.)

1951

- 4 Dositej Obradović, Izbrane strani. — Ljubljana, 1951, Državna založba Slovenije, 135 str. (Klasje 30, izbor, prevod, študija o avtorju in komentar.)
- 5 Srbsko in hrvatsko berilo za višje razrede gimnazij. — Ljubljana, Državna založba Slovenije. I. del 1951, 188 str., 2. izd. 1953; II. del 1951, 287 str.

1952

- 6 Srbsko in hrvatsko berilo za višje razrede gimnazije — Ljubljana, Državna založba Slovenije. III. del 1952, 303 str.; IV. del 1954, 375 str.

1955

- 7 Srbohrvatsko-slovenski slovar. — Ljubljana, 1955, Državna založba Slovenije, XXX + 1192 str.

1955/56

- 8 Antun Barac, Jugoslavenska književnost. — Jezik in slovstvo 1955/56, št. 1, str. 25—27.
- 9 Knjiga o makedonščini. Jezik in slovstvo 1955/56, št. 6/7, str. 220—221.

1957

- 10 Južnoslovanski jeziki. — Ljubljana, 1957, Državna založba Slovenije, 120 str.
- 11 Srbskohrvatsko berilo za III. in IV. razred gimnazije oziroma za VII. in VIII. razred osnovnih šol, Ljubljana, 1957, 240 str.; 2. izdaja 1959, tretja 1961.

1958

- 12 Srbskohrvatsko berilo za I. in II. razred gimnazij oziroma za V. in VI. razred osnovnih šol. — Ljubljana, 1958, Mladinska knjiga, 246 str.; 2. izd. 1959 (z gramatiko in slovarjem).

1959

- 13 Srbska in hrvatska ljudska epika. — Ljubljana, 1959, Mladinska knjiga, 208 str. (Kondor 31; izbor besedil, spremna beseda, opombe, akcentuacija in slovar.)

* Naslovi knjig so tiskani polkrepko, razprav razprto, ocen ležeče, polemik ležeče razprto.

1960

- 14 **Miroslav Krleža, Balade Petrice Kerempuha.** — Ljubljana, 1960, Mladinska knjiga, 176 str. (Jezikovni komentar kajkavsko-slovenski.)

1961

- 15 Kajkavsko narječje kao književni jezik u djelima Tita Brezovačkoga. — Ljubljana, 1961, 330 str. (Disertacija; strojep. avtograf.)

1961/62

- 16 Hrvatska in srbska književnost do narodnega preporoda. — Pionir 1961/62, str. 20—22, 52—54; ponatis 1968.

1962

- 17 **Petar Petrović Njegoš, Gorski vijenac.** — Ivan Mažuranić, **Smrt Smail-age Čengijića.** — Ljubljana, 1962, Mladinska knjiga, 160. str. (Spremna beseda, komentar.)

1963

- 18 **Miodrag S. Lalević, Srpskohrvatski u mom džepu.** — Jezik in slovstvo 1963, št. 6, str. 151.

1963/64

- 19 **Vuk Stefanović Karadžić, Ob stoletnici smrti.** — Jezik in slovstvo 1963/64, št. 4/5, str. 97—103.

1964

- 20 **Srbsko, hrvatsko, makedonsko berilo.** — Ljubljana, Državna založba Slovenije, I. del 1964, 280 str., 2. izd. 1967; II. del 1964, 286 str. (Izbor tekstov, komentar, akcentuacija in slovarček.)
- 21 Vuk i Slovenci. — Anali Filološkog fakulteta u Beogradu 4, 1964, str. 197—200.
- 22 Kulturno poslanstvo, Po simpoziju o Vuku Stefanoviću Karadžiću. — Naši razgledi, 3. X. 1964.
- 23 **Branislav Nušić, Sumljiva oseba, Pokojnik.** — Ljubljana, 1964, Mladinska knjiga, 152 str. (Redakcija, spremna beseda).

1965

- 24 **Bogdan Popović, Antologija novejše srbske lirike.** — Ljubljana/Beograd, 1965, Mladinska knjiga / Vuk Karadžić, 254 str. (Prevod avtorjevega uvoda, stvarni in jezikovni komentar.)
- 25 *Pomembno in težko pričakovano slovarsko delo.* — Jezik in slovstvo 1965, št. 1, str. 26—29.
- 26 **Mihailo Stevanović, Sapremeni srpskohrvatski jezik I.** — Jezik in slovstvo 1965, št. 6/7, str. 217—222.
- 27 **Srbsko in hrvatsko berilo za osnovne šole.** — Ljubljana, 1965, Mladinska knjiga; 2. izd. 1966; 3. izd. 1968; 4. izd. 1969; 5. izd. 1970. (Komentar, akcentuacija, slovar.)
- 28 **Slovenački jezik, Gramatika slovenačkog jezika za Hrvate i Srbe.** — Ljubljana, 1965, Državna založba Slovenije, 290 str.; 2., izpopolnjena in razširjena izdaja 1971.

1966

- 29 **Miroslav Krleža, Balade Petrice Kerempuha.** — Murska Sobota, 1966, Pomurska založba. (Jezikovni komentar.)
- 30 O leksiku v panonskih govorih. — Panonski zbornik, 1966, Murska Sobota, str. 31—42.
- 31 Franc Miklošič. — Panonski zbornik, Murska Sobota, 1966, str. 297—306.
- 32 **Dizionario italiano-serbocroato-sloveno.** — Bologna, 1966, Malipiero, 290 str. (Soavtorja: Anton Bajec in Duilio Franco.)

1967

- 33 **Vladimir Nazor, Veli Jože.** — Stjepan Mitrov Ljubiša, Kanjoš Macedonovič. — Ljubljana, 1967, Mladinska knjiga, 116 str. (Redakcija in opombe.)
- 34 O strukturi srbohrvatskega in slovenskega besedišča. — III. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 1967, 14 str. (Razmnoženo.)
- 35 *Še o Slovensko-srbskohrvatskem slovarju.* — Jezik in slovstvo 1967, št. 1, str. 26—31.

1968

- 36 O kajkavskem narečju. — Svet med Muro in Dravo, Maribor, 1968, str. 650—660.

1969

- 37 O slovenskem in srbskohrvatskem akcentu. — V. seminar slovenskega jezika literature in kulture, Ljubljana, 1969, 13 str. (Razmnoženo.)
- 38 **Dizionario sloveno-italiano.** — Ljubljana, 1969, Mladinska knjiga-Bologna, 187 str. (Soavtorja: A. Bajec in D. Franco.)
- 39 *Rasprave Instituta za jezik JAZU.* — Slavistična revija 1969, str. 411—414.

1970

- 40 O strukturi leksike v srbskohrvatskem in slovenskem jeziku. — Razprave SAZU, II. razred, 7, 1970, str. 248—292. (Izveček iz disertacije.)
- 41 **Srbskohrvatsko-slovenski slovar; Slovensko-srpskohrvatski rječnik.** — Ljubljana, 1970, Cankarjeva založba, 568 str.; 2. izd. 1976; 3. izd. 1978; 4. izd. 1982.
- 42 O Marinu Držiću in njegovih dramskih delih na slovenskih gledaliških odrih. — Dokumenti slovenskega gledališkega muzeja, 16, 1970, str. 137—148.
- 43 **Slovar slovenskega knjižnega jezika, I. knjiga.** — Ljubljana, 1970, Državna založba Slovenije, 840 str. (Soavtor.)

1971

- 44 Dr. Fran Ilešič. — Zbornik Od kmečkih uporov do slovenske državnosti, Maribor, 1971, Obzorja, str. 69—73.
- 45 **Formanti pregibnih besed v slovenščini in srbohrvaščini.** — VII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 1971, 14 str. (Razmnoženo.)

- 46 O radu na lingvistici u Institutu za slovenski jezik SAZU u Ljubljani. — Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd, 1971, str. 50—55.
- 47 *Mate Hraste, In memoriam.* — Slavistična revija 1971, str. 201—203.
- 48 *Nikola Pribić, Studien zum literarischen Spätbarock in Binnenkroatien, Adam Aloisius Baričević.* — Slavistična revija 1971, str. 219—221.
- 49 Aleksandar Stojićević. — Slovenski biografski leksikon 11, 1971, str. 491—492.

1971/72

- 50 Seminar jezika in kulture za tuje slaviste v Beogradu. — Jezik in slovstvo 1971/72, št. 4, str. 121—122.
- 51 Pisma Zavodu za šolstvo SR Slovenije ob predlogih za nove osnovnošolske in srednješolske učne načrte. — Jezik in slovstvo 1971/72, št. 1/2, str. 55—56 + ov., št. 3, str. 91—94, št. 4, str. 131—132 + ov., št. 7/8, str. 270 do 271. (Soavtor.)

1972

- 52 *Srbskohrvatsko-slovenski slovar.* — 2., izpopolnjena in razširjena izdaja, Ljubljana, 1972, Državna založba Slovenije, XXXVIII + 1320 str.; 3. izd. 1986.
- 53 O slovenskem in srbskohrvatskem akcentu. — Slavistična revija, 1972, str. 43—49.
- 54 Vukovo doba i borba istočnoštajerskih i kajkavskih pisaca za književni jezik. — Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd, 1972, str. 129—136.

1972/73

- 55 *Bratko Kreft, Človek mrtoških lobanj.* — Jezik in slovstvo 1972/73, št. 1/2, str. 54—56.

1973

- 56 Nekaj značilnosti panonske leksike. — Študije o jeziku in slovstvu, Murska Sobota, 1973, str. 94—112.
- 57 Dva malo poznata kajkavska gramatičara (J. Đurkovečki i I. Kristijanović). Južnoslovenski filolog, knj. XXX, sv. 1., Studia linguistica in honorem Michaelis Stevanović, Beograd 1973, str. 357—367.
- 58 Kako je Vukov Srpski rječnik odjeknuo u slovenačkoj leksikografiji. — Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd, 1973, str. 190—200.

1973/74

- 59 III. mednarodni slavistični sestanek v Beogradu. — Jezik in slovstvo 1973/74, št. 3, str. 98—99.

1974/75

- 60 *Miodrag S. Lalević, Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika.* — Jezik in slovstvo 1974/75, št. 8, str. 321—323.

1975

- 61 Oroslav Caf. — Dialogi, Maribor, 1975, št. 5, str. 273—277.
- 62 Slovar slovenskega knjižnega jezika, II. knjiga. — Ljubljana, 1975, Državna založba Slovenije, 1030 str. (Soavtor, predsednik uredniškega odbora.)
- 63 Biografije ali žitja srbskih vladarjev in arhiepiskopov. Ob stopetdesetletnici rojstva Đura Daničiča (1825—1882), ki je 1866 objavil knjigo Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih. — Ljubljana, 1975, Mladinska knjiga, 116 str. (Kondor 156.)

1976

- 64 Kako su slovenačka i hrvatska Panonija u srednjem veku izgrađivale svoju religioznu i sociološku terminologiju. — Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd, 1976, str. 305—315.

1977

- 65 Gramatičar i leksikograf Anton Murko. — Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd, 1977, str. 5—14.
- 66 O priimkih pri Južnih Slovanih. — Slavistična revija 1977, str. 27—39.
- 67 Problem cirilice na severozahodu južnoslovenskega etničnega ozemlja. — Nahtigalov zbornik, Ljubljana, 1977, str. 135—152.

1977/78

- 68 Vilko Novak, Izbor iz prekmurskega slovstva, Lj. 1976. — Jezik in slovstvo 1977/78, št. 2, str. 54—56.

1978

- 69 Termin »narodni književni jezik« i njegov postanak kod Jugoslovena. — Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd, 1978, str. 205—213.

1979

- 70 Naloge in dosežki panonske leksikografije. — Zbornik Obdobja, Razsvetljenje, Ljubljana, 1979, Filozofska fakulteta, str. 267 do 289.
- 71 Slovar slovenskega knjižnega jezika, III. knjiga. — Ljubljana, 1979, Državna založba Slovenije, 1076 str. (Soavtor, predsednik uredniškega odbora.)

1981

- 72 Slovensko-srbskohrvatski slovar. — Ljubljana, 1981, Državna založba Slovenije, 1406 str.
- 73 Jarnikov slovenački prevod ruskoslovenskoga teksta iz Cvetnika Jovana Rajića. — Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd, 1981, str. 49—57.

- 74 Naučni i stručno-idejni nivo slovenačke leksikografije pre i posle Đure Daničića. — Zbornik o Đuri Daničiću, Zagreb/Beograd, 1981, str. 55—63.

1982

- 75 Konfrontacija slovenačkoga i srpskohrvatskog rečničkog fonda u leksikografiji. — Zbornik Leksikografija i leksikologija, Beograd/Novi Sad, 1982, str. 85—89.
- 76 O jeziku in priimkih na obeh straneh slovensko-hrvatske meje v nekdanji Panoniji. — Onomastica jugoslavica, Vol. 9, Zagreb 1982, str. 217—228.
- 77 Ugrađivanje slovenačkoga književnog jezika u kulturno zajedništvo sa srpskohrvatskim književnim jezikom, naročito u doba romantizma. — Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd/Novi Sad, 1982, str. 5—11.

1984

- 78 Rad Braće Prosvetitelja Ćirila i Metodija i severozapad naše zemlje kroz stoleća. — Naučni sastanak slavista u Vukove dane, Beograd/Novi Sad, 1984, str. 21—29.

1984/85

- 79 Ob jubileju dveih pomembnih slavistov. — Jezik in slovstvo 1984/85, št. 4, str. 127—129.

1985

- 80 Slovar slovenskega knjižnega jezika, IV. knjiga. — Ljubljana, 1985, Državna založba Slovenije. (Soavtor, predsednik glavnega uredniškega odbora do konca redakcije te knjige 1984.)
- 81 Slovenske koordinate na Balkanu i na njegovoj severnoj periferiji. — Naučni skup Problemi srpskohrvatske leksikologije, Novi Sad/Beograd, 1985, str. 83—90.
- 82 Akademik doktor Anton Slodnjak in njegov kraj. — Ptujski zbornik 5, 1985, str. 293—300.

1986

- 83 Srbskohrvatsko-slovenski slovar. Tretja, znatno razširjena izdaja. — Ljubljana, 1986, Državna založba Slovenije, XXXI + 1351 str.

1987

- 84 O tuđoj leksici u srpskohrvatskom i slovenačkom jeziku. — Zbornik radova o Vuku Stefanoviću Karadžiću, Sarajevo, 1987, Institut za jezik i književnost, str. 183—187.
- 85 Vuk Stefanović Karadžić i problemi slovenačke naučne lingvistike u XIX veku. — Vukovi dani, Beograd. (V tisku.)
- 86 Vuk Stefanović Karadžić (1787—1864). — Vukova Slava, Ljubljana, 1987, str. 9—18.

AVTOR JEM

Prispevki za Slavistično revijo naj bodo pisani v slovenščini (izjemoma tudi v drugih slovanskih jezikih ali v angleščini, nemščini, francoščini, italijanščini).

Rokopisi, poslani uredništvu v objavo, naj bodo tipkani s širokim razmikom (30 vrstic po 62 črk na eno stran) in samo na eni strani trdega lista belega papirja. Vsak list naj ima na levi strani 3 cm širok prazen rob. Vse pripombe pod črto naj bodo na posebnem listu. Ležeči tisk se zaznamuje z eno črto, polkrepki z dvema, razprti s črtasto črto; navadna + črtasta črta pomeni ležeče razprto. Citati naj bodo zaznamovani z »...«, prevodi, pomeni itd. pa z '...'.

V sestavkih, pisanih z latinico, naj se lastna imena (osebna, zemljepisna, predmetna itd.), citati, naslovi in primeri iz jezikov s cirilsko pisavo prečrkujejo po naslednjih načelih:

Ukrajinski	г h	Ruski	х х
Makedonski	ѣ ġ	Srbohrvatski	х h
Srbohrvatski	ђ d	Srbohrvatski	џ dž
Ruski	е e	Ruski	щ šč
Ruski	ѐ ě	Bolgarski	щ št
Ukrajinski	є je	Ruski	ь '
Ukrajinski	и y	Bolgarski	ъ ä
Ukrajinski	і i	Ruski	ы y
Ukrajinski	ї ji	Ruski	ъ "
Ruski	й j	Ruski	ѣ ě
Makedonski	ќ k	Ruski	э è
Srbohrvatski	љ lj	Ruski	ю ju
Srbohrvatski	њ nj	Ruski	я ja
Srbohrvatski	ћ ć		

Rokopis razprave naj ne presega 25 avtorskih strani, kritike 12, poročila 2—4. Jezikovno in tehnično nedognanih rokopisov uredništvo ne sprejema.

Razpravi naj bo priložen povzetek v tujem jeziku (največ 2 avtorski strani) in posebno besedilo (v dvojniku) za sinopsis. To besedilo naj obsega do 9 tipkanih vrstic informira pa naj o rezultatih razprave, ne o metodi in/ali tematiki.

Avtorji ob prvi objavi v SRL pošljejo odgovornemu uredniku svoj točni naslov (navesti je treba tudi občino) in številko žiroračuna (vse tudi ob morebitnih spremembah). Če jim žiroračuna ni treba odpirati/imeti, pošljejo uredništvu ustrezno izjavo. Nejugoslovanski sodelavci morajo za izplačilo honorarja odpreti poseben žiroračun v Jugoslaviji (ustrezne informacije daje in prejema Založba Obzorja, ne uredništvo).

Ce prispevki tem določilom ne ustrezajo, jih uredništvo ne sprejema oz. njihovim avtorjem ne izplačuje honorarja.

Korekture je treba vrniti v 3 dneh.

Prispevke za Slavistično revijo pošiljajte glavnima urednikoma za jezikoslovje oz. literarne vede (Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana). Roki za posamezne številke časopisa so: 1. december, 1. februar, 1. maj in 1. avgust.

V OCENO SMO PREJELI

Janko Kos, *Predromantika*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Državna založba Slovenije; 1987. (Literarni leksikon 31.) 96 str.

Marko Terseglav, *Ljudsko pesništvo*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Državna založba Slovenije; 1987. (Literarni leksikon 32.) 169 str.

Gerhard Birkfellner (ur.), *Sprache und Literatur Altrußlands*. Aufsatzsammlung. Münster: Aschendorff, 1987. (Studia slavica et baltica 8.) 272 str.

Meddelelser 43, 44. Oslo: Universitetet i Oslo, 1985. 64 oz. 50 str.

Slovene Studies VIII/1, 2. Columbus: Society for Slovene Studies, 1986. 108 oz. 124 str.

Adam Bohorizh, *Arcticae horulae succisivae / Zimske urice proste*. Prevedel in spremno študijo napisal Jože Toporišič. Maribor: Založba Obzorja Maribor, 1987. (IV) + (278) + 334 str.

Säpostavitelno ezikoznanie XII/1—4. Sofija: Universitetsko izdatelstvo »Kliment Ohridski«, 1987. 124 oz. 128 oz. 128 oz. 132 str.

Glavna financerja Raziskovalna skupnost SR Slovenije in
Kulturna skupnost SR Slovenije

Glavni sofinancer Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani